

**T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

GAZNELİLERDE HEDİYE

Yüksek Lisans Tezi

SALİHA BİLGİNCİ

**AMASYA
ARALIK-2022**

**T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

GAZNELİLERDE HEDİYE

**Hazırlayan
Saliha BİLGİNCİ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ**

AMASYA – 2022

TEZ ONAY

Saliha BİLGİNCİ tarafından hazırlanan “Gaznelilerde Hediye” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile 26.12.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ana Bilim Dalı Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Doç. Dr. Ahmet YILMAZ

.....

Üye : Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN

.....

Üye : Doç. Dr. Murat TURAL

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../2023

.....
Doç. Dr. Hasan YERKAZAN
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Tezimin içerdığı yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağı eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

26/12/2022

Saliha BİLGİNCİ

İmza

ÖZET

GAZNELİLERDE HEDİYE

Saliha BİLGİNCİ

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Aralık/2022

Danışman: Doç. Dr. Ahmet YILMAZ

Kültür, tarihsel süreç içerisinde bir milletin mevcudiyetini göstermektedir. Kültürün doğuşunda coğrafi konumun yanı sıra örf ve âdetler de önemli bir rol oynamaktadır. Bu minval üzere Türk milleti asırlarca dili, töresi ve hukuk anlayışı ile kendisine has millî bir kültür ortaya çıkarmıştır. Türkler, farklı coğrafyalarda muhtelif milletler arasında yaşamalarına rağmen kendi kültürlerini muhafaza etmişlerdir. Bu kültür muhtevasında yer alan hediye âdetini de yaygın bir biçimde sürdürmüşlerdir. Türk Devletlerinde hediye kavramı genellikle gönül alma, bağış, yardımlaşma ve dayanışma manalarında kullanılmıştır. Bu amaçla Türkler çeşitli vesilelerle birbirlerine armağanlar vermişlerdir. Özellikle hediye, devletler arası münasebetlerde mühim bir yer edinmiş ve devletlerin gücünü sembolize etmiştir. Ortaçağdaki güçlü Türk devletlerinden biri olan Gazneliler zamanında da hediye geleneği ön plânda tutulmuştur. Bilhassa Gazneliler'in Sâmânîler, Karahanlılar, Selçuklular, Abbâsîler ve Büveyhîler ile olan ilişkilerinde karşılıklı hediyeleşme görülmektedir. Gazneliler Devleti'nde ayrıca hanedan üyeleri arasında, bayram kutlamalarında, resmi törenlerde ve birçok alanda hediyeleşme âdetine rastlanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gazneliler, Hediye, Kültür, Türk.

ABSTRACT**GIFT IN GHAZNAVIDS****Saliha BİLGİNCİ**

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of History, M.A., December/2022

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ahmet YILMAZ

Culture shows the existence of a nation in the historical process. In addition to geographical location, customs and traditions also play an important role in the emerge of culture. In this way, the Turkish nation has created a unique national culture with its language, customs and understanding of law for centuries. Despite living among various nations in different geographies, Turks have preserved their own culture. They have also widely continued the gift custom in this cultural context. In Turkish States, the concept of gift has generally been used in the meanings of placate, donation, cooperation and solidarity. For this purpose, Turks gave gifts to each other on various occasions. In particular, the gift had an important place in interstate relations and symbolized the power of states. During the period of the Ghaznavids, one of the powerful Turkish states in the Middle Ages, the tradition of gifts was kept in the foreground. Especially, there is mutual gift giving in the relations of Ghaznavids with Samanids, Karakhanids, Seljuks, Abbasids and Buwayhids. In the Ghaznavid State, there is also the custom of giving gifts among the members of the dynasty, in feast celebrations, official ceremonies and in many areas.

Keywords: Ghaznavids, Gift, Culture, Turkish.

ÖNSÖZ

Genel bir ifadeyle hediye insanlar arasında sevgi ve dostluk sembolü olarak karşılıksız verilen nesne anlamını taşımaktadır. İnsanlık tarihinde hediye geleneğinin beşerî ve sosyal münasebetlerde, sevgi ile dostluk bağlarının pekiştirilmesinde müspet bir etkisi vardır. Bu bağlamda hediye Gazneliler döneminde de önemini koruduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Gazneliler Devleti'nde siyasî, ictimâî, ekonomik ve sosyal alanda yer edinmiş hediye geleneği detaylı bir şekilde incelenmektedir. Çalışma giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında hediye kavramının manasına ve geçmişine dair bilgi verilmektedir. Bunun yanında hediyenin Türk tarihindeki önemine de değinilmektedir. Birinci bölümde ilk olarak hediye kavramının başka dillerdeki kullanımına değinilmiş ardından da Türk tarihinde hediye kelimesine eş değer sözcükler üzerinde durulmaktadır. Bunlardan başka hediye adedinin Türk kültüründeki yeri etraflıca ele alınmaktadır. Son olarak da Gazneliler Devleti'nden önceki eski Türklerde hediyenin siyasî, dinî, sosyo-ekonomik ve kültürel faaliyetler üzerindeki etkisi aktarılmaktadır. İkinci bölümde Gazneliler Devleti'nde hediye sözcüğü teferruatlı bir şekilde tetkik edilmektedir. Bu doğrultuda Gazneliler'in devlet teşkilâtında hediye geleneğinin üstlendiği fonksiyon irdelenmektedir. Bunun yanı sıra Gazneliler Devleti'nde askerî, sosyal ve kültürel alanlarda da hediyeleşmenin işlevi saptanmıştır.

Üçüncü bölümde de dinî merasimlerde hediye geleneği ele alınmıştır. İlk başta Gazneli Mahmûd'un Halife ile olan münasebetlerinde armağanın etkisi hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde de taraflar arasında karşılıklı verilen hediyeler kaynak taraması yapılarak aktarılmıştır. Gazneli Mahmûd'dan sonra da Sultan Mesûd zamanında halife ile olan ilişkilerde hediyenin önemi dönemin kaynakları dikkate alınarak incelenmiştir. Son bölümde ise Gazneliler Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkilerinde karşılıklı hediyeleşmenin önemi aktarılmıştır. İlk olarak Gazneliler'in tabî olduğu Sâmânîler Devleti'ne verdiği hediyelerle ilgili olarak araştırma yapılmıştır. Daha sonra da Gazneliler ve Karahanlılar arasındaki münasebetlerde hediyenin önemi ve yeri ele alınmıştır. Devamında da iki taraf arasında karşılıklı verilen hediyelerden söz edilmiştir. Karahanlılar'dan sonra da ilk başta Gazneliler ile Selçuklular ardından da Gazneliler ve Büveyhîler ilişkilerinde hediye geleneği araştırılmıştır.

Başta bu konuyu çalışmamı tasviye eden ve araştırma sürecinde her an desteğini gördüğüm, çalışmayı büyük bir titizlikle inceleyen saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Ahmet YILMAZ'a teşekkür ederim. Çalışmalarım boyunca maddî ve manevî destekleriyle

yanımda olan ve beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan değerli hocam Dolunay Ezel YAHŞİ'ye de ayrıca teşekkür ederim.

Saliha BİLGİNCİ

26/12/2022

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Kaynaklar.....	2

I. BÖLÜM

1. GAZNELİLERDEN ÖNCE ESKİ TÜRKLERDE HEDİYE.....	10
1.1. Hediye Kelimesinin Tanımı	10
1.2. Türk Kültüründe Hediye Geleneği	11
1.3. Asya Hunları'nda Hediye	13
1.4. Avrupa Hunları.....	14
1.5. Göktürkler	15
1.6. Uygurlar.....	16
1.7. Avarlar.....	17
1.8. Hazarlar	18
1.9. Kırgızlar.....	20
1.10. Diğer Türk Boylarında Hediye	20

II. BÖLÜM

2. GAZNELİLER DEVLETİ'NDE HEDİYE.....	24
2.1. Devlet İşlerine Ait Merasimlerde Hediye.....	32
2.1.1. Veliaht Seçimi	33
2.1.2. Cülûs Töreni	35
2.1.3. Tayinler	36
2.1.4. Elçi Kabulü.....	39
2.2. Askerî Seferler.....	44
2.2.1. Hindistan Seferleri.....	47
2.3. Evliliklerde Hediye.....	52
2.4. Âlim ve Şâirlere Verilen Hediye	57

III. BÖLÜM

3. GAZNELİLERDE DİNİ MERASİM VE ŞENLİKLERDE HEDİYE.....	66
---	----

3.1. Halife ile Olan İlişkilerde Hediye.....	67
3.1.1. Gazneli Mahmûd ile Halife Arasındaki ilişkiler.....	67
3.1.2. Sultan Mesûd ile Halife Arasındaki İlişkiler	69
3.2. Karşılama ve Uğurlama Törenlerinde Hediye.....	72
3.3. Bayram Kutlamalarında Hediye	76
3.3.1. Ramazan Bayramı	76
3.3.2. Kurban Bayramı	78
3.3.3. Nevrûz Bayramı	79
3.3.4. Mihrigân Bayramı	82
3.3.5. Sede Bayramı	84

IV. BÖLÜM

4. DİĞER DEVLETLERLE YAPILAN HEDİYELEŞME	87
4.1. Gazneli-Sâmânî Münasebetleri	87
4.2. Gazneli-Karahanlı Münasebetleri.....	92
4.3. Gazneli-Selçuklu Münasebetleri	105
4.4. Gazneli-Büveyhî Münasebetleri	113
SONUÇ	115
KAYNAKÇA	117
EKLER	131
ÖZGEÇMİŞ	134

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: bin (oğlu)
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Ek.	: Ekler
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
Trc.	: Tercüme
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

İnsan ilişkilerinde olumlu roller oynayan hediye kelimesi sevgi veya itibar tabiri olarak karşılıksız verilen armağan manasında kullanılmaktadır. Arapça da rehberlik etmek, iyi yola yöneltmek anlamındaki hidayet kökünden türemiştir. Hediye kavramının ad olarak kazandığı anlam kılavuzluk etmenin özünde mevcut olan yardım ve ihsan ile bağdaşmaktadır. Karşılıklı olarak hediye alıp verme olan hediyeleşme aracılığıyla insanlar aslında bir nevi duygu ve düşüncelerini ifade etmektedir (Şahbaz, 2018:142). Birçok çevrede görülen hediyeleşme geleneğinin yaklaşık olarak beşeriyet tarihi kadar kadim bir mazisi vardır. Bu bağlamda muasır insan bilimi araştırmalarında, ilkel zümrelerde herhangi bir bedel istenilmeden hediye alınıp verildiğinden söz edilmektedir. Bunun yanı sıra armağan ile toplumsal ilişki kurma, içtimâî saygınlık ve itibar sağlama amaçlı hediye şekillerinden de bahsedilmektedir. Bu nedenle ilk zamanlarda hediyeleşme adetinin sosyal beraberliği temin eden bir gelenek olduğu düşünülmektedir (Bardakoğlu, 1998: 151-152; Yılmaz, 2020: 278).

Hediyeleşme âdetinin Türk tarihindeki yerine baktığımızda da toplumsal saygınlık sağlama ve sosyal bütünleşmeyi teşvik etme gibi pek çok işlevsel özellik taşıdığı görülmektedir. Bazen kutlamalarda, düğünlerde, bayramlarda veya özel günlerde hediye vesilesiyle gönüller hoş tutulmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan Dede Korkut kitabında toy¹ ve şöenlerde beylerbeyinin ziyafet sonrası halkı memnun etme adına yağma merasimini başlattığından söz edilmektedir (Gökalp, 1991: 13; Ergin, 1969: 9). Eski Türklerde yağmalı toy hükümdarın bir nevi görevi olarak görülmüştür. Türk kağanı bu şekilde halkı huzurlu ve zengin bir biçimde yaşatmak istemiştir (Koçak, 2020: 155).

Türk kültüründe hediyeleşme devletlerarası ilişkilerde de önemli bir rol üstlenmiştir. Çoğu kez devletin gücünün ve zenginliğinin göstergesi sayılmıştır. Öte taraftan hükümdarlar arasında da hediye alışverişi söz konusu olmuştur. Yaygın olarak verilen hediyeler arasında ise at, elbise, para ve değerli eşyalar yer almıştır (Tezcan, 1989: 31). Binaenaleyh İslâmiyet'ten önce Türk kültüründe hediyeleşme lütuf, iyilik, bağış, takdir, bahşiş, mükâfat gibi anlamlarda kullanılmıştır. İslâmiyet'ten sonra da kurulan Türk devletlerinde de hediyeleşme geleneği aynı manalarda devam etmiştir (Önal, 2008: 103). Bu bağlamda ilk Müslüman Türk Devletleri'nden olan Gazneliler'de hediye kavramı benzer anlamlarda kullanılmıştır. Gazneli Devleti kuruluş evresini Gazne şehrinde tamamlayıp adını buradan almıştır. Zamanla hâkimiyet sahalarını genişleten Gazneliler'in birçok devletle de münasebetleri olmuştur (Merçil, 1989: IX). Misal olarak, Sâmâniler, Karahanlılar,

¹ Toy kavramı, "meclis-toplantı", "Devlet Meclisi" manasında kullanılmaktadır. Kelimenin bir diğer ve yaygın kullanılan anlamı da bayram, ziyafet ve eğlenceli yemeklerdir (Seyitdanlıoğlu, 2009: 2).

Büveyhîler, Selçuklular ve Abbâsîler ile daha fazla ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Gazneliler'in adı geçen bu devletlerin hükümdarları, beyleri ve halife ile çoğu kez karşılıklı olarak hediyeleştikleri bilinmektedir. Dolayısıyla Gazneliler'in Hilâfet makamıyla, vassal hükümdarlarla, emirlerle ve Türkistan hanlıklarıyla hediyeleştikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra hanedan üyelerinin arasında, özel zamanlarda ve birçok kutlamada da hediye geleneğine rastlanılmaktadır (Yılmaz, 2020: 280).

1. Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Kaynaklar

Bu çalışma, Türk kültüründe hediye'nin önemi ve ana konumuz Gazneliler Devleti'nde hediye, devlet teşkilâtında, dinî merasim ile şenliklerde, diğer devletlerle yapılan hediyeleşme hakkında dönemin ana kaynaklarından ve günümüz araştırma eserlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

Dîvânü Lûgati't-Türk

Kâşgarlı Mahmud tarafından Araplar'a Türkçe'yi öğretmek ve Türkçe'nin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu göstermek amacıyla kaleme alınan ilk Türk dili sözlüğüdür. Kâşgarlı Mahmud *Dîvânü Lûgati't-Türk* adlı eserini 1072'de yazmaya başlamış ve birkaç kez gözden geçirip yeni ilaveler yaptıktan sonra 1074'te tamamlamıştır. Ardından da eserini, Bağdat'ta Halife Muktedir-Biemrillâh'ın oğlu Ebü'l-Kasım Abdullah'a sunmuştur (Kaçalın, 1994: 446-449). Mahmud Kâşgarî'nin hayatı ile ilgili olarak pek bir şey bilinmemektedir. Onun aslen Barshanlı olup, Türk Hakanlığı soyundan geldiği ileri sürülmektedir (Huncan, 2011: 24). Türk dilinin ilk sözlüğü olan eser çeşitli Türk boylarından derlenmiş bir ağızlar sözlüğü karakterini taşımaktadır. Bununla birlikte eser sadece bir sözlük olmayıp Türkçe'nin XI. Yüzyıldaki dil özelliklerini belirten, ses ile yapı bilgisine ışık tutan bir gramer kitabıdır (Kaçalın, 1994: 446-449). Çalışmamızda *Dîvânü Lûgati't-Türk*'ten hediye kelimesinin eş anlamlılarından söz ederken faydalanılmıştır.

Murûc ez-Zeheb

Kısa adı Mesûdî olan yazarın, tam ismi Ebü'l Hasan Ali b. Hüseyin el-Mesûdî'dir. Bağdat'ta ilim tahsil ettikten sonra çeşitli ülkelere seyahata çıkmıştır. Pek çok yer dolaşan Mesûdî, birçok eser de kaleme almıştır. Fakat bunlardan sadece *Murûc ez-Zeheb* ve *Kitab et-tenbih ve'l-işrafa* günümüze ulaşmıştır. *Murûc ez-Zeheb*'in pek çok el yazma nüshası bulunmaktadır. Bu eser Barbier de Meynard tarafından Les Prairies d'Or (Altın Bozkırlar) adıyla Fransızca'ya tercüme edilerek dokuz cilt halinde 1872'de yayınlanmıştır. Mesudî'nin *Murûc ez-Zeheb*'i Mirza Haydar tarafından Farsça'ya çevrilmiştir. D. Ahsen Batur'da eseri Arapça'dan Türkçe'ye tercüme etmiştir (Mesudî, 2014: 13-15). Tezimizde İtil Bulgar

Hükümdarı İlteber Almış Han'ın oğlu Ahmed Han'ın 944 yılında hac vazifesi sırasında Bağdat'a uğradığı zaman Halife Muktedir'e verdiği hediyeler hakkında eserde yer alan bilgilerden yararlanılmıştır.

İbn Fadlan Seyahatnâmesi

Eser Ahmet b. Fâdlan b. Abbâs b. Râşid b. Hammad tarafından yazılmıştır. Müellifin hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. 921-922 tarihlerinde Abbâsî Halîfesi Muktedir-Billâh tarafından İtil Bulgarlar'ına gönderilen elçilik heyeti arasında bulunduğu bilinmektedir. Yaşamına dair bilgi hatıralarını anlattığı Seyahatnâme (el-Rihle)'sine dayanmaktadır. Yazarın eseri X. Yüzyıldaki Türklerin tarihi üzerine en canlı ve en sağlam vesikalardandır. Müellif devrindeki Oğuzlar, Bulgarlar ve Ruslar'a ait son derece mühim bilgiler vermiştir. Seyahatnâme İngilizce'ye, Almanca'ya, Fransızca'ya ve Japonca'ya ile diğer bazı dillere de tercüme edilmiştir. Eser Ramazan Şeşen tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Yeditepe Yayınları aracılığıyla 2010 yılında basılmıştır (Aliyev, 1999: 477-479). Çalışmamızda İbn Fadlan Seyahatnâmesinden, Abbâsîler Devleti'nin İtil Bulgar hükümdarı İlteber Almış Han'a gönderdiği hediyeler araştırılırken istifade edilmiştir.

Târîh-i Beyhakî

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî tarafından yazılan eser 1018-1059 yılları arasındaki olayları içermektedir (Zebihullâh-i Safa, 2002: 244; Yazıcı, 2011: 74-75; Hunkan, 2011: 4). Târîh-i Beyhakî, Gazneliler Devleti'nin içişleri ve dış politikasıyla ilgilenen bir memurun anıları olması bakımından son derece mühim bir tarihi belgedir (Günaltay, 1991: 128). Kaynaklarda eserin otuz cilt olduğu rivayet edilmektedir. Kitabın ilk dört cildi Gazneli Devleti'nin kurucusu Sebüktegin ve Gazneli Mahmûd dönemi hakkındadır. V-X. ciltler Mesûd b. Mahmûd devrini, XI-XXX. ciltler ise Muhammed b. Mahmûd'un ikinci hükümdarlığından İbrâhim b. Mesûd'un tahta çıkışına kadar meydana gelen olayları içermektedir. Fakat eserin günümüze sadece, Gazneli Mahmûd'un vefat etmesinden başlayıp Sultan Mesûd'un Dandanakan yenilgisinden sonra Hindistan'a iltica ettiği yıla kadar bölümü intikal etmiştir. VI ve VII. ciltlerden ibaret olan bu bölümün dışında V ile X. ciltlerin bazı parçaları da bugüne ulaşmıştır (Yıldırım, 2020: 138-139; Yazıcı, 2011: 74-75). Tezimizde Târîhi Beyhakî'den, Sultan Mesûd döneminde Gazneliler Devleti'nin Abbâsîlerle, Karahanlılarla, Selçuklularla karşılıklı hediyeleşmelerinde yararlanılmıştır. Bunlarla birlikte Gazneliler Devleti'nde kutlanan bayramlarda ve şenliklerde verilen hediyeler hakkında da eserden istifade edilmiştir.

Târîh-i Yeminî

Ebû Nasr, Muhammed b. Abdülcabbâr Utbî tarafından kaleme alınan eser, *Târîh-i Utbî, Sîretü Sâhib-i Ğazne* adlarıyla da bilinmektedir. Bilhassa Sebüktegin ile Sultan Mahmûd dönemlerindeki gelişmeleri içeren *Târîh-i Yeminî*, 1018 yılına kadar Gazneliler tarihini konu almaktadır. Eser, aynı zamanda Sâmânîler'in son dönemleriyle Gazneliler'in ilk devirleri hakkında da mühim bilgiler içermektedir (Yıldırım, 2020: 134). *Târîh-i Yeminî*, Sâmânîler'in yanı sıra Abbâsîler, Saffârîler, Simcûrîler, Büveyhîler, Karahanlılar, Sîstan emirleri, Ziyârîler, Gurlular, Harezmşahlar ve Deylemliler hakkında da ayrıntılı bilgi vermektedir. Eserin çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır (Merçil, 2012: 236-237). *Târîh-i Yeminî*, değişik mütercimler tarafından Farsça'ya; Derviş Hasan Nâmî tarafından da Sultan III. Murad adına Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Eser, Tahran'da ilk defa 1855 yılında yayınlanmıştır. Bu baskı esas alınarak 1858 tarihinde J. Reynolds tarafından *The Kitab-i Yamini, Historical Memoirs of The Amîr Sabaktagin and The Sultan Mahmûd of Gazna* adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir. Sâmânîler dönemine ait bilgiler içeren bölümü de Schefer tarafından 1892'de *Târîh-i Buhara*'nın bir eki şeklinde yayınlanmıştır. Ayrıca 1345 hş. yılında Caferî Şîar tarafından Tahran'da yapılan neşri de önemli baskılarından biridir (Yıldırım, 2020: 135). Tezimizde Sebüktegin ve Sultan Mahmûd dönemleri hakkında bilgi verilirken eserden yararlanılmıştır. Bunun yanında Gazneliler Devleti'nde cülûs töreninde ve evliliklerde verilen hediyeler araştırılırken *Târîh-i Yeminî*'de yer alan bilgilerden istifade edilmiştir.

Siyâset-Nâme

Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri Nizâmü'l-Mülk'ün kaleme aldığı Farsça bir eserdir. Vezîr-i Kebir 1018 tarihinde Horasan'ın Tûs şehrine bağlı Râdkân köyünde doğmuştur (Zebihullâh-i Safâ, 2002: 247). Sultan Alparslan ve oğlu Melikşah'ın vezirliğini yapmıştır. Hâce-i Büzürg, Melikşah'ın isteği üzerine elli bir fasıldan oluşan eserini kaleme almıştır. Siyerü'l-mülk, yaygınlığı ve etkinliği yanında muhtevası bakımından da önemli bir yer teşkil etmektedir. Müellif eserinde devletin işleyişi, sekteye uğrayan tarafları, alınması gereken tedbirleri ele almaktadır (Yıldırım, 2020: 140; Hunkan, 2011: 19). Eserin pek çok yerinde Gazneli Devleti zikredilmiştir (Palabıyık, 2002: 17). Çalışmamızda Gazneli devlet teşkilatında hediyeleşmeyi ele alırken eserden faydalanılmıştır. Bunun yanında Gazneliler ve Karahanlılar arasındaki hediyeleşmede de Siyâset-Nâme'den yararlanılmıştır.

Gazneliler Ravzatu's-Safa (Mülük-i Gazneviyye)

Mirhând ismiyle tanınan Muhammed Mirhând b. Burhânüd'-din Hâvendşâh b. Kemalü'd-in Mahmûd-i Herevî, Timurlular devri tarihçilerindendir. Müellifin Farsça kaleme

aldığı eser yedi ciltten oluşmaktadır. Birinci ciltte peygamberler tarihi ve İslâmiyetten önceki İran tarihi anlatılmıştır. İkinci ciltte Hz. Peygamber ve Dört Halife devirleri, üçüncü ciltte Oniki İmâm, Emevi ve Abbâsi halifelerinden söz edilmiştir. Dördüncü ciltte Selçuklular ve Harezmşahlar, beşinci ciltte Cengiz Han ve Halefleri, altıncı ciltte Timur ve halefleri konu edilmiştir. 1523 yılında torunu Handmîr tarafından yazıldığı bilinen yedinci cilt ise Hüseyin Baykara, Bedü’z-zaman Mirza ve Özbek hanı Şeybani Han devirleri hakkında bilgi verilmektedir. Daha önce Türk Tarih Kurumu’nda yayınlanan Selçuklular bahsinden sonra Gazneliler bölümüyle devam etmektedir. *Ravzatu’s-Safâ*’nın dördüncü cildinin birinci bahsinde yer alan Gazneliler bahsinin tercümesi Cemşid Keyanfer tarafından yapılan neşri esas alınarak Erkan Göksu tarafından Farsça’dan Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Eser Kronik kitap aracılığıyla 2017 yılında basılmıştır (Mîrhând, 2019: 15-21). Eserden, Gazneliler Devleti’nin atamalarda, bayramlarda ve evliliklerde hediyeleşme hakkında verdiği bilgilerden istifade edilmiştir.

Târîh-i Sîstan

Fars dilinin önemli metinlerinden biri olan eser, 1053’te yazılmaya başlanmıştır. Ancak daha sonra bu tarihi kaynağın yazım tarzının farklılığı gerekçesiyle bir ya da birkaç yazar tarafından tamamlandığı kabul edilmektedir. Eski dönemlerden 1324’e kadar Sîstan tarihine yer veren eserin birinci bölümü; 1053 yılına kadar yaşanan tarihi olayları konu almaktadır. İkinci bölümü; bu tarihten 1324’e kadar olan gelişmelere ayrılmıştır. *Târîh-i Sîstan*, ilk olarak Rûznâme-yi İran gazetesinde tefrikalar halinde yer almıştır. Ardından da Muhammed Takî-yi Bahâr tarafından Tahran’da yayınlanmıştır. Eser daha sonra Cafer Muderris-i Sadîkî tarafından tashih edilerek tekrar Tahran’da basılmıştır (Yıldırım, 2020: 155-156). Çalışmamızda Gazneliler Devleti’nin askeri seferlerde hediye başlığı altında Sîstan seferinde hediye araştırılırken *Târîh-i Sîstan*’dan faydalanılmıştır.

Mecma’ul-ensâb

Muhammed b. Alî b. Muhammed Şebânkâreî tarafından yazılmıştır. Müellif şairliğinin yanı sıra *Mecma’ul-ensâb* adlı eseriyle tanınmaktadır. Şebânkâreî, İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han’ın veziri Gıyâseddin Muhammed b. Reşîdüddin Fazlullah’a ithaf ettiği eserini 733 yılında kaleme almıştır. Ancak vezirin evinin 736’da yıkılması üzerine eser kaybolmuştur. Bunun üzerine Şebânkâreî eserini yeniden yazıp 738’de tamamlamıştır (Yıldırım, 2020: 159). *Mecma’ul-ensâb*, Alptegin ile başlayan ve Hüsrev Şah’ın Alâeddin Gurî tarafından ortadan kaldırılmasına kadar gelen Gazneliler tarihi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bunun yanında Gazneliler Devleti’nin kurucu Sebüktegin’in kendi hayatının ilk

dönemlerini anlattığı ve oğlu Mahmûd'a öğütler verdiği *Pendnâme*'nin metnini ihtiva eden tek eser olması bakımından da önemlidir (Palabıyık, 2002: 20; Kurtuluş, 2010: 390-391). Çalışmamızda Sultan Mahmûd'un Hilafet makamıyla olan münasebetlerinde karşılıklı verilen hediyeler araştırılırken eserden yararlanılmıştır. Bununla beraber karşılama ve uğurlama törenlerinde hediye hakkında bilgi verirken *Mecma'ul-ensâb* 'dan istifade edilmiştir.

Târîh-i Buhara

Ebû Bekr Muhammed b. Cafer en-Narşahî'nin Arapça olarak 943 yılında yazdığı eser, bir şehir tarihi olup, Sâ mânî Nûh b. Nasr'a ithaf edilmiştir (Hunkan, 2011: 9). Eserin 1128 yılında bazı kısımları kısaltılarak, Ebû Nasr Ahmed el-Kubâvî tarafından Farsça'ya çevrilmiştir. 1178'de Muhammed b. Zufer aslını yeniden kısaltarak bazı ilavelerle beraber dönemin valisine sunmuştur. Bu şekilde günümüze kadar gelen eser 1892'de Ch. Schefer tarafından neşredilmiştir (Yıldırım, 2020: 130-131; Hunkan, 2011: 9). Eser Buhara'nın Müslümanlar tarafından fethi ve Sâ mânîler'in eline geçmeden önceki dönemlerde çeşitli açılardan durumu hakkında bilgi vermektedir (Yıldırım, 2020: 130). Tezimizde Gazneliler ve Sâ mânîler arasındaki ilişkilerde hediye adeti ele alınırken eserden yararlanılmıştır.

El-Kâmil Fi't-Tarih

İbn el-Esîr Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî tarafından yazılmıştır. Müellifin eseri insanlığın yaratılışından 1231 tarihine kadar vuku bulan hadiseleri içermektedir. Eser XII cilt olarak kaleme alınmıştır. Yalnız İslâm-Arap tarihi açısından değil Türk tarihi bakımından da vazgeçilmez bir kaynaktır. Eserin X. XI. ve XII. ciltlerinin hemen tamamı Türk tarihine tahsis edilmiştir. Gazneliler, Selçuklular, Haçlı Seferleri ve özellikle Musul Atabegleri hakkında geniş bilgi vermektedir (Özaydın, 2001: 281-283). Doğu Bilimci C. J. T Tornberg tarafından 1851-1876 tarihleri arasında ilk tenkitli neşri yapılmıştır. 1883 yılında ise Mısır'da basılmış ve bazı bölümleri çeşitli Avrupa dillerine tercüme edilmiştir (Yıldırım, 2020: 146). Eserin I. cildi komisyon, II-IV. cildini M. Beşir Eryarsoy, V. cildini Yunus Apaydın, VI. cildini Abdullah Köşe, III-VII-VIII ve XII. cildin ikinci yarısı Ahmet Ağırakça, IX-X-XI-XII. cildin ilk yarısı Abdülkerim Özaydın tarafından tamamı Türkçe'ye çevrilmiştir (Özaydın, 2001: 281-283). Tezimizde eserin VIII. ve IX. ciltlerinde Gazneliler tarihi hakkında verilen bilgilerden yararlanılmıştır.

Câmi'ü't-Tevârih

Reşîdü'd-dîn Fazlullâh-ı Hemedânî tarafından yazılan eser Türk tarihinin İslâm devrinde yazılan ana kaynaklarından en önemlisidir. Devlet adamı ve tabip olan müellif eserini İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine yazmıştır (Yıldırım, 2020: 153;

Günaltay, 1991; 261). Eser iki cilt halinde hazırlanılmıştır. Birinci cilt *Târih-i Gâzânî, Târih-i Mübârek-i Gâzânî* veya *Dâstân-ı Gazan Han* adlarını taşımaktadır. Bu cildin ilk bölümünde Türk ve Moğol kabileleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Cengiz Han'dan, Gazan Han dönemine kadar Moğol tarihi ele alınmıştır. İkinci cilt ise genel tarih özelliğinde kaleme alınıp daha sonra tamamı *Câmiu't-Tevârih* adıyla zikredilmiştir. Eserde Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar, Salgurlar, İsamâiller, Oğuz Han'nın ahvadı, Türkler, Çinliler, Yahudiler, Germen ve diğer kavimler, Frank İmparatorluğu ile Hindistanlılar hakkında bilgi verilmektedir. Eser Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş tarafından Farsça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir. 2010 yılında Selenge Yayınları aracılığıyla basılmıştır (Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, 2010: 8-9). *Câmi'ü't-Tevârih* 'ten Gazneli ve Selçuklu münasebetlerinde hediye dair verilen bilgilerden yararlanılmıştır.

Târîh-i Güzide

Hamdullah b. Eblbekr Ahmed b. Nasr Müstevfi-i Kâzvinî, Arap asıllı Şîî bir ailenin çocuğudur. Müellif 1281'de Kazvin'de doğmuştur. İlhanlı hükümdarı Olcaytu zamanında iyi bir kâtip olarak görev yapmıştır. 1311 yılına geldiğinde Kazvin, Ebher, Zencan ve Târimeyn'in mali işlerinin teftişiyle görevlendirilmiştir. Yazar 1340'ta Kazvin'de ölmüştür. Müellifin Reşîduddîn-i Fazlullâh'ın oğlu Gıyâsuddîn Muhammed'e sunduğu eser, Farsça kaleme alınan İslâm ve İran tarihi konulu bir çalışmadır. Peygamberler tarihi, eski İran tarihi, Hz. Muhammed ve halîfeler tarihi, İslâm devrinde İran ve Turan hânedânları tarihi, alimler, şairler ve Kazvîn tarihi olmak üzere altı bâbdan oluşmaktadır. 1329-1330 yıllarında yazılan eser, *Câmi'ü't-Tevârih* 'in özeti şeklinde olup devletler hakkında bilgi vermektedir. Eserin Edward G. Browne ve Abdu'l Hüseyin Nevâ'î tarafından yapılan iki neşri bulunmaktadır (Yıldırım, 2020: 160). Tezimizde Gazneliler ve Selçuklular arasındaki münasebetlerde eserden yararlanılmıştır.

Ahbârü'd Devleti's-Selçukiyye

Ebü'l-Hasen es Seyyid Sadruddîn Alî b. el-İmâm eş-Şehîd Ebi'l-Fevâris Nâsır b. Alî el-Hüseyinî (ö. 590/1194) tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin XII. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı bilinmektedir. Eser Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve hanedanın son otuz beş yılı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un İmparatorluğu yeniden diriltmek için nasıl gayretler içine girdiği de etraflıca ele alınmaktadır. Öte yandan Selçuklular'ın Hristiyan âlemi ile ilişkileri ve Gürcülerle muharebeleri üzerinde durulmuştur. Bundan başka Alparslan'ın Romanus'a galibiyeti de detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu maksatla eserin Türk dünyası nazarında kıymeti oldukça fazladır. Eser Necatî Lûgal

tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. 1943 yılında Türk Tarih Kurumu Basımevi aracılığıyla yayımlanmıştır (Özgüdenli, 2020: 572). Çalışmamızda Gazneliler ve Selçuklular arasındaki ilişkilerde hediye hakkında eserden faydalanılmıştır.

Takvimü'l-Buldân

Eser, Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l- Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî tarafından yazılmıştır. Müellif Ebü'l-Fidâ künyesiyle meşhur olmuştur. Yazar, Selahaddin Eyyubi'nin büyük kardeşi Şahinşah'ın oğlu Eyyubiler'in Hama kolunun kurucusu Takiyyeddin Ömer'in soyundan gelmektedir (Ebü'l-Fidâ, 2017: 7). Müellif eserini meydana getirirken döneminin meşhur seyyahlarının bilgilerinden yararlanmış. Yazarın vefat etmesinden sonra eseri Zehebî tarafından özetlenmiştir. Bununla birlikte Sultan III. Murad dönemi bilginlerinden Sipahizâde Mehmed b. Ali, *Takvimü'l-Buldân*'ı birçok eklerle, noktalı harflere göre düzenleyerek bir sözlük haline çevirmiştir. *Evzahü'l Mesalik ilâ Ma'rifettü'l-Büldan ve'l-Memâlik* adı altında 1572 yılında III. Murad'a sunmuştur. *Takvimü'l-Buldân* Sicistan, Sind, Çin, Taberistân, Horasan, Gur, Tohâristan, Harezmi, Mâverâünnehir ve Türkistan ülkeleri hakkında bilgi vermektedir (Yılmaz, 2017: 27). Tezimizde şehir yerleri ile ilgili bilgi verirken eserden istifade edilmiştir.

Şâhnâme

Firdevsî'nin ünlü manzum destanı Fars edebiyatının büyük eserlerinden biridir. 980 veya 990 yılında *Şâhnâme*'yi kaleme alan Firdevsî, parça parça yazdığı destanlar arasında bağlantı kurup, ilaveleri de ekleyerek 1004 yıllarında redaksiyonunu tamamlamıştır. Eser ilk olarak Turner Macan tarafından yayınlanmıştır. Bunun ardından birçok baskısı yapılmış, Necati Lugal tarafından yapılan ilk Türkçe çevirisinin 20.000 dizelik kısmı dört cilt halinde yayınlanmıştır. Necati Lugal çevirisinin daha sonra yaklaşık 5.000 dizesi daha müsveddelerinden Nimet Yıldırım tarafından Farsça orijinal metniyle karşılaştırılıp redaksiyonu yapıldıktan sonra "Firdevsî ve Şâhnâme" konulu bir giriş bölümüyle birlikte tek cilt halinde yeniden yayınlanmıştır (Yıldırım, 2020: 120-121). Çalışmamızda Sultan Mahmûd tarafından Firdevsî'ye verilen hediyeler ile ilgili eserde yer alan bilgilerden yararlanılmıştır.

Devletşâh Tezkiresi

Devletşâh b. Bahtîşâh-ı Semerkândî 1427 tarihinde doğmuştur. Şâhruh Mirza'nın nedimlerinden Emir Alaüddavle-i İsfârâ'î'nin oğludur. Müellif 1487 yılında tamamladığı eserini Ali Şîr Nevâî'ye itaf etmiştir. İçerik olarak İran şairleri hakkında bilgi veren genel bir tezkiredir. Eser bir mukaddime, yedi bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. Mukaddime kısmında şiir sanatı ve meşhur on Arap şairi hakkında bilgi vermektedir. Kalan yedi bölümde

ise 143 İran şairinin biyografilerine değinmektedir. Hatime bölümünde de yedi çağdaş şair ile başta Hüseyin Baykara olmak üzere Herât sarayının ileri gelenleri ele alınmıştır (Demiroğlu, 1994: 244-245). Eser, Necati Lugal tarafından neşredilmiştir. 1977 yılında 1001 Temel Eser adı altında yayımlanılmıştır (Devletşah, 1977: 1). Eserden, Gazneli Mahmûd ve Sultan Mesûd döneminde yaşamış şairler ve aldıkları hediyeler hakkında verilen bilgilerden istifade edilmiştir.

Çehâr Makâle

Nizâmî Arûzî Semerkandî tarafından yazılan eser, İslâm sonrası Fars edebiyatı, şiiri ve bilim hayatı hakkında bilgiler içermektedir. Bilhassa söz konusu dönemlerin ünlü şairleri Firdevsî ve Ömer Hayyam ile ilgili bilgiler için temel kaynak niteliğindedir. Ayrıca eser diğer bazı şairler hakkındaki ayrıntılarla aynı zamanda en eski tezkirelerden biri olarak da kabul görmektedir. Makaleler kısa bir girişten sonra konuyla alakalı bilgiler vermektedir. Eser birçok kez basılmıştır. Ancak âlim Kazvînî Mu'in tarafından eklenmiş ıstılahlar, araştırmalar, dipnotlar eksiksiz bir baskıyla bir araya getirilmiştir (Nizâmî Arûzî Semerkandî, 2016: 3-4). Çalışmamızda Gazneliler Devleti'nde şairlere verilen hediyeler hakkında araştırma yapılırken *Çehâr Makâle*'den istifade edilmiştir.

I. BÖLÜM

1. GAZNELİLERDEN ÖNCE ESKİ TÜRKLERDE HEDİYE

1.1. Hediye Kelimesinin Tanımı

Türkçemize armağan olarak geçen hediye sözcüğü Azerbaycan'da armağan, yadigâr Başkurlarda bülak, yadkar diye geçmektedir. Kazaklarda sıy, sıylık, Kırgızlarda, belek, Özbeklerde savga, hayda, armugan şeklinde ifade edilmektedir. Türkmenlerde peşgeş, Uygurlarda armuğan, soğat ve hediye olarak zikredilmektedir (Coşar, 2012: 39). Hediye kavramı batı kültüründe İngilizlerde gift, present, Fransızlarda cadeau, present, Ruslarda da podarok, dar halinde geçmektedir (Sakarya, 2006: 4). Hristiyanlık'ta da hediye kavramı daha çok sembolik bir mana taşımaktadır. Yeni Ahid'de² hediye kelimesi Tanrı ve insan arasındaki münasebet kapsamında teolojik bir terim olarak kullanılmıştır. Buna göre hediye Tanrı'nın insanlara verdiği bağışlanmışlık ifadesidir (Bardakoğlu, 1998: 151-152). Diğer taraftan Arapçada akıl vermek, iyi yolla sevk etmek anlamındaki hidayet kökünden hediye kelimesi türemiştir. Farsçada da pişkeş sözcüğü hediye, armağan anlamında kullanılmaktadır. Türkçede hediye sözüne eş değer gelen armağan kavramı da birini neşelendirmek, gönlünü hoş etmek için verilen mükâfat, bağış anlamına gelmektedir (Açıkgöz, 2012:1).

Yazıcı-zâde Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk'ta ise hediyeleşme anını anlatırken hediye veren veya alan kişinin sosyal durumuna göre farklı birçok kelime kullanmaktadır. Özellikle en başta bulunan Sultandan aşağıya doğru inerken “bağış” anlamı veren “ihsan, ikram” gibi kavramlara yer vermektedir (Önder, 2009: 318). Bunun yanı sıra Türk kültüründe hediye kelimesi ile bahşiş kavramı arasında da ilişki kurulmaktadır. Bu kapsamda *Dîvânü Lügat'it-Türk*'te “xan manğa açığ verdi yani han bana bahşiş verdi.” ifadesi yer almaktadır (Kâşgarlı Mahmud, 1985: 63). Öte taraftan diğer lügatlarda “adak, andaç, atâ, atıyye, bağış, bahşiş, bergüzar, hatıra, ihсан, ikra, hatıra, ihسان, ikram, müjde, peşkeş, teberru, tuhfe, yadigâr” gibi kavramlar da hediye kelimesine eş değer kullanılmaktadır (Yılmaz, 2020: 278). Kur'an'da ise hediye kelimesi iki ayette geçmektedir. Bu ayetlerde Süleyman Peygambere Sebe Kraliçesi Belkıs'ın³ gönderdiği hediyelerden ve Hz. Süleyman'ın bu hediyelere karşı tavrından söz edilmektedir. Bu bağlamda hediye tarihi insanlık tarihinin derinliklerine kadar uzanmaktadır (Akpınar, 2020: 6). Hadislerde ise hediye ve hediyeleşme ile alakalı çok

² Hristiyan Kilisesi tarafından İlâhî Vahiy olduğuna inanılan Yeni Ahit yani İncil ancak uzun bir süre içinde şekillenmiştir. Bu konu hakkında bilgi için bkz. (Aydın, 2017: 254).

³ Eski Ahitte, Sebe kraliçesinin Allah'ın ismini yaymasından dolayı ünü her tarafta hissedilen Hz. Süleyman'ın gerçekte bir peygamber olup olmadığını anlamak için Kudüs'e geldiği hakkında bilgi verilmektedir. Ziyaret sırasında Belkıs'ın Hz. Süleyman'a baharat, altın ve kıymetli taşlardan meydana gelen çok kıymetli armağanlar sunduğu da anlatılmaktadır (Yüceltürk, 1992: 420-421).

teferruatlı malumatlar bulunmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber hediyeleşme vasıtasıyla insanlar arasındaki sevgi ve dostluğun geliştiğini belirtmektedir. Aynı zamanda armağanın rızkın genişlemesine vesile olduğunu söyleyerek hediyeleşmeyi teşvik etmiştir. Bundan başka Hz. Muhammed'in civar ülkelerin hükümdarlarına, arkadaşlarına ve aile bireylerine hediye verdiği kabul edilmektedir. Peygamberlik görevinin de bir gereği olarak hediye ve sadakayı da birbirinden ayırt etmiştir. Kendisine gönderilen sadakaları geri çevirdiği ancak helal hediyeleri kabul ettiği bilinmektedir (Bardakoğlu, 1998: 151-152).

Bunların dışında tarihi süreçte hediye kavramına değişik anlamlar da verilmiştir. Örneğin hediye, insanlar arasında sevgi ve dostluğun nişanesi olarak ifade edilmiştir. İslâm ahlakçıları da karşılıklı hediyeleşme ile tarafların birbirlerine daha çok kenetlendiklerini dile getirmişlerdir. Bu yüzden hediyeleşmeyi güzel bir davranış diye izah etmişlerdir. Diğer taraftan hediye kişiler arasında bir yardımlaşma ve yakınlaşma aracı olarak da görülmüştür (Güzay, 2014: 5-6). Hediye kelimesinin farklı tanımları yapılsa da genel olarak hediye “bireyin değer verdiği kişiye lütuf ve ikram olarak sunduğu şey” manasını taşımaktadır. Daha geniş anlamda ise hediye; bir insanın başka birine veya cemaatte arada gönül bağı oluşturmaya maksadıyla verdiği ve geri alınması hoş karşılanmayan nesnelerdir (Argun-Eskin, 2020: 62).

1.2. Türk Kültüründe Hediye Geleneği

Dünyanın en köklü milletlerinden olan Türklerin yaklaşık olarak dört bin yıllık bir geçmişleri bulunmaktadır. Bu tarih aralığında Asya, Avrupa, Afrika kıtalarına yayılmış ve devamlı göç hareketleriyle nüfusça kalabalıklaşmaya başlamışlardır (Kafesoğlu, 1998: 40). Göçebe yaşam tarzı sonucunda Türk medeniyeti Orta Asya'dan başlayarak geniş bir sahada etkisini hissettirmiştir (Polat, 2013: 1056). Keza Türk ulusu farklı milletler arasında yaşamalarına rağmen kendi kültürlerini devam ettirmişlerdir (Özkul, 2015: 170). Bu kültür öğelerinin içerisinde yer alan hediye âdetini de yaygın bir biçimde sürdürmüşlerdir. Türk tarihinde hediye geleneğinin ilk izlerine Orhun Abidelerinde⁴ rastlanılmaktadır. Türk ulusu açısından önem arz eden bu anıtlarda kağanın şu sözlerine yer verilmektedir. “Milletimi doğuda, güneyde, batıda refaha ulaştırdım, birçok ihtiyaçlarını giderip onları tasasız eyledim.” Bu bağlamda hükümdar halkın refah seviyesini yükseltmiş ve onlara bağış hediyelerde bulunmuştur (Ergin, 2011: 61).

⁴ Orhun Abideleri, İkinci Göktürk Devleti döneminde yazılmış anıtlardır. Türk tarihinin en eski yazılı kaynağı olan bu yazıtlar Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk adına dikilmiştir. (Coşkun, 2017: 19).

Türk kültüründe kutlama ve şenliklerde de hediye geleneği mühim bir yer tutmuştur. Zira şenlikler ya da bayramlar bütün halkın katılabileceği geniş alanlarda yapılmıştır (Baykara, 2000: 896). Türkler, cömert, dinamik ve eğlenmekten hoşlanan bir millet olduğundan bu özelliklerini bayramlarda daha belirgin bir şekilde göstermişlerdir (Koca, 2002: 51-57). Özellikle Türk örf ve adetlerinde baharın başlangıcı olarak ifade edilen Nevruz⁵ Bayramı'na yoğun bir katılım olmuştur. Nevruz Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden önce de kutladıkları bir gündür. Daha sonra İslami motiflerle zenginleşerek Türk coğrafyasında yer almaya başlamıştır. Türk dünyasında Nevruz kutlamaları esnasında kökeni çok eskiye dayanan geleneklerde ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında eğlence, şenlik, oyun düzenleme ve hediyeleşme daha fazla ön plana çıkmıştır. Hediyeleşme ile aradaki dostluk ve sevgi bağları daha güçlenmeye başlamıştır (Uca, 2007: 138-139).

Diğer taraftan Oğuzlarda “Tirnek” (Dernek) ya da Kengeş Toyu denilen meclislerde de hediyeleşme geleneği ilk sırada yer almıştır. Bu minval üzere Oğuz toylarında yemekten sonra davetliler misafir bulundukları evi yağma etmişlerdir (Seyitdanlıoğlu, 2009: 2). Türklerde hediyeleşme adetine devletlerarası ilişkilerde de rastlanılmaktadır. Hediye takdimi ile siyasi münasebetler daha sağlıklı bir şekilde devam etmiştir. Kimi zaman ise iki devlet arasında ilişkilerin gerginleşip bozulmasına sebep olmuştur. Öte taraftan Kağan'ın başa geçmesi veya vefat etmesi sebebiyle de armağanlar alınıp lütfedildiği de görülmektedir. Türk örf ve âdetlerinde önemli bir yer tutan sünnet törenlerinde, evlilik merasimlerinde, eğlencelerde de hediye sunumu olmuştur (Güzay, 2014: 7). Ayrıca eski Türklerin hediye geleneğinin destanlara da yansıdığı görülmektedir. Bu kapsamda Manas Destanı'nda⁶ hediyeleşme ile ilgili birçok misal bulunmaktadır. Örneğin destanda kız kaçırma şeklinde gerçekleşen evliliklerde gelinin erkek yakınlarına getirmesi gereken hediyeleri getirmeyişi bir bahtsızlık ifadesi olarak telakki edilmiştir (Sipahioğlu, 1998: 440).

Oğuz Kağan Destanı'nda ise hediyeleşmenin siyasi ve sosyal yapı üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bu bağlamda Oğuz Kağan'ın hâkimiyeti altına aldığı diğer boylarla karşılıklı hediyeleştikleri görülmektedir. Örneğin ona biat eden Karluk Bey'ine mücevherler ve başka armağanlar vermiştir. Diğer bir boyun beyi Altun Kağan da elçi vasıtasıyla Oğuz Kağan'a altın ve gümüş hediyeler göndermiştir. Dede Korkut Hikâyelerinde de hediyeleşme örneklerine denk gelmektedir. Bunlardan biri “dokuzlama” geleneğidir: “Kuşun alakanını,

⁵ Bûhârâ'da yılın son pazarı yirmi gün olur ve yirmi birinci günde de Nevruz kutlamaları yapılır. Çiftçiler buna “Nevruz-i Kişâverzân” derlerdi. Hatta Bûhârâ çiftçileri hesap işlerinde bunu esas alırlardı (Narşahi, 2013: 30).

⁶ Türk tarihinin en uzun destanı olan Manas Destanı Kırgızlar'a aittir. Bu destanda Kırgızlar'ın örf ve adetleri, inançları hakkında bilgi verilmektedir (Gülensoy, 2003: 557-558).

kumaşın arusunu, kızın gökçeğini, dokuzlama çargap, çuha, Bayındır'a pencik çıkardılar.” Yani ganimet dağıtımında Han'a bırakılan beşte bir pay arasında dokuz ayrı çeşit hediyeinin “dokuzlama çargap, çuha” olarak ifade edildiği bilinmektedir. Neticede verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere hediye geleneği Türk kültüründe önem arz etmektedir (Açıkgöz, 2012: 9).

1.3. Asya Hunları'nda Hediye

Hunlar'ın tarih sahnesine ne zaman çıktıkları tam olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda Hun ismi farklı şekilde zikredilmektedir. Örneğin Çin kaynaklarında Yen-yün, Hsien-yün şeklinde ifade edilmektedir (Taşağıl, 2012: 467-474). Tarihî süreç içerisinde Orta Asya'nın tek otoritesi haline gelen Hunlar, MÖ. 210- MS. 47 seneleri arasında Büyük Hun Devleti olarak var olmuşlardır. Daha sonra, MS. 46. yılından MS. 216 kadar olan 170 senelik süre zarfında Batı Hun Tanrıkuğu olarak anılmışlardır. Miladî 48-216 yılları arasında da Doğu Hun Tanrıkuğu ismiyle hüküm sürmüşlerdir. Hunlar yine Miladî 375-469 seneleri arasında Orta Asya'dan Avrupa topraklarına göç edip burada da Avrupa Hun Devleti'ni kurmuşlardır (Ziyai, 2010: 901). Asya Hun İmparatorluğu en görkemli devrini Mete Han⁷ zamanında yaşamıştır. Mete Han babası Tu-man'ın öldürülmesinden sonra kabilelerin şefler zümresince oluşturulan aristokratik bir konfederasyon tarafından Yabguluk⁸ mevkiine seçilmiştir. Mete Han tahta geçtikten kısa bir süre sonra 26 krallığı kendi bayrağı altında toplamayı başarmıştır (Çerçi, 2003: 71).

Mete Han zamanında Hun Devleti'nin sınırları doğuda, kuzeyde ve batıda en geniş alanlara ulaşmıştır (Çerçi, 2003: 71). Orta Asya'da güçlü bir devlet kuran Mete Han'ın Çin ile ilişkilerine baktığımızda karşılıklı hediyeler alınıp verildiği görülmektedir. Bu dönemde Çin ile yapılan dostluk ve barış antlaşmasının siyasi olduğu kadar ekonomik bakımdan da birçok getirisi olmuştur. Çin bu antlaşma ile her yıl Hunlar'a ipek, şarap, pirinç ve gıycekler vermeyi kabul etmiştir. Çin'in armağan olarak onayladığı bu tür aş ve elbiseler daha sonra adet haline gelmiştir. Çin İmparatoru Wen'in mektubunda Hunlar'a gönderilen hediyeler arasında şunlar bulunmaktadır. Çiçeklerle süslenmiş ipekli bir elbise, işlemeli iç elbise, tören elbisesi, altın tarak ve kuşak, yine altın işlemeli deri bir kemer diye sıralanmaktadır (Onat, 1987: 611-624). Mete'nin Çin İmparatoruna yolladığı hediyeler içerisinde bir binek at ile bir deve yer almaktadır. Çin İmparatorunun ise Mete'ye armağan olarak gönderdiği saç tokası

⁷ Bozkır coğrafyasında yaşayan göçebe Türk topluluklarını tek bir bayrak altında toplayan Hun Hakanı Mete Han'dır (Onay, 2013: 31).

⁸ IV. yüzyıl ortalarında kurulan Türk Kağanlığı döneminden itibaren Türk hükümdarları “kağan” unvanından başka sanlarda kullanmışlardır. Bunlar arasında “tigin”, “yabgu”, “şad” en başta gelmektedir. Bu tür üst rütbeli unvanları almak birçok Türk boyu için umumî bir gelenektir (Tezcan, 2012: 322).

hayli önemli sayılmıştır. Yollanan altın tokalar örgülü ve kıvrılmış saçlarda özellikle kullanılmıştır (Yılmaz, 2020: 278; Güzay, 2014: 33). Diğer taraftan Hunlar'ın sosyal hayatında, bayram ve kutlamalarında da hediyeleşmeye önem verilmiştir. Kaynaklarda Hunlar'ın evlenme geleneklerinde erkeğin bir kadını seçtiği ve onu kaçırdığı aradan altı ay geçtikten sonra da evlenme antlaşması yaptığı bilinmektedir. Bundan sonra başlık veya hediye olarak at, sığır ve koyun gibi hayvanların gönderildiği bilgisine yer verilmektedir (Ögel, 2015: 219). Tarihi kayıtlarda Hunlar'ın her yıl düzenli olarak kutladıkları bayramlarda da hediyeleştikleri görülmektedir. Yine Hunlar'ın mayıs ayında “Lung-çing” denilen mekânda gök ve yer adına kurban vermek hasebiyle büyük bir şölen düzenledikleri bilinmektedir. Sonbaharda at koşusu yaptıkları beşinci ayda ise at yarışları düzenleyip eğlendikleri ve hediyeleştikleri görülmektedir (Mandaloğlu, 2012: 225).

1.4. Avrupa Hunları

Asya Hunlar'ının bir kolu olan Avrupa Hunlar'ı 374 yılına doğru Balamir başkanlığında Avrupa'ya göç etmişlerdir (Grousset, 1980: 88). Avrupa Hunlar'ı yarım asrı geçen süre zarfında geniş bir sahada hüküm sürmeye başlamıştır. Bir taraftan Atlas Okyanusu üzerindeki adalara diğer taraftan İran'a kadar büyük bir alana hükmetmişlerdir. Hunlar IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Romalılar ve Avrupa mıntokasında birçok topluluğa karşı da başarı göstermişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2019: 12). Diğer bir Türk Devleti olan Avrupa Hunlar'ı zamanında da karşılıklı hediye alınıp verildiği görülmektedir. Attila döneminde 447'de Doğu Roma İmparatorluğu ile imzalanan ve tarihte “Anatolius Barışı”⁹ diye bilinen antlaşmada hediye geleneği ön planda yer almıştır. Bu bağlamda Attila'nın antlaşma şartlarını yerine getirmesi için İstanbul'a gönderdiği elçilik heyetine Doğu Romalıların takdim ettiği hediyeler olmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2001: 80-81).

Attila Doğu Roma'yı egemenliği altına aldıktan sonra dış politika da değişiklik yapmaya başlamıştır. İlk olarak Batı Roma ve daha sonra Sasaniler üzerinde hâkimiyetini tesis etmek için hazırlıklara başlamıştır. Efsaneye göre bu sırada Harb Tanrısı Ares'in kılıcı Attila'nın eline geçmiştir. Bu mevzuda Jordanes şu malumatları vermektedir: “Attila gücünü kılıcından almıştır. Bu kılıca ise İskit kralları tarafından kutsallık addedilmiştir. Rivayete göre bir çoban otlatığı inek yavrusunun yaralandığını görünce, kan izlerini takip etmeye başlamıştır. İzlerin bittiği yeri kazmaya başlayınca da bu kılıcı bulup Attila'ya hediye etmiştir.

⁹ Athyra (Büyükçekmece)'de ordugâh kuran Avrupa Hunlar'ı ve Doğu Roma arasında MS. 447 tarihinde Anatolius Barışı yapılmıştır. Bu antlaşmanın maddeleri Bizans açısından ağır şartlar taşımaktadır (Ahmetbeyoğlu, 2018: 155; Thompson, 2008: 201-202).

Bu yüzden Attila kendisinin dünyanın imparatoru tayin edildiğine itaat getirmiştir. Ares'in kılıcı ile de savaşlarda başarılı olacağına inanmıştır.” Bu anlayışla Attila politikasını Batı Roma'ya kaydirmiştir (Ahmetbeyoğlu, 2018: 161). Attila'nın Roma Seferi sonrası korku ve dehşete kapılan Batı Roma imparatoru III. Valentinianus hemen Roma hükümetini toplamıştır. Alınan karar ile Roma şehrinin valisi ve Papa I. Leo Attila'ya elçi olarak gönderilmiştir. Hristiyanlık aleminin en büyük ruhani lideri Papa özel merasimlerde giydiği hususi elbisesini giyerek Attila'nın huzuruna çıkmıştır. Romalıların affedilmesi için Attila'ya yalvarmış ve ona fazla miktarda altın hediye etmiştir (Ahmetbeyoğlu, 2018: 171). Avrupa Hunlar'ının sadece devletlerarası ilişkilerde değil kendi aralarında da hediyeleştikleri görülmektedir. Örneğin saray büyüklerine mûsikî âletlerinin hediye olarak verilmesi zamanla adet haline gelmiştir. Diğer taraftan Attila, Borgonya Kralı'na çalgı çalan ve şarkılar söyleyen bir musiki heyeti gönderdiği de bilinmektedir (Yılmaz, 2020: 279).

1.5. Göktürkler

Göktürkler IV. yüzyılın sonlarına doğru Moğolistan'ın doğusunda ortaya çıkan Juan-juanları¹⁰ bozguna uğratıp istiklâllerine kavuşmuşlardır. Tarihte Göktürkler'in kesin olarak ortaya çıkmaları 542 yılına denk gelmektedir. Bir müddet sonra 545 yılında Çin'in Sui eyaletine akınlarda bulunmuşlardır. Bumin (T'umen) Kağan'ın başta olduğu bu dönem Göktürkler için bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonraki tarihi süreçte Göktürkler Orta Asya'da hakim güç olmaya başlamıştır (Taşağıl, 2003: 15). Takriben iki yüz yıl hüküm süren Göktürkler'in siyasî tarihi dört ana devrede ele alınmaktadır. Bunlar I. Göktürk Devleti Doğu ile Batı Göktürk Devletleri, Fetret Devri ve II. Göktürk Devleti halinde sıralanmaktadır (Taşağıl, 2004: 1).

Göktürkler'in siyasi tarihine baktığımız zaman Çin ile olan ilişkilerinde hediyeleşmenin önemli bir araç olduğu görülmektedir. Bumin Kağan zamanında Göktürkler ipek ticaretine başlayınca Çin ile olan ilişkileri sıklaşmaya başlamıştır. Bunun üzerine Batı Wei imparatoru Wen 545 yılında Göktürkler'e elçi göndermiştir. Böylece Göktürkler ilk defa bir devlet tarafından resmen tanınmıştır. Ertesi yıl Bumin Kağan memnuniyetinin göstergesi olarak Batı Wei imparatoruna hediyeler göndermiştir (Taşağıl, 1988: 8). Yine tahta geçen Mukan Kağan döneminde de hediyeleşmeye rastlanılmaktadır. Bu zamanda Kuzey Çin'de var olan Chou ve Ch'i devletleri Göktürklerle iyi ilişkiler kurmak için birbirleriyle rekabet halinde olmuşlardır. Mukan Kağan ise bu iki devletin arasındaki yarıştan faydalanarak kızını Çin'e gelin olarak

¹⁰ Juan-juanlar olarak ortaya çıkmışlardır. Avrupa kaynaklarının Avarlar dedikleri bunlardır. Daha fazla bilgi için bkz. (Eberhard, 1996: 100; Kurat, 2011: 82; Yıldırım, 2015: 11).

göndermiştir. Bu bahaneyle de her iki Çin Devleti'nin hazinelerini boşaltıp ülkesine hediye ve vergi şeklinde kazanç sağlamıştır (Taşağıl, 1999: 7). Göktürkler'in Çin dışında Bizans ile olan ilişkilerinde de hediye âdeti dikkat çekmektedir. Bu bağlamda iki devletin birbirlerini tanıma sürecinde hediyeleştikleri görülmektedir. Bu amaçla Göktürk elçileri yanlarında çok değerli hediyelerle İstanbul'a gitmişlerdir. Bizans tarafından iyi karşılanan elçiler vasıtasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır (Sakarya, 2006: 37).

Bunlardan başka Göktürkler sosyal hayatta da hediyeye önem vermişlerdir. Özellikle evliliklerde hediyelere sıkça rastlanılmaktadır. Evlenmelerde kız ve erkek ailelerinin toplum içindeki statüsü önem arz etmiştir. Bu bakımdan soylu bir ailenin kızı yine soylu bir ailenin oğluyla evlenmiştir. Erkek tarafının kız tarafına vermekle yükümlü olduğu altın, para veya değerli hediyelere de kalın (başlık) denilmiştir. Kalın ailelerin maddi olanaklarına göre şekillenmiştir (Balaban, 2006: 87-88). Bunun yanı sıra Göktürk Kitabelerinde atlara alplik unvanı verildiği görülmektedir (Turan ve Ozan, 2018: 221). Bu kapsamda Göktürkler'de kutsal sayılan at gönderilen hediyeler arasında yer almıştır. Kaynaklarda Göktürkler'in Sui ve Tang sülâlerinin imparatorlarına gönderdiği hediye listesinde atlara 40 kez rastlanmıştır (Mandaloğlu, 2004: 173).

1.6. Uygurlar

Uygurlar V. asırda Orta Asya'nın tamamına yayılmış olan Töles boylarının¹¹ bir kısmını teşkil etmiştir. Önceleri dokuz boydan oluşan Uygurlar daha sonra Basmil ve Karluk boylarının katımıyla on bir boydan meydana gelmiştir. 742-743 yıllarında Göktürkler'in egemenliği altında yaşayan Karluk, Basmil ve Uygur oymakları Göktürk Kağanı'nı yenip öldürmüşlerdir. Göktürk Devleti ortadan kalkınca Basmiller'e bağlı yeni hakanlık kurulmuştur. Uygurlar doğu, Karluklar ise batı yabguluğunu meydana getirmişlerdir. İlerleyen zamanlarda Uygur hükümdarı, Basmil hakanını yenerek kendisini Kağan olarak duyurmuş, sonrasında da Kutluk Bilge Kül Kağan unvanını almıştır. Bundan sonra Uygur Hakanlığı kurulmuştur (Çandarlıoğlu, 2003: 61). Böğü Kağan zamanında Maniheizm'i¹² resmen kabul eden Uygurlar bu dinin etkisiyle yerleşik hayata geçmişlerdir. Bundan sonra kendi kültürlerini yansıtan birçok eser inşa etmişlerdir. Bu açıdan kendinden sonra kurulan birçok devletlere de örnek olmuşlardır (İzgi, 1986: 29). Tarihi süreçte Uygurlar ile Çin'in siyasî münasebetlerinde

¹¹ Göktürk Devleti'nin 627 yılına kadar olan tarihine denk Baykal Gölü'nün doğusundan Karadeniz'in kuzeyine kadar ulaşan coğrafyada hanedana bağlı Türk boyları var olmuşlardır. Göktürkler'e bağlı olan bu boylar genellikle Töles ismiyle adlandırılmıştır (Taşağıl, 2014: 313).

¹² Maniheizm, IV. Asırda yaklaşık olarak Hristiyanlık ile aynı seviyede yayılma hızı elde etmiştir. VIII. Yüzyılda da Böğü Han'ın genelgesiyle Doğu Türkistan'da Uygurlar'ın onaylanmış dini haline gelmiştir (Gündüz, 2003: 575-577).

hediyeleşmenin mühim bir yer tuttuğu görülmektedir. Uygurların Çin ile temas kurup ilk hediye-haraç heyetini gönderdiği dönem Göktürkler'in yıkıldığı zamana denk gelmektedir. Kaynaklarda 630-646 yılları arasında Uygurlar'ın Çin'in önemli hanedanlıklarından olan T'ang hanedanlığına üç elçilik heyeti gönderdiğinden bahsedilmektedir. T'ang sarayına giden elçiler çeşitli bölgesel ürünleri hediye olarak takdim etmişlerdir (Onay, 2018: 504).

Neticede elçiler vasıtasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır. 820 senesinde ise Uygurlar Çin sarayına 2.000 kabile başkanı, 20.000 at, 1.000 deve götürmüşlerdir. Diğer taraftan 822 senesinde Çin İmparatoru Uygurlar'a bir prenses ve gönderilen atlara karşılık olarak 50.000 parça ipek yollamıştır (İzgi, 1989: 35). Yine Çin imparatoru Uygur kumandanlarının şerefine ihtişamlı bir ziyafet verdiği sırada pek değerli hediyeler sunmuştur. Bu armağanlar arasında nakışlı, işlemeli, renkli kumaşlar ile altın, gümüş kap-kacaklar yer almıştır (Çandarlıoğlu, 2003: 61).

Eski Uygurlar'da normal vatandaşlar arasında da düğünlerin pek gösterişli yapıldığı bilinmektedir. Bu kapsamda kaynaklarda şu bilgilere yer verilmektedir. “Çeyiz olarak verilen sığır ve at sayısı kesinleştikten sonra düğün hazırlıkları başlanmış. Daha sonra damadın akrabaları gelin tarafının yakınlarına armağan olarak verilen atları getirmiş. Gelin evi bu atlardan istediğini seçer ve ayrılan atlar bir çukur alana koyulurmuş. Çukurun içine giren kişi seçtiği atın sırtından düşmeden dışarıya çıkmayı başarırsa at onun olurmuş. Şayet attan düşerse başka bir ata binip onu çıkarmaya çalışmış. Sonuçta erkek tarafı kızın akrabası olan herkese bir at hediye edermiş.” Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere düğün erkek tarafına daha pahalıya mal olmuştur (Gülensoy, 2011: 254). İki ülke arasında yapılan siyasi evliliklerde de hediyeleşme adetine rastlanılmaktadır. Bu bağlamda Uygurlar Çin ülkesine hediye olarak daha çok at yollamışlardır. Dolayısıyla takip edilen bu politika sonucunda Uygur ve Çin ilişkileri daha da gelişmiştir (Cinkara, 2019: 336).

1.7. Avarlar

Orta Asya ve Avrupa'da hüküm süren Hunlar'ın yıkılışından sonra Avarlar ön plâna çıkmaya başlamışlardır. Daha sonra Karadeniz'in kuzeyi, Balkanlar ve Pannonya'ya hâkim olmuşlardır. Orta Asya kökenli bir kavim olan Avarlar'ın İdil'in batısına doğru hareket etmeleri Göktürkler'in yükselişi ile doğru orantılıdır. Etkili oldukları sahalarda büyük güç haline gelen Avarlar Çin kaynaklarında Juan-Juan olarak zikredilmiştir (Kurat, 1972: 24). Tarihi süreçte Avarlar'ın siyasi tarihi incelendiği zaman birçok devletle münasebetlerinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Avar-Bizans ilişkilerinde iki devlet arasında hediyeleşmeye rastlanılmaktadır. Avarlar Bizans'ın Afrika'da Vandallarla, Batı'da İtalya ve

İspanya Doğu'da ise Perslerle olan mücadelesinden yararlanmak istemiştir. Bunun içinde Alanlar vasıtasıyla Bizans'a elçi göndermişlerdir. Justinianos tarafından kabul edilen Avar elçileri İstanbul'da en iyi şekilde misafir edilmiştir. Sınır güvenliği tehlikede olan Bizans Avarlar'ın isteklerinin çoğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. İmparator hatta elçileri memnun etmek için onlara kıymetli hediyeler de takdim etmiştir. Bu armağanlar içerisinde altın kolyeler, ipek giysiler ve pek çok değerli eşyalar yer almıştır (Mangaltepe, 2018: 211).

Justinianos'un ölümünden sonra da Bizans tahtına II. Justin geçmiştir. Avar hükümdarı Bayan Kağan hiç zaman kaybetmeden İstanbul'a elçi göndermiştir. Önceden verilen verginin arttırılmasını talep etmiştir. Bu vergiler içerisinde kilimler, kaçaklara vurulan zincirler gibi birçok eşya yer almıştır. Bizans'ın bunları göndermemesi durumunda da Trakya'yı işgal edeceklerini bildirmişlerdir. İmparator II. Justin'in ise Bayan Kağan'ın isteklerini kabul etmediği hatta bu tehdidi önemsemediği dahi bilinmektedir (Güzay, 2014: 51-52). Nitekim 626'da Avarlar İstanbul'u kuşatınca Bizans komutanı vergi verilmesi karşılığında ablukanın kaldırılmasını teklif etmiştir. Avar Kağanı vuku bulan bu hadiseden sonra Konstantinos'tan kendisine elçiler göndermesini istemiştir. Beş kişilik elçilik heyeti Avar Kağanı'nın huzuruna geldiğinde Bizans adına hediyeler sunmuştur (Mangaltepe, 2018: 227).

Diğer taraftan Avar-Frank münasebetlerinde de hediye önemli bir yer işgal etmiştir. Öyle ki taraflar arasında yapılan savaşlarda Avarlar üstün gelince Franklar aradaki dostluğun devam etmesi için Avarlar'a bağışlarda bulunmuştur. Franklar ilk başta Avarlar'a buğday ve sebze göndererek onların gıda ihtiyaçları gidermeye çalışmıştır. Daha sonra koyun ve öküz gibi hayvanlar göndermiştir. Neticede Franklar'ında katkısıyla iki devlet arasında savaş yerini barışa bırakmıştır (Kurat, 2011: 85). Avarlar'ın sosyal hayatında da hediye geleneğinin önemli olduğu görülmektedir. Bizans kaynaklarında Avarlar'ın kutsal günlerde ve bayramlarda şenlikler düzenledikleri kaydedilmektedir. Avar hükümdarı Bayan Kağan sadece kendi ülkesinin değil başka toplumlarında kutladıkları özel günlere saygı göstermiştir. Örneğin Dalmaçya'da bir şehri kuşatırken, halkın aç ve susuz kaldığından dolayı dini yortularını kutlayamadıklarını duymuştur. Bunun üzerine hemen şehir halkına arabalarla yiyecekler göndermiştir (Ögel, 1971: 73-74).

1.8. Hazarlar

Hazarlar; VII. Yüzyılda daha çok teşkilat yapıları, ticari faaliyetleri ile ön planda yer almıştır. Dini ananelere göre Hazarlar; Hz. Yâfes'in¹³ oğlu Hazar'dan türemişlerdir. Rivayete

¹³ Bazı tarihçilere göre Yafes b. Nuh mürsel bir peygamberdir. Yafes'in sekiz oğlu bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türk, ikincisi Hızır, üçüncüsü Seklab, dördüncüsü Rus'tur. Beşinci çocuğunun adı ise Mişek'tir. Moğolların

göre Hazar İtil Nehri'nin kıyılarına gelmiş ve burasını çok beğenmiştir. Onun nesli bu coğrafyada çoğalmış daha sonraları buralara Hazar ülkesi denilmiştir (Kitapçı, 2005: 113). O dönemde Araplar Avrupa'ya doğru hızlı bir şekilde ilerlemişlerdir. Peş peşe zaferler kazanan Arapları ancak Hazarlar durdurmuşlardır. Neticede Doğu Avrupa'nın Araplar tarafından alınmasını Hazarlar engellemiştir (Özgün, 2013: 21). 732 senesinde Araplar'ın mağlup edilmesinden sonra Hazar kağanının kızı Çiçek Bizans İmparatoru Leon'un oğlu Konstantinos'a gelin olarak gitmiştir (Özcan, 2019: 173; Karatay, 2018: 367).

Prencesin çeyizi ve takdim ettiği armağanlar Bizans sarayında uzun süre konuşulmuştur. Özellikle getirdiği bir elbise herkes tarafından çok beğenilmiştir. Bir süre sonra bu elbise erkeklerin törenlerde giydiği kıyafet olarak kabul edilmiştir. Adına da prensesin ismine ithafen "Çiçakyon" demişlerdir (Koesler, 2006: 47). Abbâsîler Devleti'nin gücünün yeni hissedildiği 754 senesinde tahta halife olarak el-Mansur¹⁴ geçmiştir. Dış politikaya önem veren halife Arminiya valisine Hazar hânedânıyla bir evlilik bağı oluşturmasını emretmiştir. Bir müddet sonra Vali Yezîd b. Üseyd es-Sülemîye Hazar Kağan'ı Bagatur'un kızıyla evlenmiştir. Gelinin çeyizi ve hediye olarak getirdikleri Abbâsîler tarafından çok kıymetli görülmüştür (Karatay, 2018: 368).

Kaynaklardaki bilgilere göre Hazar Kağan'ı Türk geleneklerine göre kızının çeyizine oldukça yüklü hediyeler koymuştur. Söz konusu armağanlar arasında dört bin adet kısrak, bin katır yer almıştır. Bunlardan başka bin yardımcı insan, on bin deve ve çift hörgüçlü bin Türk devesi, çeşitli kap kakak, altın ve gümüş eşyalar ile başka şeyleri taşıyan yirmi araba daha bulunmuştur (Özcan, 2019: 199). Bu evlilik sonrası iki taraf arasındaki dostluk ilişkileri güçlenmeye başlamıştır. Bir süre sonra Hazar Kağanın kızı doğum esnasında çocuğu ile birlikte ölmüştür. Bundan dolayı Abbâsî-Hazar münasebetleri yine bozulmaya başlamıştır (Çog, 2007: 158). Hazarlar'da hediyeleşme geleneği sadece evlilik hasebiyle verilen armağanlardan ibaret olmamıştır. Diğer birçok alanda da hediye adeti önemli görülmüştür. Öte taraftan Hazar askeri gücünden çekinen devletler iyi ilişkilerini devam ettirmek için Hazarlar'a hediyeler göndermişlerdir (Güzay, 2014: 55).

onun soyundan geldiği tahmin edilmektedir. Yecüc ve Mecüc'ün de onun ırkından türediği ileri sürülmektedir. Altıncısı Çin, Maçin ve Hoten oğlu, yedincisi Kemari, Bulgarlar, Birtaslar ve Başkırtlar onun soyundan gelmektedir. Sekizincisi Yaven, Yunanlılar, Frenkler ve Rumların bazıları onun neslindendir (Kazvinî, 2018: 22).

¹⁴ el-Mansur, Abbâsî Devleti'nin ikinci halifesidir. Oğlu Mehdi'yi veliaht olarak tayin etmiş ve 758 tarihinde ölmüştür (el-Belazuri, 2013: 559).

1.9. Kırgızlar

Çin yıllıklarından edinilen bilgilere göre Kırgızlar bilinen en eski Türk kavimlerinden biridir. İlk devletlerini, III. Yüzyılda kurmuşlardır. Daha sonra da Hunlar'ın idaresine girdikleri tahmin edilmektedir. Hunlar'ın zayıflamasıyla da 557 yılında Göktürk hâkimiyetine girmişlerdir. 743 tarihinde Göktürkler'in yıkılmasından sonra da bir süre Uygurlar'a boyun eğmişlerdir. Bağımsızlıklarına düşkün olan Kırgız Türkleri 839'da Uygurlar'ı yıkarak Ötüken'de bir Kırgız Devleti'ni kurmuşlardır (Yılmaz, 2019: 139; Türkoğlu, 2019: 62-64). Kırgızlar'ın siyasi ve sosyal tarihini incelediğimiz zaman Türk örf ve âdetlerine bağlı oldukları görülmektedir. Bu bağlamda Türk gelenekleri içerisinde yer alan hediye âdetini de muhafaza etmişlerdir. Başlangıçta Kırgız-Çin ilişkilerini ele aldığımızda iki devlet arasında hediyeleşmenin olduğu fark edilmektedir. Kırgız Kağanı 630 ile 683 tarihleri arasında Çin ülkesine üç defa elçi göndermiştir. Kırgızlar yine 708 yılı başta olmak üzere 713 ve 715 yılları kapsamında da Çin'e hediye ve elçi yollamışlardır (Kıldıroğlu, 2013: 54).

Kırgız Türkleri 863 tarihinde Alp İnanç isminde bir devlet adamını Çin'e göndererek demişler ki: “Bize hediye olarak klasik kitaplar göndermenizi istiyoruz. Diğer taraftan ülkenize her sene elçi yollamak arzusundayız. Bu elçi aracılığıyla Çin takvimini öğrenmek isteriz. Bir de An-hsi mıntıkasından itibaren bütün toprakları Çin hâkimiyetine koymak için Uygurlar'a saldırmamızı münasip görmeyi dileriz.” Ama Çin İmparatoru Kırgızlar'ın bu taleplerini kabul etmemiştir. 863 ve 873 yılları arasında Kırgızlar Çin'e bir daha elçi gönderip kıymetli hediyeler sunmuştur (Güzay, 2014: 62). Kırgızlar'ın X. yüzyılda Altay ve Sayan bölgesinden Tanrı Dağlarına geldikleri tahmin edilmektedir. 1207 yılında ise Cengiz Han¹⁵ Kırgızlar'ı kendisine bağlamıştır (Çandaroğlu, 2003: 70). Kırgızlar Moğollar'a biat göstergesi olarak birçok değerli hediyeler yollamışlardır. Bu armağanların başında yer alan ayağı, burnu, gözü kızıl ve rengi ak olan bir doğan dikkat çekmiştir (Güzay, 2014: 62).

1.10. Diğer Türk Boylarında Hediye

Türk boyları içerisinde önemli bir yer teşkil eden Kumanlar Türkistan coğrafyasında Kıpçak adı ile zikredilmişlerdir. Kıpçaklar'a kaynaklarda değişik milletler tarafından çeşitli adlar verilmiştir. Örneğin Bizanslılar ve Latinler “Kumanos, Cumanus, Komani”, Ruslar “Polovets ya da Kumani” demişlerdir (Yücel, 2018: 541). Kıpçaklar kuzey Türkleri olarak anılmışlardır. Kuzeybatı Sibiry'a'da İrtig Nehri ile Ural Nehri arasında yaşayan Türk halklarına Türkler genelde Kıpçak demişlerdir. XI. asırda Avrupa'ya göçen bu Türkler,

¹⁵ Asıl adı Temuçin olan Cengiz Han, Moğolların Kıyat kabilesindendir. Onun ataları ve ecdadı bu en büyük ve en eski kabilenin reisliğini yapmışlardır (Cüveynî, 2013: 91).

Balkanlar’da ve diğer birçok yerde adlarını duyurmuşlardır. Bunlar Avrupalılar tarafından Kumanlar olarak yad edilmişlerdir (Ögel, 1971: 148). Kıpçaklar altın çağlarını 1090 ile 1110 yılları arasında Rus topraklarına hâkim olduklarında yaşamışlardır. Öyle ki Kıpçaklar Kiev tahtına yeni çıkan knezden aralarındaki barışı korumak adına hediye istemişlerdir. Knezler de bu talebi hemen yerine getirmişlerdir. XII. asır Kiev knezleri arasında en güçlü olan Vladimir Monomah çocuklarına yönelik kaleme aldığı nasihatlerinde: “Kuman-Kıpçaklarla on dokuz defa barış yaptıklarını ve onlara çokça hayvan ile kıymetli kumaş hediye ettiklerini” yazmıştır (Yücel, 2018: 548).

Diğer bir önemli Türk boyu ise Peçeneklerdir. Bunlara ait ilk bilgilere Göktürk Abideleri’nde rastlanılmaktadır. Bundan başka Kaşgarlı Mahmud’un *Divan-ü Lugât-it Türk* adlı eserinde de Peçenekler’e dair bilgi bulunmaktadır. Kaşgarlı, Peçenekler’i Türk olarak gösterip “Becenek ve Peçenek” halinde zikretmiştir. Onları 22 Oğuz boyundan on dokuzuncusu diye göstermiştir. Aynı zamanda Peçenekler’i Bizans’a en yakın boy olarak kaydetmiş ve dillerini Bulgar ve Suvar¹⁶ Türkçesine benzetmiştir (Yücel, 2018: 449-450). Bizans ile Peçenek arasındaki ilişkiler elçiler ya da tüccarlar aracılığıyla yapılmıştır. Kaynaklarda Bizans elçilerinin Peçenekler’den daha çok kılavuzlar ve rehinler istedikleri bilgisine yer verilmektedir. Buna karşılık Bizans’ın Peçenekler’e kıymetli hediyeler gönderdikleri bilinmektedir (Kurat, 1972: 62).

Öte taraftan iki ülke arasında ticari faaliyetler de gelişme göstermiştir. Bizans, Peçenekler’e kumaş, baharat, boya, süs eşyası ve mücevherat yollamıştır. Peçenekler ise Bizans’a balmumu, tutkal ve çok kıymetli deriler satmıştır (Kafesoğlu, 1998: 182). Bizans aradaki bu ticari ilişkilerin bozulmaması için Peçenek başbuğlarına çok miktarda hediye göndermişlerdir. Nitekim armağanların arkası kesilince Peçenekler hemen taraf değiştirip kendi menfaatlerine göre hareket etmişlerdir. Bu yüzden Bizans gönül alma işini her zaman canlı tutmuşlardır (Kurat, 1972: 63). Peçenekler sadece Bizans ile değil Rus Knezleriyle de iyi geçinmeye çalışmışlardır. Rus Knezlerine ücretli askeri kıtalar vererek onların hizmetinde yardımcı kuvvet olarak yer almışlardır. Knez İgor, 941 tarihinde Bizans üzerine düzenlediği seferde başarısız olunca intikam için yeniden harekete geçmiştir. 944’te Doğu Slovyan kabilelerinden aldığı pek çok asker ile Peçenekler’den kiraladığı atlı birliklerle yola çıkmıştır. Bizans İmparatoru durumdan haberdar olunca hemen Knez İgor’a en iyi adamlarını gönderip arayı düzeltmeye çalışmıştır. Müzakereler sırasında Bizans elçileri Knez İgor’a ve

¹⁶ Suvarlar (Sabirler), Hunlardan sonra Kafkaslara gelmiş ve daha çok Güney Kafkaslara sarkarak adlarından söz ettirmişlerdir. Bu topluğun geliş güzergahı Batı Sibiryaya diye bilinmektedir. Suvarlarla ilgili daha fazla bilgi için bkz. (Karatay, 2010)

Peçenekler'e kıymetli hediyeler takdim etmişlerdir. Peçeneklere verilen armağanlar arasında değerli bir kadife cinsi olan pavolok kumaşı ve fazla miktarda altın yer almıştır. Dolayısıyla Peçenek tarihinde hediye geleneğinin etkisi birçok alanda hissedilmiştir (Yücel, 2018: 471).

Orta İtil bölgesinde birkaç Türk boyu tarafından kurulan İtil Bulgarlarında da hediye adetinın mühim olduğu görülmektedir. İtil Bulgar Devleti Orta İtil boyunda geniş bir alana yayılmıştır. Bu kapsamda Avrupa, Asya, Hindistan, Arabistan, İran ve Kafkasya ile yakın münasebetlerde bulunmuştur (Koç, 2018: 296). İtil Bulgar Devleti, çoğu kez bu coğrafyalarda kurulan devletlerle ilişkilerini güçlü tutmak adına hediye geleneğine başvurmuştur. Özellikle İtil Bulgarları ve Abbâsî Devleti görüşmelerinde hediyeleşmenin önemli olduğu bilinmektedir. Bu süreçte İtil Bulgarları arasında İslâmlaşma süreci VIII. ve X. yüzyıllar arasında gerçekleşmiştir.(Koç, 2010: 86).

İtil Bulgar Devleti'nin Müslümanlığı benimsemesi neticesinde iki ülke arasındaki diplomatik münasebetler hız kazanmıştır. İtil Bulgarları ve Abbâsî Halîfeliği arasındaki ilişkiler elçilik heyeti aracılığıyla devam etmiştir. 922 tarihinde İslâmiyet İtil Bulgarları'nın resmi dini haline gelmiştir. Buna müteakip İslâmiyet'in farzlarından olan hac ibadeti başlamıştır. Elli bin kişilik bir kafilâ hac için Mekke'ye giderken Bağdat'a uğramışlardır. Bunlar yanlarında birçok kıymetli hediyeler de götürmüşlerdir (Koç, 2010: 99-100). Yine İlteber Almış Han'ın¹⁷ oğlu Ahmed Han da 944 yılında hac vazifesinde Bağdat'a uğramıştır. Halîfe Muktedir'i ziyaret ederek pek değerli armağanlar takdim etmiştir. Hediyeler arasında değerli kürkler ve bir sancak da bulunmuştur (Mesudî, 2014: 142; Güzay, 2014: 58). Bunun dışında İbn Fazlan Abbâsîlerden İtil Bulgarları'na gönderilen hediyeler hakkında "Halîfenin yolladığı mektubu okumayı bitirince adamları Bulgar hükümdarının üzerine çok sayıda altın para saçtılar. Akabinde halîfe tarafından hediye gönderilen kokuları, elbiseleri, incileri çıkardım. Bunları hükümdara ve eşine takdim ettim. Sonra karısına hil'at giydirince kadınlar üzerine gümüş paralar saçtılar." bilgisini vermektedir (İbn Fazlan, 2010: 22).

Tarihte adından söz ettiren diğer bir Türk boyu da Türgişlerdir. Göktürkler'in gücünü kaybetmesinden sonra ortaya çıkmışlardır (Saritaş, 1996: 17). Batıdaki Töles boylarından olan Türgişler, Tuğlu veya Törü boyuna mensuplardır (Gülensoy, 2011: 153). Türgişlerin meşhur devlet adamı Su-lu 715 tarihinde dağılan boyları bir araya getirmiş ve ülkesini refaha ulaştırmıştır. Su-lu 716 yılında Kapağan Kağan'ın ölümü ile doğudan ayrılan Batı Göktürkler üzerine kendini Kağan ilan etmiştir. Peşi sıra da Çin'e elçi göndermiş ve İmparator ona "Ta-shih" unvanını vermiştir. Çin hükümdarı aynı zamanda Su-lu'ya çok özel hediyeler de

¹⁷ İlteber Almış Han, İtil Bulgar Devleti hükümdarı Abbâsîlere 920 yılında elçi göndererek İslâmiyet'i kabul ettiğini ve Halîfeye tâbi olduğunu bildirmiştir (Koç, 2018: 305).

yollamıştır. Bu armağanlar arasında saf ipekten yapılmış bir elbise, kemer ve buna benzer yedi çeşit eşya yer almıştır (Sarıtaş, 1996: 37). Türgiş Kağanı Su-lu 717 tarihinde iki ülke arasındaki ilişkileri sağlamlaştırmak için yine Çin'e elçi göndermiştir. Sefir Çin sarayına hediye olarak atlar ve develer sunmuştur. Bunun dışında Su-lu Kağan 736'da Çin'e yüksek mevkideki devlet memurunu iyi niyet elçisi olarak yollamıştır. Çin sarayı bu önemli şahsiyeti ağırlamak için ziyafet tertip etmiştir. Ayrıca yüz top düz ve nakışlı ipek hediye vermiştir. Görüldüğü gibi devletler arası münasebetlerde çoğu kez karşılıklı hediyeleşme neticesinde ilişkiler daha da güçlenmiştir (Güzay, 2014: 57).

II. BÖLÜM

2. GAZNELİLER DEVLETİ'NDE HEDİYE

Gazneliler 963-1186 tarihleri arasında Horasan,¹⁸ Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hüküm süren Müslüman bir Türk devletidir. Adını başkentleri Gazne'den¹⁹ nispetle almışlardır. Bunun yanında Mahmûd-ı Gaznevî'nin Yemînüddevle lakabından dolayı *Yemînîler*, babasının isminden dolayı da *Sebük Teginîler* diye anılmışlardır (Merçil, 1996: 484-486; Yılmaz, 2021a: 17-18). Döneminin en güçlü devletlerinden olan Gazneliler Sâmanîler'in içerisinde ortaya çıkmışlardır. Devletin temelleri Sâmanîler'in Horasan Valisi Alptegin'in isyan girişiminin sonrasında Gazne şehrine inmesiyle atılmıştır (Usta, 2021: 130). Türk kumandan olan Alptegin'in 880-881 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. O, Sâmanî Emîri Ahmed b. İsmâîl'e 907-914 tarihlerinde gulâm²⁰ olarak satılmıştır. Daha sonra onun hassa askerleri arasına girmiştir (Merçil, 1989: 1-2; Yılmaz, 2021a: 19).

Alptegin, Sâmanî Emîri Nasr b. Ahmed tarafından âzad edildikten bir müddet sonra da onun hâcibü'l-hüccâbliğine²¹ yükselmiştir. Diğer taraftan Emîr Nûh b. Nasr'ın 954'te vefat etmesinden dolayı yerine geçen oğlu Abdülmelik üzerinde Alptegin nüfuz kazanmaya başlamıştır. Öyle ki Sâmanî yönetiminde aktif olarak rol almıştır. Bu durum karşısında Emîr Abdülmelik ona karşı olan davranışını değiştirmiştir. İleride ondan gelebilecek tehlikeleri önlemek içinde onu Horasan valiliğine tayin etmiştir (Merçil, 1989: 525-526).

Aynı yıl Abdülmelik'in 961'de vefatından sonra da Sâmanî devlet adamları arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Vezir Be'lamî ise aralarındaki anlaşma gereği tahta kimin çıkacağı konusunda Alptegin'e danışmıştır. Nitekim onun seçtiği Abdülmelik'in oğlu Nasr sadece bir gün tahta kalmıştır. Bu sırada Alptegin'e karşı olan gulâmlar ve Türkler Mansûr b. Nûh'a biat etmişlerdir. Alptegin bunun üzerine kendi namzetini 961'de zorla tahta çıkarmaya çalışmıştır. Buna mukabil Emîr Mansûr onu görevinden uzaklaştırmıştır. Peşinden de olduğu yere on altı bin kişilik bir ordu göndermiştir. Alptegin Sâmanî ordusunu bozguna uğratarak Gazne'ye yürümüştür. Neticede burayı ele geçirerek 963'te Gazneli Devleti'nin temellerini atmıştır (Merçil, 2014: 54). Emîr Mansûr bu hadiseden sonra yine büyük bir orduyu

¹⁸ Kaynaklarda Horasan'ın aslen Farsça bir sözcük olduğu ve "güneşin doğduğu ülke" anlamına geldiği kaydedilmektedir (Şahin, 2013: 28; Uslu, 1997: 25).

¹⁹ Gazne şehri günümüzde Afganistan Devleti'nin sınırları içerisinde başkent Kâbil'in güney batısında yer almaktadır. Gazne'nin arkeolojik kazılar neticesinde milâttan önce kurulduğu bilinmektedir (Konukçu, 1996: 479-480).

²⁰ Gulâm, lügât anlamı itibariyle; tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç, köle, erkek çocuk, genç hizmetkâr, azat edilmiş köle ve efendisine bağlı muhafız anlamlarına gelen bir kelimedir (Göksu, 2017: 13; Erdoğan, 2010: 3).

²¹ Hâciblerin genellikle Türk köleler arasından seçildiği ve belirli bir süre eğitimden geçtikten sonra bu göreve getirildiği bilinmektedir. Vezir ve divan üyeleri arasındaki yazışmaları, konuşma buluşmayı sağlayan araçlara hâcib denilmektedir. Bunların başında yer alan kişiye de *Hâcibü'l Hüccab* adı verilmiştir (Çetin, 2010: 288).

Alptegin'in üzerine göndermiştir. Ancak Alptegin tekrar Sâ mânî kuvvetlerini mağlup etmiştir. Bu yenilginin ardından Emîr Mansûr onunla savaşmayı bırakmıştır. Ardından Alptegin'e bir menşur göndererek ele geçirdiği yerlerin idaresini ona verdiğini beyan etmiştir (Göksu, 2021: 23). Bu başarının akabinde Alptegin Büst'ü zapt edip Hindistan seferlerine başlamıştır. Hindistan gazası sonucunda birçok Müslüman onun yanında yer almıştır. Fakat Gazne tahtını ele geçirdikten bir yıl sonra 13 Eylül 963 tarihinde vefat etmiştir. Alptegin'in ölümünden sonra yerine oğlu Ebû İshak İbrahim geçmiştir (Göksu, 2011: 113; Yılmaz, 2021a: 25).

Ebû İshak yönetimi 963'te başlayıp 966 yılında son bulmuştur. Bu süre zarfında idarede babası gibi başarılı olamamıştır. Hata onun zayıflığından istifade eden Gazne'nin eski hâkimi Ebû Bekir Levîk tekrar şehri ele geçirmiştir. Lakin Ebû İshak, Sâ mânî emîri Mansûr b. Nûh'dan aldığı destekle şehri geri almayı başarmıştır. Bu yardım vasıtasıyla Sâ mânîler, Gazneliler üzerinde ismen de olsa hâkimiyet kurmuştur. Gazne'de uzun müddet hüküm süremeyen Ebû İshak 966'da ölmüştür. Yerine geçecek oğlu olmadığından dolayı Türk emîr ve kumandanları Bilgetegin'i tahta geçirmişlerdir (Yılmaz, 2021a: 25; Nuhoğlu, 1995: 4).

Bilgetegin, Alptegin'in kölesi, hâcibi ve muhafız kuvvetinin kumandanıdır. On yıllık saltanatının ardından Gerdiz Kalesi'ni kuşattığı sırada 975'te vefat etmiştir. Onun yerine Alptegin'in diğer bir kölesi olan Börtegin geçmiştir. Ancak o da Gazne'de uzun süre hüküm sürememiştir. Devleti iyi yönetemediğinden Türkler tarafından görevinden uzaklaştırılmıştır. Boş kalan Gazne tahtına Türk beyleri Alptegin'in kumandanlarından olan Sebüktegin'i geçirmişlerdir. Sebüktegin'in Gaznelilerin başına geçmesiyle hükümdarlık babadan oğula intikal etmeye başlamıştır. Böylece yönetim bir hanedanın idaresi altına girmiştir. Diğer bir açıdan baktığımızda Gazneliler'i kuruluş yıllarında idare eden Türk kumandanlarının yerini artık bir sülale almıştır (Salman, 2006: 113). Sebüktegin'in oğlu Mahmûd'a nasihatlerde bulunduğu Pendnâme'sinde²² kendisi hakkında bazı bilgilere yer verilmektedir. Pendnâme'de zikredilen malumatlara göre Sebüktegin Barshân²³ bölgesinde doğmuştur. Onun Karluk²⁴ Türkleri'ne bağlı bir boya mensup olduğu düşünülmektedir (Merçil, 2014: 95). Sebüktegin komşu kabilelerden olan Tuhsılar'ın bir akını sırasında onlara esir düşmüştür (Yılmaz, 2021a: 27-28). Bir süre sonra da Buhara'ya götürülmüştür. Burada Alptegin tarafından satın

²² İslâmî siyâsetnâmelerin Fars dilinde yazılmış olanların arasında en tanınmışları Keykâ'ûs b. İskender b. Kâbus b. Veşmgîr'in Kâbüsnâmesi ve Nizâm'ül-Mülk'ün Siyâsetnâmesi'dir. Gazneli hanedanının kurucusu Sebüktegin'e ait Pendnâme'de bu zikredilen türde Farsça yazılanların en eskisidir. Pendnâme, Sebüktegin'in menşeiini aydınlatmak adına mühim malumatlar içermektedir. Ayrıca Selçuklular devrinden önceki Müslüman-Türk büyüklerinin idari tasviye ve tedbirleri hakkında da bilgi vermektedir (Merçil, 1975: 204).

²³ Barshân, günümüzde Kırgızistan sınırları içerisinde bulunan Isık Göl civarında bir bölgedir (Merçil, 2014: 95).

²⁴ Karluk, Kaşgarlı'nın eserinin birkaç yerinde geçmektedir. Ona göre Karluk Türklerden bir bölüğün ismidir. Oğuzlardan ayırdırılar ama onlar gibi Türkmendirler ve boy beylerine Köl İrkin unvanı verilmektedir (Gömeç, 2009: 12).

alınmıştır. Alptegin'in himayesi sayesinde Sâmânî sarayında mühim görevlere tayin edilmiştir (Utbî, trhsz: 1). Akabinde Alptegin onu kızıyla evlendirmiştir (Yılmaz, 2021a: 28). Alptegin'in vefat etmesinin ardından da yerine geçen oğlu Ebû İshak İbrâhim'in en güvenilir adamı olmuştur. Bunun yanında Sebüktegin Türk kumandanlarını da kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Bunun neticesinde ise Gazne tahtına hükümdar seçilmiştir. Sebüktegin'in başta olduğu dönemde Türk hâkimiyeti Gazne şehrinden Afganistan'daki Zâbülistan'a kadar genişlemiştir. Diğer taraftan Büst üzerine de akın düzenleyip burayı ele geçirmiştir. Ardından da Tohâristan,²⁵ Zemindâver, Doğu Gûr ve KUSDâr bölgelerine kadar ulaşmıştır. Öte taraftan askerî bakımdan önem arz eden Leşker-i Bâzâr²⁶ şehrini kurmuştur (Merçil, 2009: 262-263). Bunun yanı sıra İslâm düşmanlarının meskeni, putların mabedi olan Hindistan'a pek çok sefer düzenlenmiştir. Hindistan gazalarının neticesinde burada bulunan çoğu mamedleri yıkmış ve yerine mescitler inşa etmiştir (Utbî, trhsz: 1).

Tarihe Nasıruddin unvanı ile Emîr-i Âdil lakabıyla geçen Sebüktegin 997 tarihinde vefat etmiştir. Sebüktegin ölmeden evvel oğlu İsmail'i veliaht olarak seçmiştir. Bunun üzerine Gazneli devlet erkân-ı İsmail'i tahta geçirmişlerdir. Cülûs merasiminden sonra yeni hükümdar Sâmânî sultanı II. Mansur b. Nuh'a biat etmiştir (Utbî, trhsz: 74; Mîrhând, 2019: 45). Bu sırada Nîşâbur'da²⁷ olan Mahmûd İsmail'in hükümdarlığını tanımamıştır. Neticede iki kardeşin orduları 998 yılında karşı karşıya gelmişlerdir. Mahmûd İsmail'in kuvvetlerini mağlup ederek Gazne tahtına çıkmıştır (Merçil, 2003: 362-365).

Sebüktegin'in en büyük oğlu olan Mahmûd'un 971 yılında doğmuştur. Annesinin Zâbülistan mıntıkasında soylu bir adamın kızı olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı ona *Mahmûd-ı Zâbulî* de denilmiştir. Mahmûd'un çocukluğu hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklardaki bilgilere göre Kur'an'ı ezberlemiş ve dini ilimleri tahsil etmiştir (Merçil, 1987: 19; Yazıcı, 2017: 179; Yılmaz, 2021a: 47-48). Mahmûd 61 yıllık ömrünün 45 senesini gaza ve cihad meydanlarında geçirmiştir. Önce Karahanlılar tarafından 999 tarihinde ortadan kaldırılan Sâmânîler topraklarından payına düşeni almıştır (Yazıcı, 2017: 180). Gazneliler kurulduğu tarihten itibaren Sâmânî emirlerine bağlılık arz etmişlerdir.

²⁵ Tohâristan, İslâmiyet'in ilk yüzyıllarında Büyük Horasan'da yer alan eski bir vilayetin adıdır. Tohâristan adı hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Yılmaz, 2017: 29; Yılmaz, 2018: 338).

²⁶ Leşker-i Bâzâr, Afganistan'ın güneybatısında Hilmen Nehri kıyısında Büst şehri yakınlarında kurulmuştur. Şehrin Sultan Mahmûd ya da oğlu Mesûd tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir. Leşker-i Bâzâr, bir ordugâh şehri olduğundan farklı bir yapıya sahip olmaktadır. Şehir Sultan sarayının etrafında konumlanmıştır. Duvarlarına bitişik olarak inşa edilmiş cami, divanlar, bahçeler, erzak depoları şehre adını veren asker pazarı ve kışlalardan meydana gelmektedir. Kuruluş gayesi, sarayları ve mimari yapısıyla Abbâsiler tarafından kurulan Samarra şehrine benzetilmektedir. Leşker-i Bâzâr saraylarının ihtişamıyla da meşhur olmuştur (Göksu, 2021: 113-114).

²⁷ Horasan nahiyelerinin en büyüğünden biri olan Nîşâbur, en çok askeri hazırlığı olan ve daha fazla vergi toplanan yerler arasında yer almaktadır (İbn Havkal, 2014: 326; V. Minorsky, 2008: 57).

Sâmânîler'in ortadan kaldırılması ile Gazneliler artık tam bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Sultan Mahmûd bu gelişmelerin ardından Abbâsî Halîfesi'ne bir mektupla bağlılığını bildirmiştir. Halife Kâdir-Billâh ise ona taç, hilat, sancak ile hâkim olduğu toprakların saltanat menşurunu yollamıştır. Bununla beraber kendisine “Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille” lakaplarını vermiştir (Utbî, trhsz, 91; Merçil, 1989: 15-16).

Sultan Mahmûd bundan sonra sürekli olarak fetih hâreketlerine başlamıştır. Sîstân²⁸ seferi sonucunda bu bölgede hüküm süren Amr ailesi adına hutbe okutulması son bulmuştur. Burada hutbe artık Sultan Mahmûd adına okunmuştur. Akabinde şehir tamamıyla Gazneliler'e teslim edilmiştir (Târih-i Sîstân, 2018: 307). Sultanın diğer fetihleri arasında ise Gurlular üzerine akınlar, Harezm seferi ve zaptı yer almaktadır. Bunlardan başka Horasan için Karahanlılarla mücadele ve Oğuzlar'a karşı harbi de bulunmaktadır. Diğer taraftan Sultan Mahmûd KUSDÂR bölgesini itaat altına alıp Garcistan üzerine fetih düzenlemiştir. Sultanın seferleri içerisinde şüphesiz Hindistan Seferleri de önemli bir yer tutmaktadır. Onun Hindistan'a yönelmesinin iki mühim sebebi vardır. Bunlardan ilki bu zengin ülkenin imkânlarından istifade etmektir. İkincisi de bu bölgede İslâm dinini yaymaktır (Yazıcı, 2017: 181).

Sultan Mahmûd son zamanlarında ise Rey tarafına yürümüştür. O bölgenin hükümdarı olan Mecdû'd-devle bin Fahrû'd-devle-i Demlemî'yi esir etmiştir. Oğlu Mesûd'u Rey ve İsfahan vilâyetine bırakıp Irak seferinden Gazne şehrine dönmüş ve 1030 tarihinde vefat etmiştir. Ölümü ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır.²⁹ Kaynaklarda zikredilen bilgilere göre iki sene sel veya su'î'l-kaniyye ya da ishal hastalığına tutulmuştur (Mîrhând, 2019: 118-120). Sultan Mahmûd döneminde Gazneli hâkimiyeti; batıda Horasan ve Irak-ı Aceme kadar varmıştır. Kuzeyde Toharistan ve Mâverâünnehir'in bir kısmına ulaşmıştır. Güneyde Sîstan, Zemindâver ve Kusdar'a yetişmiştir. Doğuda ise Pencâb, Multan ve Sind'in³⁰ bir bölümüne uzanmıştır. Ayrıca Gazne vadisinin ve güney sınırlarının Hindû devletleri, Gacistan hükümdarları ile bazı Afganlar da Gazneliler'e bağlı yaşamışlardır. Neticede Sultan Mahmûd'un ölümü sırasında devletin sınırları 4.680.000 kilometrekareye erişmiştir (Palabıyık, 2002: 37). Sultan Mahmûd'un vefat etmesinden sonra Gazne devlet adamları

²⁸ Sîstân günümüzde bir kısmı İran, diğer bölümü Afganistan sınırları içerisinde yer alan tarihi bir bölgedir. Orta Farsça'da “Sakaların Ülkesi” manasındaki sakastân kavramından gelen Sîstân Arapça'ya Sicistan halinde geçmiştir. Bölge sırasıyla Pers, Part ve Sâsânî devletlerine bağlanarak İran'ın doğu sınırını meydana getirmiştir (Târih-i Sîstân, 2018: 1).

²⁹ Sultan Mahmûd'un ölümüyle ilgili farklı rivayetler için bkz. (Zeki, 2019: 99-100).

³⁰ Pakistan'ın güneydoğusunda İndus Nehri civarında yayılan Sind bölgesi batı kesimleri dağlık, orta kesimleri İndus çevresindeki alüvyonlu ovalar ile doğuda kumlu çöller olmak üzere üç farklı coğrafi ünitelerden oluşmaktadır. Arap coğrafyacıları Umay Deniziyle Keşmir Dağları arasında kalan mıntıkayı Sind diye adlandırmışlardır (Özcan, 2009: 242-244).

yerine Muhammed'i tahta çıkarmışlardır. Bu esnada İsfahan'da bulunan Mesûd durumu öğrenince tahtı ele geçirmek için hazırlıklara başlamıştır. Nihayet 1030 yılında Gazne üzerine yürümeye karar vermiştir. Fakat Tekinâbâd denilen yere varıldığında ordu komutanları ve devletin ileri gelenleri Mesûd'a tâbi olduklarını haber etmişlerdir. Sultan Muhammed de vaziyeti kabul etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra haberciler Herât'ta³¹ bulunan Mesûd'un huzuruna varmışlardır. Sultanı hapis ettiklerini ve kendisini Sultan ilan ettiklerini bildirmişlerdir (Merçil, 2004: 346-347).

Gazne tahtına geçen Sultan Mesûd'un ilk icraatı atamalarla ilgili olmuştur. Bu sırada önemli devlet adamlarını azledip yeni görev dağılımı yapmıştır (Merçil, 2014: 114). Diğer taraftan saltanat için mücadele ettiği sırada ittifak kurduğu Karahanlı Ali Tegin'i de ihmal etmemiştir. Selçuklularla beraber harekete geçen Ali Tegin üzerine Hârezm valisi Altuntaş'ı yollamıştır. İki kuvvet arasındaki savaş neticesinde bir antlaşma yapılmıştır (Beyhakî, 2019: 318-319; Merçil, 2014: 114; Hunkan, 2007: 54-55; Hunkan, 2011: 179; Erdoğan, 2013: 169-170). Kısa süre sonra da harpte aldığı yaralar sonucu Altuntaş vefat etmiştir (Beyhakî, 2019: 320; Merçil, 2014: 114; Hunkan, 2011: 180; Erdoğan, 2013: 170). Buna mukabil Sultan Mesûd Hârezm'in idaresini oğlu Harun'a vermiştir. Bilahare oğlu kendi başına hareket etmek isteyince bir suikast sonucu öldürülmüştür (Merçil, 2014: 115).

Bunun yanı sıra Sultan Mesûd'un Hindistan'a salar³² olarak gönderdiği Ahmed Yınaltegin bağımsız davranmaya başlamıştır. Bunun üzerine Sultan Hintli Tilek'i başkomutan olarak tayin etmiştir. Ahmed Yınal Tegin ise bu durum karşısında isyan etmeye başlamıştır. Ancak Hintli Tilek isyanı bastırmış ve Ahmed Yınal Tegin'i 1034 yılında öldürülmüştür. Aynı yıl içerisinde Kirman'da karışıklıklar zuhur etmiştir. Bu keşmekeş sonucunda Kirman Büveyhîler'in eline geçmiştir. Böylece Gazneliler'in buradaki hâkimiyetleri son bulmuştur (Merçil, 2004: 346-347; Nuhoğlu, 1995: 16-17). 1035 yılında ise Sultan Mesûd devlet ricalinin karşı çıkmasına rağmen Dihistân ve Taberistân³³ üzerine sefere çıkmıştır. Bir müddet sonra haberciler Sultana Selçuklular'ın Suriye'ye yolladığı mektubu ulaştırmışlardır. Selçuklular bu mektupta Horasan'a gelme nedenlerini beyan etmişlerdir. Akabinde Gazneli halkı olacaklarını ve hükümdarın emrettiği her türlü işi yapmaya hazır olduklarını ifade etmişlerdir. Buna mukabil Nesâ ve Ferâve şehirlerinin kendilerine verilmesini talep

³¹ Herât, günümüzde Afganistan'ın kuzey batısında yer almaktadır. Kaynaklarda Herât'ın Ortaçağ'da hem şehir hem de bölge adı olduğu zikredilmektedir (Şahin, 2013: 39)

³² Pehlevîce serdâr kavramının dönüşümüyle salar kelimesi ortaya çıkmıştır. Lügâta yaşlı, seçkin, kumandan, vali gibi anlamları vardır. Bu unvan İran, Irak, Suriye, Kafkasya, Orta Asya ve Hindistan'da hâkimiyet kuran devletler tarafından kullanılmıştır (Usta, 2019: 452-453).

³³ Taberistân, Gilan'ın doğusunda yer almaktadır. Taberistân denmesinin nedeni şudur: Taber (teber) Farsça'da balta demektir. Kaynaklarda burasının gür ağaçlık olduğu için ordu Teberle (baltayla) önündeki ağaçları kesmeden geçemediği zikredilmektedir (Ebû'l-Fida: 2017: 339).

etmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine Sultan Mesûd Türkmenleri Horasan'dan çıkarmak için hazırlıklara başlamıştır (Reşîdü'd-dîn Fazlullah, 2010: 83-84; Merçil, 1989: 62-63; Yılmaz, 2021a: 223-224). Ardından Cürcan'dan yola çıkarak Nîşâbur'a gelmiştir. Buradan hareket eden Gazne kuvvetleri Tûs üzerinden Nesâ'ya yönelmiştir. Ordu Esendânakân'a ulaştığında Selçuklular bir elçi göndererek bağlılıklarını sunmuşlardır. Fakat Gazneliler tarafından talepleri müspet karşılanmamıştır. Kısa bir süre sonra Gazneli ordusu Selçuklu öncü birliklerini mağlup etmiştir. Nesâ yakınlarında yapılan asıl çarpışmada ise Selçuklular Gazneliler'i yenmişler ama Selçuklular kazandıkları zafere rağmen Gazneli gücünden çekindikleri için Sultan Mesûd'a itaatlerini bildirmişlerdir. Neticede müzakereler sonucunda Nesâ, Ferâve ve Dihistân'ın idaresi Gazneliler tarafından Selçuklular'a verilmiştir (Özgüdenli, 2016: 43-44).

Bir süre sonra Türkmenlerin yağma ve tahrip hareketleri tekrar başlamıştır. Lakin Gazneliler duruma müdahale etmişlerdir. Tehlikenin geçtiğine inanan Sultan Mesûd 1037'de Hindistan üzerine sefere çıkmaya karar vermiştir. Ama devlet adamları Horasan'daki karışıklıkları işaret ederek Sultanı bu fikirden caydırmaya çalışmışlardır. Neticede başarılı olamamışlar ve Sultan Mesûd Hindistan seferine çıkmıştır. İlk önce Hansi Kalesi'ni ele geçiren Sultan akabinde Somnat ve Rampur üzerine yürümüştür. Ancak bu süre zarfında Horasan'da durumlar iyice karışmıştır. Öyle ki Türkmenler Gazneliler'in bölgedeki hâkimiyetini sarsacak kadar ileri gitmişlerdir (Mîrhând, 2019: 136-137).

Bunun üzerine Sultan Mesûd Nîşâbur'da bulunan Subaşı'ya bir mektup göndermiştir. Hemen Selçuklular'ın üzerine yürümesini emretmiştir. Serahs yakınlarındaki Talhâb'da yapılan savaşta Selçuklular tekrar 1038'te Gazneliler'i mağlup etmişlerdir (Merçil, 2014: 118; Merçil, 1989: 67-68; Yılmaz, 2021a: 249). Bu gelişmelerin ardından Sultan Mesûd tamamıyla Horasan'a yönelmiştir. Gazne'den Belh'e gelen sultan, Ulyaâbâd'da Çağrı Bey³⁴ ve emrindeki Türkmenleri 1039'da bozguna uğratmıştır (Merçil, 1989: 69-70). Ardından bir kez daha Selçuklular'ın üzerine yürüyerek onları Serahs çölündeki harpte 1039'da yenilgiye uğratmıştır. Bu hadiseden sonra Gazneliler ve Selçuklular arasında geçici bir barış antlaşması imzalanmıştır (Beyhakî, 2019: 548-549; Merçil, 1989: 71; Yılmaz, 2021a: 271). Fakat Selçuklular antlaşma şartlarına uymayarak sulhu bozmuşlardır. Sultan Mesûd 1040'da yeniden sefere çıkarak Nîşâbur'u ele geçirmiştir. Bu arada Selçuklu kuvvetleri de Çağrı Bey'in teklifiyle Sultan Mesûd'a karşı harekete geçmişlerdir. İki ordu 1040 yılında

³⁴ Çağrı Bey, Selçuklu Devleti'ne adını veren Selçuk'un torunu olup 990 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Babası Mikail b. Selçuk gayri müslim Türkler'e karşı yapılan bir gâzada şehit düşmüştür. Bunun üzerine Çağrı Bey ve kardeşi Tuğrul Bey dedeleri Selçuk'un himayesinde yetişmişlerdir (Sevim, 1993: 183-186).

Dandanakan'da karşılaşmışlardır. Savaş neticesinde Selçuklu kuvvetleri Gazneliler'i bozguna uğratmışlardır (el-Hüseynî, 1943: 9; Merçil, 2004: 346-347). Bu hezimetin ardından Gazneliler eski ihtişamlarını bir daha toparlayamamıştır. Sultan Mesûd yakınları, hazineleri ve ordusunun geri kalanı ile birlikte Hindistan'a gitme kararı almıştır. Yolda isyan eden ordu tarafından öldürülmüştür (17 Ocak 1041). Yerine ise Gazne tahtına yeniden kardeşi Muhammed oturtulmuştur. Bu sırada Selçuklularla mücadele için Belh'de bulunan Mesûd'un oğluna haber ulaşmıştır. Mevdûd babasının öldürüldüğünü duyunca hemen gerekli hazırlıklara başlamıştır. Amcasını ve babasının katillerini öldürüp 1041'de Gazne tahtına geçmiştir (İbn Kesîr, 1994: 141; Palabıyık, 2002: 39-40; Yılmaz, 2021a: 304-305).

Sultan Mevdûd saltanatının ilk yıllarında Sîstan meselesi ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu bölgede sarsılan Gazneli hâkimiyetini tekrar tesis etmek için de Sîstan'a ordu göndermiştir (Târîh-i Sîstân, 2018: 319; Merçil, 1989: 79). Nitekim Gazneli kuvvetleri Sîstan'da Selçuklular adına hüküm süren Ebü'l-Fazl Nasr b. Ahmed'in ordusuna yenilmiştir. Buna mukabil Sultan Mevdûd Sîstan'a ikinci bir orduyu sevk etmiştir. Ancak Ebü'l-Fazl, Selçuklular'ın yardımıyla Gazneli güçlerini yine bozguna uğratmıştır. Sultan daha sonra bölgeye önemli kumandanlarından Tuğrul'u göndermiştir. Neticede Ebü'l-Fazl ile bir antlaşma yapılmıştır. Buna göre Gazneliler Sîstan'daki Selçuklu hâkimiyetini 1042 tarihinde kabul etmiştir (Merçil, 2004: 431-432).

Aynı yıl içerisinde Hindistan bölgesinde Gazneliler'e karşı ittifak oluşmuştur. Aralarında anlaşılan Hindli hükümdarlar bir ordu toplayıp Lahor'u kuşatmışlardır. Bu gelişmeler üzerine Lahor'da bulunan İslâm kuvvetleri Sultan Mevdûd'tan yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Sultan buraya bir Gazne ordusu göndermiştir. Lâkin Gazne kuvvetleri Lahor'a varmadan Hindli melikler arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Bunlardan bir kısmı Sultan Mevdûd'a itaatlarını bildirip bölge halkı ile dost olmuşlardır. Diğer grup ise kendi beldelerine dönmüşlerdir. Lahor halkı ve Gazneliler'e bağlılık bildiren taife ise bu âsilerin peşine düşmüşlerdir. Takibin peşi sıra Müslümanlar ile Hindliler arasında savaş meydana gelmiştir. Uzun bir mücadelenin ardından birçok kale elde edilmiştir. Bu galibiyet sonrası Müslümanlar sınırsız ganimetler ile geri dönmüşlerdir. Böylece Kuzey Hindistan'daki Gazneli hâkimiyeti yeniden sağlanılmıştır (Mîrhând, 2019: 146-147). Bunlardan başka Sultan Mevdûd Selçuklulara kaptırdıkları toprakları da tekrar ele geçirmek için çaba sarf etmiştir. Öyle ki Çağrı Bey'in kızıyla evli olmasına rağmen kayınpederinin hastalığından istifade etmiştir. Bu bağlamda Horasan'a bir ordu göndermekten çekinmemiştir. Çağrı Bey ise damadına karşı Oğlu Alp Arslan kumandasındaki Selçuklu kuvvetlerini sevk etmiştir. İki taraf arasındaki harp sonucunda 1043 yılında Gazneli ordusu, Alp Arslan tarafından mağlup

edilmiştir. Akabinde Çağrı Bey ile Alp Arslan beraber hâreket ederek Tirmiz'i ele geçirmişlerdir (Merçil, 1989: 80). Sultan Mevdûd saltanatının son demlerinde ise Selçuklulara karşı ittifak arayışına girişmiştir. Bunun içinde İsfahan'da bulunan Kâkûyîler³⁵ ile Karahanlılarla uzlaşma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda onlarla güçlerini birleştirmek için Gazne'den hâreket etmiştir. Nitekim fazla ilerleyemeden hastalanmış ve Gazne'ye geri dönmüştür. Bir süre sonrada 1048 tarihinde vefat etmiştir (Mîrhând, 2019: 148; Merçil, 2004: 431-432).

Sultan Mevdûd'un ardından Gazne tahtına oğlu II. Mesûd hâkim olmuştur. Onun saltanatı pek uzun sürmemiştir. II. Mesûd'un yerine önce I. Mesûd'un oğlu Ali, sonra da Mahmûd'un oğlu Abdürreşîd geçmiştir. Akabinde Tuğrul adlı bir Türk kumandanı, Abdürreşîd ve on şehzadeyi öldürmüştür. Ancak onun saltanatı da uzun süreli olmamıştır. Tuğrul'un yerine ise Gazne tahtına I. Mesûd'un oğlu Ferruhzâd geçirilmiştir. Yeni sultan Selçuklulara karşı başarıyla mücadele etmiştir. 1059 tarihinde vefat etmesi üzerine kardeşi İbrâhim Gazne tahtına oturmuştur (Merçil, 1996: 480-484). Sultan İbrahim döneminde uzun süredir devam eden istikrarsızlık sona ermiştir. Hatta Gazneli Devleti toparlanmaya bile başlamıştır. Onun ilk icraatı, Gazneli-Selçuklu mücadelesine son vermek olmuştur. Bu doğrultu da Çağrı Bey'e bir antlaşma teklifinde bulunmuştur (Mîrhând, 2019: 161; Merçil, 2014: 119).

Müzakerelerin ardından iki devlet arasında takriben elli yıl süren bir antlaşma yapılmıştır. Bundan başka Sultan İbrâhim'in Hindistan'a yönelik faaliyetleri olmuştur (Mîrhând, 2019: 167). Bu bölgede bazı kaleleri ele geçirmiş ve Gur bölgesini hâkimiyeti altına almıştır. Sultan İbrâhim'in 1099 tarihinde ölmesinden sonra yerine oğlu III. Mesûd geçmiştir. Onun döneminde ise Gazneliler daha çok Hindistan Seferleriyle meşgul olmuştur. III. Mesûd'un 1115 yılında vefat etmesinin ardından da yerine oğlu Şîrzâd Sultan ilan edilmiştir. Sultan Şîrzâd ancak bir yıl Gazneliler'in başında kalmıştır. Daha sonra III. Mesûd'un diğer oğulları arasında taht kavgası yaşanmıştır. Bu gelişmelerin ardından da Selçuklular Gazneliler'in iç işlerine müdahale etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Behram Şah, Horasan meliki olan Sencer'in yardımıyla 1117'de Gazne tahtına geçmiştir (Merçil, 1996: 484-486; Palabıyık, 2002: 41). Behram Şah saltanatının ilk yıllarında Hindistan'daki asillerle uğraşmıştır. Kısa bir süre içinde bölgede yeniden istikrarı sağlamıştır. 1134 tarihine geldiğinde ise Behram Şah, Selçuklu tabiiyetini reddetmeye başlamıştır. Şöyle ki Sencer'e

³⁵ İran'da hüküm süren güçlü devletlerin hâkimiyet sağladıkları yerlerde otoritenin son bulmasıyla beraber, bu bölgelerde pek çok mahalli hanedan ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de XI. Asırda ortaya çıkan Kâkûyîler'dir. Daha fazla bilgi için bkz. (Gençtürk, 2021: 364).

ödemeyi vaaddettiği yıllık vergiyi bile göndermeyi bırakmıştır. Bunun üzerine Sencer Gazneliler üzerine sefere çıkmıştır. Behram Şah'da Hindistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Lakin Gazne kuşatmasının peşi sıra Sencer onu affedip tekrar Sultan ilan etmiştir (Palabıyık, 2002: 41; Nuhoglu, 1995: 25).

Diğer yandan Behram Şah gittikçe güçlenen Gurlu hanedanıyla sorunlar yaşamaya başlamıştır. Öyle ki saltanat mücadelesi yüzünden Gazne'ye kaçan damadı Gurlu Kudbeddin'i öldürmüştür. Durumdan haberdar olan Gur hükümdarı ve kardeşleri hemen harekete geçmişlerdir. Akabinde Gazne'ye yürüyerek 1148'de şehri kolayca almışlardır. Bu mağlubiyettin ardından Behram Şah'da Kurram'a kaçmıştır. Ancak daha sonra halkın daveti üzerine Gazne'ye dönmüştür. 1149'da Gurlu hükümdarı ve vezirini öldürerek şehre tekrar sahip olmuştur. Bu arada Gurlular intikam almak için Gazne'ye yürümüş ve Gazneli ordusunu yenmiştir. 1152'de ise Sultan Sencer'in Gurlular'ı yenmesiyle Behram Şah yeniden Gazne'yi ele geçirmiştir (Palabıyık, 2002: 41-42).

Sultan Sencer'in 1153'de Oğuzlar tarafından esir edilmesi Gazneliler'i olumsuz etkilemiştir. Hatta Behram Şah'ın Sencer'in yardımından mahrum kalması Gurlular'ın işine yaramıştır. Bir müddet sonra da Behram Şah Sultan Sencer'le aynı yıl 1157'de vefat etmiştir. Behram Şah'ın ölümünün ardından Gazneli tahtına Hüsrev Şah geçmiştir. Bu sırada Gazneliler'in ve Selçuklular'ın güç kaybetmesi Gurlular'ın işini kolaylaştırmıştır. Toharistan ile Bamiyan'ı ele geçirdikten sonra Gazneliler üzerinde baskı kurmaya başlamışlardır. Kısa süre içinde de birçok Gazne şehrini ele geçirmişlerdir (Merçil, 2014: 120).

Bu durum karşında Hüsrev Şah Gazneyi terk ederek Lahor şehrine yerleşmiştir. Gazneliler bundan sonra Hindistan'daki topraklar üzerinde hüküm sürmeye başlamışlardır. Hüsrev Şah 1160'da Lahor'da vefat edince yerine oğlu Hüsrev Melik geçmiştir. Gazneliler'in başına geçen yeni Sultan pek başarılı bir siyaset takip edememiştir. Kendisine başkaldıran Türk ve yerli emirlere söz geçirmemeye başlamıştır. Bu arada Gur hükümdarı Gıyâseddin Muhammed'in Gazne Vâlisi Mu'izzeddin Muhammed 1181-1182 yılları arasında Lahor'a saldırmıştır. Bu taarruz neticesinde Hüsrev Melik ve oğlu Melik Şah esir alınıp 1186'da öldürülmüştür. Böylece Alptegin ile başlayıp Hüsrev Melik Şah ile son bulan 225 yıllık Gazneliler Devleti tarih sahnesinden silinmiştir (Mîrhând: 2019: 168-169; Merçil, 2014: 120; Yazıcı, 1992: 115; Palabıyık, 2002: 42;).

2.1. Devlet İşlerine Ait Merasimlerde Hediye

Gazneliler Devleti kuruluş yıllarında Gazne merkezli mahalli bir hânedân olarak ortaya çıkmıştır. Sülalenin üyeleri Türk kökenli olup Sâ mânîler'e tâbi bir şekilde varlıklarını devam

ettirmişlerdir. Gazneliler'in idarecileri, Sâ mânî hizmetinde bulunmuş olduklarından devlet yönetiminde tecrübe sahibi olmuşlardır. Öyle ki Sebüktegin döneminde bu mahallî hanedan devlet haline gelmiştir. Nihayet Sultan Mahmûd zamanında ise devlet genişleme imkânı bulmuştur. Bu ilerlemenin etkisiyle de devlet işlerinde teşkilatlanma hız kazanmıştır (Göksu, 2021: 83-84). Bu bağlamda Gazneli Devleti, Ortaçağ İslâm devletlerinin devlet, hükümet ve hâkimiyet anlayışlarını aynen uygulamıştır. Teşkilat olarak da Abbâsî, Sâ mânî ve bunlar aracılığıyla Sasanî teşkilatını örnek almıştır. Aynı zamanda eski Türk devletlerinden Eftalit,³⁶ Göktürk ve Uygurların da ananesini takip etmiştir (Palabıyık, 2002: 48-49).

Gaznelilerin teşkilat yapısı, merkeziyetçi ağırlıklı askerî bir teşkilat halindedir. Ülke hükümdar ve ailesi ile hükümdarın bölgesel vâli olarak atadığı Türk saray ricalinin idaresinde yönetilmiştir. Bu kapsamda Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi Gazneliler'de de devlet hanedanın müşterek malı sayılmıştır. Vezirlik ya da divan sahipliği gibi makamlarda görev alanlar ise İran asıllı olmuşlardır. Dolayısıyla Gazneli devlet düzeni saray, idarî, askerî ve adlî teşkilât olarak sıralanmıştır. Bu tertipte devlet işlerine ait törenlerde hediye âdeti de mühim bir yer tutmuştur (Nuhoğlu, 1995: 43-44).

2.1.1. Veliaht Seçimi

Lûgâtta “bir işi üstlenen kişi, sahip” manasındaki velî ile “antlaşma, yükümlülük” anlamındaki *ahd* kelimelerinden *velî-ahd* sözcüğü meydana gelmiştir. Terim olarak da *velî-ahd* sözü halîfe ve hükümdarların kendilerinden sonra tahta geçmek üzere seçtikleri kimseleri ifade etmektedir (Yılmaz, 2013: 28-30). Türk tarihinde veliahtlık sistemi babadan oğula şayet oğul küçük ise kardeşe geçmek suretiyle devamlı var olmuştur. Ancak en kadim zamanlardan beri Türk devletlerinde tahtı, hanedanın belirli bir mensubuna intikâl eden kati bir âdet olmamıştır. Bazen veliaht tayini sırasında büyük ya da küçük oğullarının seçilmesi gibi durumlar söz konusu olmuştur. (Sevim-Merçil, 1995: 498; Palabıyık, 2002: 92). Ancak hânedân üyeleri, aileden sirayet eden kut'un³⁷ kendilerinde olduğu düşüncesiyle ayaklanmışlardır. İktidarı almak için de belirlenen veliahte karşı mücadeleye girişmişlerdir. Öyle ki bu çekişmeler, devlet içinde asayişin bozulmasına neden olmuştur. Hatta genellikle devletin çöküşüne dahi sebebiyet vermiştir (Sevim-Merçil, 1995: 498). Bütün Ortaçağ Türk İslâm devletlerinde görülen veliahtlık müessesesinin Gazneliler Devleti'nde de var olduğu gözlenmektedir. Çoğu kez hükümdarın oğullarından birini veliaht tayin etmesi yeterli

³⁶ Akhun-Eftalit Devleti'nin tarihi süreçteki gelişmesi 350 tarihinde Altaylardan batıya doğru başlayan büyük göç hareketi ile ilişkilidir (Çandaroglu, 2003: 35).

³⁷ Sözlükte kut, ilkelerin bütün dünyaya yayıldığına ve yeryüzünde canlı, cansız her şeyin içinde bulunduğu inandıkları kişisel olmayan görünmez doğa üstü güç şeklinde ifade edilmektedir (Acıpayamlı, 1978: 71).

gelmemiştir. Buna ilave olarak meliklerin güçlü ve yetenekli oluşu da göz önünde tutulmuştur. Ayrıca ordunun ve saray erbabının da desteği gerekli görülmüştür (Nuhoğlu, 1995: 132). Bu doğrultuda Alptegin ölünce yerine geçecek oğlu olmadığından Sultan seçiminde Alptegin'in yakınları etkili olmuştur. Hükümdarın rütbeli gulâmları, yardımcıları, askerleri aralarında toplanarak istişare etmişlerdir. Alptegin'den sonra tahta en lâıyk kişi diye Sebüktegin'i seçmişlerdir. Tahta geçiş merasiminde ise Türk örf ve âdetlerinde önemli bir yer tutan hediye geleneği de gözetilmiştir. Alptegin'in minderine oturtulan Sebüktegin'e saç olarak da altın ve gümüş saçılmıştır (Nizâmü'l-Mülk, 1999: 83; Palabıyık, 2002: 93). Sebüktegin ise vefat etmeden önce ilk olarak oğlu Mahmûd'u veliaht seçmiştir. Fakat daha sonra kararından vaz geçerek Mahmûd'u Multan'a sürmüştür. Onun yerine küçük oğlu İsmâil'i veliaht tayin etmiştir (Nuhoğlu, 1995: 132). Sebüktegin ölünce İsmâil ilk önce Sâ mânî Sultanı II. Mansûr b. Nûh'a biat etmiştir. Akabinde kardeşi Mahmûd ile olası bir taht mücadelesinde askerlerin desteğini sağlamak için harekete geçmiştir. Bundan dolayı askerlere babasının hazinesinden bol miktarda para hediye olarak dağıtmıştır (Yılmaz, 2021a: 45).

Bir süre sonra Mahmûd, İsmâil meselesini halledip Gazne tahtına oturmuştur. Abbâsî halifesi de saltanatını onaylayınca Sultan Mahmûd daha bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Daha sonra hilafet makamı tarafından kendisine hâkimiyet alâmeti olarak hediyeler gönderilmiştir (Mîrhând, 2019: 51-52). Sultan Mahmûd da vefat etmeden önce hâkim olduğu toprakları Muhammed ile Mesûd arasında paylaşmıştır. Ancak adaletsiz yapılan taksime Mesûd karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Sultan Mahmûd onu veliahtlıktan uzaklaştırarak bütün ülkesini Muhammed'e bırakmıştır (Merçil, 1989: 51; Yılmaz, 2021a: 76). Sultan Mahmûd vefat edince devletin ileri gelenleri ise veliaht gösterilen Muhammed'i tahta oturtmuşlardır (Beyhakî, 2019: 3). Başa geçen Sultan Muhammed, Emîr Mesûd'a karşı taraf toplamak için Gazneli hazinesini açtırmıştır. Maiyyetinde bulunanlara çokça mal armağan etmiştir. Ordu mensuplarını da ihmal etmeyip onlara da mal ve para dağıtmıştır (Merçil, 1989: 52). Taht mücadelesinde muvaffak olan Sultan Mesûd döneminde de hediye geleneği ön planda tutulmuştur. Bu kapsamda bütün fakihler,³⁸ âyan ve ahali takımı saraya davet edilmiştir. Akabinde onlara elli binden fazla dirhem altın ve gümüş hediye verilmiştir (Beyhakî, 2019: 7). Sultan Mesûd'un veliahtı ise küçük oğlu Saîd idi, ancak onun erken ölümü nedeniyle Mevdûd veliaht seçilmiştir. Daha sonra ki tarihi süreçte ise bazen Gazne Sultanını devletin

³⁸ Fıkh lûgatta “bilmek, bir şeyi idrak etmek, bir mevzuda derin malumat sahibi olmak” manasında kullanılmaktadır. Fıkh kökünden türeyen fakih de “bir şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen ve anlayan kimse” olarak ifade edilmektedir (Karaman, 1995: 126-127).

ileri gelenleri seçmişlerdir. Son olarak da Hüsrev Şâh babası III. Mesud'un vasiyetiyle veliaht seçilip Gazne tahtına oturmuştur (Palabıyık, 2002: 96-97).

2.1.2. Cülûs Töreni

Arapça bir kelime olan cülûs lûgatta “oturmak” manasına gelmektedir. Cülûs hükümdarların ve özellikle şehzadelerin tahta geçmesi ile ilgili kullanılan bir tabirdir (Özcan, 1993: 108-114). Türk tarihinde yeni Sultanın tahta çıkışı sırasında tertip edilen cülûs töreni oldukça önemli görülmüştür. Bu merasim Gazneliler içinde pek mühim sayılmıştır. Bir taraftan eski hükümdarın vefatı için devletin ileri gelenleri ve halk üzülmüştür. Diğer yandan yeni Sultanın tahta oturuşu pek ihtişamlı törenlerle kutlanılmıştır. Gazneliler Devleti'nde tahta çıkış merasimi bir eğlence günü olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda cülûs töreni sarayın büyük salonunda yapılmıştır. Daha sonra huzura kabul icazeti, sivil ve askeri erkân, kadılar ile âlimler yeni Sultana biad etmişlerdir. Ardından da halkın isteklerine kulak verilip, zindandaki mahkumlar serbest bırakılmıştır. Ayrıca cülûs töreni dolayısıyla şehirler, bahçeler süslenip, fakirlere çokça sadakalar dağıtılmıştır. Bunun yanında kurbanların kesildiği, Kur'ân-ı Kerim'in okunduğu ve yeni hükümdara saçılar saçıldığı da bilinmektedir (Nuhoğlu, 1995: 125-126).

Yeni Sultan tarafından askerlere ve memurlara verilen atıyye ise cülûs bahşişi olarak adlandırılmıştır. Bu doğrultuda Gazneli hükümdarları başa geçtikleri zaman hediye olarak askerlere para dağıtmışlardır. Bir süre sonra da cülûs töreninde verilen bu armağan zamanla adet haline gelmiştir. Sultanlar, böylece orduyu memnun edip desteklerini sağlamak istemişlerdir. Özellikle yeni Sultan tahta çıkma iddiasında bulunan diğer kardeşlerini bertaraf etmek için bu yolla başvurmuştur. Sebüktegin vefat edip de Emîr İsmail tahta oturunca, ordu onun gevşek tabiatından yararlanmaya başlamıştır. Öyle ki mevkilerinin üstünde makam ve cülûs bahşişi isteme talebinde bulunmuşlardır. İsmail de zayıf karakterinden dolayı onlara hediye olarak para dağıtmıştır. Sultan Muhammed'e cülûs töreninde askeri yanına almak için onlara armağan olarak nefis hil'atlar bağışlamıştır (Utbî, trhsz: 76; Palabıyık, 2002: 97-98). Sultan Mesûd'un tahta çıkışı da pek görkemli olmuştur. İlk başta yeni Sultanı, Beyhak'da ordu muhteşem bir geçitle karşılamıştır. Daha sonra Nişâbur'da bütün halk kendisini karşılamaya gelmiştir. Ardından da Sultan Mesûd'a muazzam bir törenle hil'atlar sunulmuş ve hediyeler takdim edilmiştir (Palabıyık, 1996: 73). Başa geçen Sultan Mesûd'un ilk icraatı ise kardeşi Muhammed tarafından kumandanlara ve saray mensuplarına verilen hediyeleri geri almak olmuştur. Kısa süre içinde sultan Muhammed devrinde verilen armağanların listesi hazırlanmıştır. Ancak bu hadise görevlilerin tepkisine neden olmuştur. Birçoğu hediyeleri

Sultan Mesûd'a vermeyip, kırmayı ya da yok etmeyi tercih etmiştir (Merçil, 1989: 57). Sultan Mevdûd ise cülûs töreninden sonra sevincinden bir köy ve ribat³⁹ inşa ettirmiştir. İsmi de Fethâbâd koymuştur (Palabıyık, 2002: 97-98). Gazneliler'in diğer bir hükümdarı olan Behram Şah'ın da cülûs töreni pek ihtişamlı olmuştur. Nitekim cülûsun gerçekleşmesinde Selçuklu Sultanı Sencer'in etkisi daha fazla hissedilmiştir. Öyle ki Gazne'ye girerlerken Sencer at üzerinde, Behram Şah da onun önünde yaya yürümüştür. Daha sonra Mahmûd b. Sebüktegin'in görkemli tahtı getirilmiş ve Behram Şah onun üzerine çıkıp oturmuştur. Yeni Sultan cülûs töreni hasebiyle devlet ricaline bol ihsanlarda bulunmuştur (Palabıyık, 1996: 74).

2.1.3. Tayinler

Gazneliler devlet teşkilâtını oluştururken büyük ölçüde Sâ mânîler'den etkilenmişlerdir. Her ne kadar İslâm tesiri altında kalmışlarsa da kendi köklerinden yani İslâmiyet öncesi Türk örf ve adetlerinden de vazgeçmemişlerdir. Özellikle idare müesseselerinin isimleri ve işlevleri bu duruma kanıt özelliktedir (Yazıcı, 2017: 189). Gaznelilerde devlet yönetiminde mutlak hâkim hükümdar olmuştur. Hatta Allah'ın yeryüzündeki gölgesi sayılmıştır. Sultanın ikâmet ettiği Sultan sarayı daha çok İran geleneği esas alınarak teşkilatlanmıştır. Sarayda sıkı protokol kuralları uygulanmış ve herhangi bir gevşekliğe mahal verilmemiştir (Merçil, 1996: 484-486).

Gazneliler'de Sultanın ardından devletin en yetkili şahsı “Hâce-i Buzurg” unvanını taşıyan vezirdir. Hükümdarın mührü onda bulunur ve bütün mevzularla ilgilenme yetkisine sahip olmuştur (Yazıcı, 2017: 189). Sultanın vekili sıfatı ile vezir, devletin bütün işlerini sevk ve idare ettiğinden en yüksek memur konumunda olmuştur. Ayrıca hil'at giydirilip huzuruna çıkarılan vezire Sultan tarafından söylenen: “Hace bizim halîfemizdir, devletin menfaatine ait her türlü işte Sultan fermânından sonra onun fermanı misali caridir.” İfadesi vezirin yetkilerinin Sultanın emri kapsamında ne kadar sınırsız olduğunu göstermektedir (Nuhoglu, 1995: 233-234; Beyhakî, 2019: 137). Diğer taraftan Gazneliler'de yeni tayin edilen vezirler ile Sultan arasında “muvazaa” denilen bir anlaşma yapılmıştır. Bunun içerik kısmında Sultanın ve vezirin yapacağı işler hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca anlaşmanın vezir için en önemli özelliği gelecekte hükümdarın gazabından kurtulmanın garantisi olduğu anlaşılmaktadır (Merçil, 2014: 187). Tarihi kaynaklardaki bilgilere göre Sultan Mahmûd'un ilk veziri Abû'l-Abbâs Fazl b. Ahmed el-İsferâînî'dir. Sebüktegin'in arzusu üzerine Emir Nuh onu Mahmûd'a vezir tayin etmiştir (Zeki, 2019: 184). Fazlın halefi olan Ahmed b. Meymendî

³⁹ Ribatlar, sınır bölgelerinde cihat edenlerin mesken ettikleri bir nevi sınır karakolları vasfında olmuşlardır (Kırpık, 2016: 648).

ise Sebüktegin döneminde Bûst âmili olan Hasan Meymendi'nin oğludur. Babasının öldürülmesinden sonra Sebüktegin tarafından himaye edilmiştir. Büyük bir bilim adamı olan Hâce Ahmed-i Hasan on beş sene Sultan Mahmûd'a vezirlik yapmıştır. Nitekim Mahmûd'un tahriklere kapılması üzerine hapsedilmiştir. Sultan Mesûd tahta çıkınca onu zindandan çıkarmış ve yeniden vezarete tayin etmiştir (Zeki, 2019: 186-187; Nuhoglu, 1995: 228-229).

Hil'atı giyen Hâce Ahmed-i Hasan'a iki hâcib ve birçok teşrifatçı eşlik etmiştir. Sarayın ortasına geldikleri vakit onlara diğer hâciblerde katılmıştır. Huzuruna çıkarılan Hâce, Sultan Mesûd'a bir inci gerdanlık armağan etmiştir (Arabacı, 2022: 27). Sultan da ona üzerinde ismi yazılı firuze taşlı bir yüzük vermiştir. Bu saltanat yüzüğüyle Hâce'nin ferman ve emirleri resmîyet kazanmıştır. Merasimin ardından devlet erkânı Hâce'yi kutlamaya başlamışlardır. O kadar çok köle, saç ve esvap getirmişler ki hiçbir vezire bu kadar hediye verildiği gözlenmemiştir. Bu armağanlardan bazılarının Hâce'ye hoş görünmek için bazılarının da korkudan verildiği tahmin edilmektedir (Beyhakî, 2019: 138).

Saray teşkilatında vezirden sonra diğer bir yüksek makam sahibi ise hâcib-i buzurg olmuştur. Bu mevkiye gelenler daha çok gulâmlardan ve özellikle Türk kölelerinden seçilmiştir. Siyah libas, iki dilimli külah ve altın kemer taşıyan hâcib-i buzurg Sultanın fermanı ile tayin edilmektedir. Ataması yapıldıktan hil'at giydirilmiş, kûs ve bayrak verilmiştir. Akabinde kendisine değerli hediyeler, köleler ve paralar takdim edilmiştir. Buna karşılık hâcib-i buzurg da saraya giderek Sultana teşekkürlerini arz etmiştir. Gazneliler'de ataması yapılan hâcib-i buzurglara Sultanlar tarafından çok kıymetli hediyeler verilmiştir. Örneğin Sultan Mesûd hâcib-i buzurg Bigâtegin'e için pek değerli armağanlar yollamıştır. Bunlar arasında bir hi'lat, kôs,⁴⁰ büyük bayraklar, sancak, köleler, para keseleri, top kumaşlar ve birçok şey yer almıştır (Palabıyık, 2002: 183-185).

Hâciblik müessesesi ise anlam itibarıyla idare edenin idare edilenlerle ilişkilerini tanzim eden, aracı manasına gelmektedir. Öte yandan hâcibler Sultanın huzuruna çıkanlara rehberlik etmiştir. Bunun yanında huzura kabul ile ilgili tören, örf ve adetlerin yerine getirilmesini sağlamak da hâciblerin görevleri arasında yer almaktadır (Genç, 2002: 131-132). Gazne sarayında bir kölenin belirli bir eğitimden geçtikten sonra hâciblik makamına yükseldiği de görülmektedir. Misal olarak Karategin'in Sultan Mesûd'un ilk kölesi olduğu bilinmektedir.

⁴⁰ Günümüz Türkçe'sinde "kôs" şeklinde telavuz edilen Farsça kûs kelimesi "çarpmı, dövme, vurma" gibi manalara gelmektedir. Kôsler tokmaklarla vurularak çalınmış ve üzerine çoğu kez deve derisi gerilmiştir. Bakıra benzer bir madenden yapılmış, büyük ve derin bir kâse yahut kazandan ibarettir (Sanal, 2002: 270-272).

İlk olarak Herat'ta nakip⁴¹ daha sonra da nakiplikten Sultanın hâcibliğine yükselmiştir (Beyhakî, 2019: 98-99). Sipehsâlâr Hâcib Gazi'de Sultan Mesûd'un en gözde hâciblerinin arasında yer almıştır. Öyle ki kaynaklarda Sultanın onu içki meclislerine davet ettiği ve ona ihsanlarda bulunduğu zikredilmektedir. Öte taraftan Hâcib Gazi'nin sokakta giderken otuza yakın altın ve gümüş kalkanlı Deylemlî'nin ona eşlik ettiği gözlemlenmiştir. Ayrıca birkaç siyah külahlı ve kemerli hâcibin onun önünden ve otuz kölenin de arkasından geldiği kaydedilmektedir. Bu da bir hâcibin görkemini gözler önüne sermektedir (Palabıyık, 2002: 187).

Gazneli askerî teşkilâtında atamalarda da hediye adeti önemini muhafaza etmektedir. Gazneliler Devleti'nde ordunun başında yer alan kumandalar için daha çok salar unvanı kullanılmıştır. Ayrıca Hindistan'daki sınır bölgesinin çeşitli noktalarında gazi birliklerin başında yer alan kumandana da "Sâlâr-ı gaziyân" denilmektedir. Hindistan'da Gaznelilere ait birliklerin kumandanı ise "Sâlâr-ı Hindistan" ismiyle anılmaktadır. Sultan Mesûd zamanında bu göreve Ahmed Yımaltegin tayin edilmiştir. Ataması yapılan Yımaltegin için görevini ifade eden süslü bir menşûr hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra kôs, tabl ile alem gibi hediyeler de ayrılmıştır. Ayrıca kendisine gösterişli bir hi'lat yanında altın işlemeli iki dallı külâh giydirilmiştir (Usta, 2019: 452-453; Palabıyık, 2002: 179; Yılmaz, 2021c:10).

Sultan Mesûd döneminde Rey'e sipehsâlâr olarak tayin edilen Tâş-i Ferrâş'a da çok özel armağanlar verilmiştir. İlk başta Sultan onun için mükemmel bir hil'at hazırlanmasını emretmiştir. Akabinde bir altın kemer, iki dallı külâh, bin miskallik bir altın dizgin, bin dirhem, yirmi köle hazırlamıştır. Bunlardan başka altı erkek ile üç dişi fil, on kat hususî elbisele, davullar, bayrak ve birçok eşya hediye yollamıştır (Beyhakî, 2019: 247; Yılmaz, 2021a: 146). Sultan Mesûd tarafından Rey'e şahne tayin edilen Hasen-i Süleyman'a da kıymetli hediyeler sunulmuştur. Armağanlar arasında şahnellik hil'atı, on beş miskallık altın bir kemer ve diğer hediyeler yer almıştır. Ayrıca Sultan Mesûd, Ali Nûştegin'in Rey, İsfahan ve Hemedan'a vali ile sipehsâlâr Ebû'l-Ferec'in de ordu kedhüdâsı atayınca onlara da armağan vermiştir. İlk önce bunların bütün malları ve menşûrları kaleme alınıp tevki ile süslenilmiştir. Daha sonra hil'atları hazırlanmış ve bu hil'atlarla birlikte valiye bir altın kemer, iki dallı külâh, sancak, davul, beş fil verilmiştir. Kethüda'ya da altın eşyalarla birlikte omuzdan omuza asılan bir kılıç armağan edilmiştir (Palabıyık, 2002: 144-147).

⁴¹ Sözlükte nakip "hayırlı, seçkin, bir topluluğun reisi, vekili, emini" manasına gelmektedir. Terim olarak ise siyasi, içtimai, askerî ve dini alanlarda hükümdar ya da şeyhlerin maiyyetinde görevli üst düzey sorumlularını ifade etmektedir (Uyar, 2006: 321-322).

2.1.4. Elçi Kabulü

Elçi (ilçi) sözcüğü “halk, ülke, devlet manasına gelmektedir. Türkçe el (il) isim kökünden türetildiği bilinmektedir. Özel ad olarak ilk defa Uygur metinlerinde geçen bu kelime “haberci, peygamber” anlamında da kullanılmaktadır (Hunkan, 2016: 107; İpşirli, 1995: 3-15). Elçilik vazifesinin Türk tarihine yansımaları muhtelif Türk boylarında kendini göstermektedir. Örneğin devletlerarası ilişkilerde aracı olan Kağan elçilerine günümüzdeki gibi elçi denilmiştir. Adi haberci ve casuslara: “Körüg, tıl, tıtrak” adı verilmiştir. Aileler arasında haber getirip götürönlere: “Yazıgı”, halka hükümdarın fermanını ulaştıran tellallara da “okçı” ismi verilmektedir. Ayrıca sarayda bir de “Tartıgı” denen davetçiler de bulunmuştur (Vardan, 2012: 32).

İlk Müslüman Türk devletleri zamanında da elçilik müessesesi önemini korumuştur. Özellikle Yusuf Has Hâcib kaleme aldığı *Kutadgu Bilig* adlı eserinde elçilik kurumuna etraflıca değinmiştir. Ona göre bir elçide belli başlı özellikler bulunmalıdır. İlk olarak elçi donanımlı olmalı, şiirden anlamalı hatta kendisi de şiir yazmalıdır. Nücûm⁴² ilminden, tıptan anlamalı ve hendeseye vakıf olmalıdır. Akabinde bütün dilleri konuşabilmeli, akıllı, zeki ve uyanık durmalıdır. Ayrıca sözü yumuşak ve şeker gibi tatlı olmak zorundadır (Genç, 2002: 177).

Diğer taraftan Büyük Selçuklu hâcisi Nizâmü'l-Mülk'te *Siyâset-Nâme* isimli eserinde elçilik faaliyetlerinden söz etmektedir. Eserde elçilere yapılan her türlü muameleye dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü onlara gösterilen davranış Sultana verilen değerle eş anlamlıdır. Bu bağlamda hükümdarlar birbirlerine gönderdikleri elçilere büyük saygı göstermişlerdir. Şayet sultanlar arasında bir gerginlik olsada elçiler incitilmemiştir (Nizâmü'l-Mülk, 1999: 68). Bunlardan başka elçilerin görev ve sorumlulukları da önemli görülmüştür. Bir elçinin ilk mühim vazifesi ülkesini en iyi şekilde temsil etmek olmuştur. Diğer görevleri de itina ile şöyle sıralanmaktadır. Bağlı bulunduğu devletin idarî, mali, sosyal ve siyasi hayatını iyi tanıtabilmelidir. Kendi ülkesini ilgilendirecek her türlü bilgiyi bilmelidir. Hükümdara durum raporu hazırlamalıdır. Devletlerarası herhangi bir problemde ülkesinin çıkarlarını koruyabilmelidir. Ayrıca ihtilaflı mevzuları bir hal tarzına bağlamalıdır (Vardan, 2012: 219). Her devirde önemini muhafaza eden elçilik müessesesi Gazneliler zamanında da diplomaside önemli rol oynamıştır. Bu minval üzerine devletin halîfelik makamı ve diğer devletlerle olan ilişkilerinde mühim bir yer tutmuştur. Gazneliler müstakil ve vassal devletlere

⁴² Fârâbî'nin aktardığı bilgilere göre ilm-i nücûm ismiyle anılan iki ilim bulunmaktadır. İlm-i ahkâm-ı nücûm yıldızların ilerleyen süreç içinde olmuş ve olacak hadiseler ile ilgili işaretlerin yorumlanmasını amaçlamaktadır. İlm-i nücûm-i ta'limî ismiyle zikredilen ikincisi ise asıl matematiksel astronomidir (Fehd, 2000: 124-126).

gerekli gördükçe elçi göndermiştir. Giden elçiler ise resul tabiriyle isimlendirilmiştir (Nuhoğlu, 1995: 135). Özellikle Gazneliler'in yükselme devrinde halifelik kurumuyla olan münasebetlerinde elçiler önemli vazifeler üstlenmiştir. Sultan Mahmûd Sâ mânîler'i mağlup edip hutbeyi Abbâsî halîfesi el-Kâdir Billâh adına okutunca ilk ilişkiler başlamıştır. Sahip olduğu topraklara kendisini emir olarak tayin etmesi hususunda durumu izah etmesi için Ebû Ömer el-Bistâmî'yi ona elçi olarak göndermiştir. Giden elçiyle birlikte halîfeye çeşitli hediyeler ve beş fil de yollamıştır. Müzakereler sonucunda el-Kâdir Billâh Sultan Mahmûd'un isteklerini kabul etmiştir (Kök, 1998: 119-120).

Böylece Sâ mânîlerce halîfeliği kabul edilmeyen el-Kâdir, Sultan Mahmûd'un elçisini memnuniyetle karşılamıştır. Ayrıca Abbâsî halîfesi, Ebû Ömer el-Bistâmî'ye Sultan Mahmûd'a vermesi için hil'at, tac ve bayrak vermiştir. Bunların yanında hükümdarı olduğu toprakların da fermanını göndermiştir (Mîrhând, 2019: 52; Kök, 1998: 120; Yılmaz, 2021a: 52). Bundan sonra Sultanın Abbâsî Hilafetine olan bağlılığı daha da artmıştır. Bu kapsamda Bağdat'tan gelen elçiler için gösterişli karşılama törenleri yapılmıştır. Ayrıca düzenlenen merasimler diğer devlet elçilerine yapılandan çok farklı olmuştur. Abbâsî elçilerine çok fazla hediye verilmiş ve onlara daha hürmetkârane davranılmıştır (Palabıyık, 2002: 72).

İlk Hindistan seferinin ardından Gazi unvanını da alan Sultan, el-Kâdir Billâh'a yeniden elçi göndermiştir. Bu seferde Horasan'ın ve hakimiyeti altında bulunan diğer ülkelerin kendisine ait olduğunu gösteren bir menşur istemiştir. Sultanın isteği kısa süre içinde halîfe tarafından kabul edilmiştir. Kendisine bir meşhur, ahidnâme⁴³ ve armağanlar gönderilmiştir. Neticede iki taraf arasında bazen kırınlıklar olmuşsa da Sultan Mahmûd yine halîfenin gönlünü hoş etmiştir. Öyle ki halîfeye her seferinde elde ettiği ganimetten bol miktarda mal ve hediyeler yollamıştır (Merçil, 1989: 48; Kök, 1998: 122-126). Yine Sultan Mesûd döneminde de Halîfelik makamı ile olan ilişkilerde hediye adeti ön plânda yer almıştır. Bu doğrultuda iki taraf arasındaki elçiler birbirlerine pek değerli armağanlar sunmuşlardır. Sultan Mesûd devrinde Abbâsî halîfesi el-Kâdir Billâh 1031 yılında vefat etmiştir. Onun yerine ise oğlu ve veliahtı Kaim bi-Emrillâh geçmiştir. Yeni halîfe Gazneli Sultanından biad almak için bir elçi göndermiştir. Sultan Mesûd bu elçiyi Belh şehrinde huzura kabul etmiştir. Sonra devletin ileri gelenleri ile Abbâsî elçisinin de katıldığı bir tören düzenlemiştir. Belh Ulu Câmi'nde yeni halîfe adına hutbe okunmuştur (Merçil, 1989:57-58; Yılmaz, 2021a: 150-151).

⁴³ Ahidnâme, "vasiyet etmek, söz vermek, ısmarlamak ve zimmetine geçirmek" manasına gelmektedir. Arapça ahd ve Farsça nâme sözcüklerinden oluşmaktadır. Hükümdarın fermanıyla bazı devlet, topluluk ve kişilere özel haklar vermek üzere oluşturulan belgedir (Fayda, 1988: 535-536).

Akabinde hazinedarlar tarafından halifenin gönderdiği on bin dinar minberin ayağına koyulmuştur. Bunun peşi sıra Sultan Mesûd'un ve şehzadelerinin, Hâce-i buzurg'un ve diğerlerinin de hediyeleri takdim edilmiştir. Bu suretle orada birçok altın ve gümüş yığılmıştır. Bu tören bittikten sonra Hâce Ali-yi Mikâil, elçiye beraberinde götürmüştür. Bunlar çarşıya vardıklarında Belh halkı pek sevinmiş ve etrafa pek çok dirhem, dinar ve güzel saçılar saçmışlardır. Sultan Mesûd birkaç gün sonra da yeni bir merasim tertip etmiştir. Bu seferde halifeye biat etmiş ve bu mevzuda öne sürdüğü şartları yazılı olarak elçiye vermiştir (Beyhakî, 2019: 273-274).

Diğer yandan elçinin Bağdat'a dönmesinden beş ay sonra Halife Kaim bi-Emrillâh, Sultan Mesûd'a bir mektup göndermiştir. Büveyhî Sultanı tarafından hac yollarının açıldığını ve hac görevinin yerine getirebileceği haber edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Sultan Mesûd Emirek Beyhâkî'yi Bağdat'a elçi olarak yollamıştır. Bir müddet sonra da Halifenin elçisi Gazne sarayına gelmiştir. Elçi ve maiyetinde bulunanlar yanlarında birtakım ihtişamlı armağanlar ve mühim evraklar da getirmişlerdir. Bunlar bir süre en iyi şekilde ağırlandıktan sonra da Bağdat'a dönmüşlerdir (Yılmaz, 2021a: 153-154).

Halifelik makamı dışında Gazneliler'in Karahanlılar Devlet'i ile olan münasebetlerinde de elçilik kurumu önem arz etmiştir. İki devlet arasındaki ilişkiler özellikle Karahanlı Hükümdarı İlig Han Nasır döneminde gelişmiştir. Karahanlılar'ın Buhara'yı alması ve Mâverâünnehir'i ele geçirmesiyle de ilişkiler daha sıklaşmıştır. Ardından Sâmânîler'in çöküşü ile ortaya çıkan otorite boşluğu yüzünden iki devlet arasında siyasi ilişkiler hız kazanmıştır (Genç, 2002: 11-12). Bu doğrultuda Karahanlı hükümdarı Horasan'a hâkim olan Sultan Mahmûd'a bir tebriknâme yazmıştır. Onu Sâmânî topraklarının paylaşma mevzusunda ikna etmek istemiştir. Bundan sonra iki taraf arasında dostluk ve anlaşma zemini oluşmuştur (Hunkan, 2011: 138). Buna binaen Sultan Mahmûd Karahanlılarla olan sınır meselesini kesin bir çözüme kavuşturmak için İlig Han'a elçi göndermiştir. Karahanlı ülkesine giden elçilik heyeti Sultan Mahmûd'un isteği üzerine İlig Han'ın kızını istemiştir. Heyet beraberinde sayıca çok fazla altın subkeler, Behramanî yâkutlar götürmüşlerdir. Ayrıca en seçkin inciler, top kumaşlar, altın kaplar, Hinde özgü öd ağaçlar, pulat kılıçları da armağan olarak yanlarına almışlardır. Bunların yanında savaşçı filler, en cins meşhur atlar da hediyeler arasında yer almıştır. İlig Han tarafından da Sultan Mahmûd'a altınlar, gümüşler, Bedehşân'ın Huttelan atları, köleler, cariyeler, akdoğanlar, kürkler, samurlar ve Çin eşyaları hediye olarak gönderilmiştir (Hunkan, 2011: 139-140; Ayan, 2015: 394). Neticede Gazneliler bu siyasî evlilik ile iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmiştir. Sultan Mahmûd'un vefatından sonra da iki hanedan arasında evlilikler devam etmiştir. Yine Gazneli Sultanı Mesûd da Türkistan'a bir

elçilik heyeti yollamıştır. Gidenler Kadir Han'ın kızını Sultana, oğullarından birinin kızını da Emîr Mevdûd'a istemiştir. Elçilik heyeti dört yıl gibi bir süre zarfında Kaşgar'da kalmıştır. Tartışma ve münazaraların ardından Gazneli elçiler amaçlarına ulaşmışlardır. Akabinde Karahanlı elçileriyle geri dönmüşlerdir (Hunkan, 2002: 169-170; Nuhoğlu, 1995: 139). İlk bakışta taraflar arasındaki diplomatik ilişkiler daha çok evlilik yoluyla gerçekleşmiştir. Lâkin her ne kadar iki ülke arasında akrabalık kurulsun da siyasî ilişkilerde gerginlik yaşanmıştır (Ayan, 2015: 402).

Özellikle Karahanlılar Horasan'da hâkim güç olmaya başlayan Selçuklularla temas kurunca iki ülke arasındaki münasebetler bozulmaya başlamıştır. Bu durum karşısında Sultan Mesûd diplomatça bir tavır takınmaya başlamıştır. Karahanlılar'ı tekrar kendi safına çekmek için güçlü bir elçilik heyetini Kaşgar'a yollamıştır. Sefaret heyeti yanlarında pek önemli armağanlar da götürmüşlerdir. Uzun müzakerelerin ardından iki hanedan arasında barış ortamı yeniden tesis edilmiştir (Nuhoğlu, 1995: 140).

Diğer taraftan Gazneliler'in siyasî tarihine baktığımızda Selçuklularla olan ilişkilerinde de elçilik kurumunun önemli olduğu görülmektedir. Gazneli tarihçilerine göre ilk Selçuklu ve Gazneli münasebetleri, Sultan Mahmûd zamanında başlamaktadır. Utbî, Müstevfî'nin Târîh-i Güzide'de zikrettiği bilgilere göre ilk ilişkiler, Arslan Yabgu'nun⁴⁴ meşhur ok hikâyesi ile başlamaktadır. Gerdizi'nin verdiği bilgilere göre de Sultan Mahmûd'un Arslan Yabgu'yu hapsedmesiyle de ilişkiler güçleşmiştir. Beyhakî ise Gazneli Selçuklu münasebetlerinden ilk olarak Sultan Mahmûd'un vefatından sonra bahsetmektedir (Akkuş; Zeki, 2016: 184-185). Gazneli Mahmûd'un ölümünün ardından saltanat tahtına Muhammed oturmuştur. Bu sırada Irâk-ı Acem hâkimi olan kardeşi Mesûd'da başa geçmek için harekete geçmiştir (Mîrhând, 2019:130).

Beyhakî'ye göre Sultan Mesûd Gazne tahtına geçmek için her yolu mübah görmüştür. Bu amaçla Ali Tegin ve Türkmenlerin gücünden yararlanmayı düşünmüştür. Bunun için de babasının Horasan'dan çıkarttığı Türkmenleri yeniden ülkesine sokmuştur. Ardından Türkmen liderlerinin desteğini almak için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Sultan Mesûd başa geçtikten sonra da bölgede Türkmen tehdidi aratarak devam etmeye başlamıştır (Akkuş; Zeki, 2016: 185-186-187). Türkmenler 1035 yılında yapılan Nesâ Savaşı ile Gazneliler'i mağlup etmeyi başarmışlardır. Ancak Selçuklu ileri gelenleri kazandıkları zafere rağmen

⁴⁴Arslan Yabgu, Selçuklu Devleti'nin atası olan Selçuk'un en büyük oğludur. Takriben 1009 tarihinde babasının vefatından sonra eski Oğuz gelenekleri gereğince Selçukluların başına geçmiştir. Selçuklu hânedanının başında Arslan Yabgu olmakla birlikte, Selçuk'un oğulları ve torunları da merkeze yarı bağlı kalmışlardır. Bunların eski Oğuz anneleri doğultusunda, kendilerine bağlı Türkmen beyleri ve diğer kuvvetleri bulunmuştur (Özgüdenli, 2016: 33).

Sultan Mesûd'a itaatlerini bildirmek istemişlerdir. Bu maksatla da Buharalı yaşlı bir âlimi Gazneli veziri Ebû Nasr Ahmed b. Abdu's-Samed'e elçi olarak göndermişlerdir. Ardından üç Selçuklu liderini temsil eden üç elçi daha yola çıkmıştır. Neticede uzun müzakerelerden sonra iki taraf arasında uzlaşma sağlanılmıştır. Buna göre Nesâ, Ferâve ve Dihistân Selçuklu idaresine verilmiştir. Ayrıca üç Selçuklu liderlerine hil'at, menşûr ve sancak yollanmıştır. Bunun yanında Gazneli adetlerine göre valilere has iki dilimli külâh, sancak ve dokunmuş elbise de gönderilmiştir. Türkmen ananelerine göre de eğer takımı ve altın kemer de hediyeler arasında bulunmuştur (Özgüdenli, 2016: 44-45).

1038 tarihine kadar Selçuklular bütün Horasan'ın emniyetini tehlikeye sokmaya başlamıştır. Durumun ciddiyetini fark eden Sultan Mesûd, yapılacak tek şeyin dostluk tesis etmek olduğunu anlamıştır. Bunun içinde vezirinin teklifiyle farklı bir elçi gönderme yolunu tercih etmiştir. Selçuklularla giden Nasr Mutavva bir haberci değil de zâhiren kendi inisiyatifile hareket eden gizli bir elçi sıfatını taşımıştır. Vazifesi ise Selçuklularla bir antlaşmanın mümkün olup olmayacağını tespit etmek olmuştur. Kaynaklarda gizli elçinin hangi şartlarda gönderildiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun görevini yerine getirdiği bilinmektedir. Çünkü bir süre sonra Selçuklularla müzakere yolu açılmıştır. Böylece Sultan Mesûd onlara karşı yeni bir sefer hazırlamak için zaman kazanmıştır. Neticede diplomatik başarı da Gazneliler'in Selçuklular'a karşı başarılı olmasında etkili olmamıştır (Nuhoğlu, 1995: 143-144).

Gazneliler'in siyasi tarihinde önemli bir yer tutan diplomasi hareketleri vassal devletlerle de devam etmiştir. Gazneliler'in vassalı olan Mekrân⁴⁵ Emîrî Ma'dân'ın ölümünün ardından iki oğlu arasına ihtilaf düşmüştür. Kısa bir süre sonra da taht kavgaları başlamıştır. Kardeşlerden Bu'l-Asker kaçıp Sistan'a gelmiş, Gazneliler ona izzet ve ikramda bulunmuştur. Bu durum karşısında diğer kardeşi İsa Sultan Mahmûd'a bir heyet göndermiştir. İki taraf arasında şartlar konuşulduktan sonra Mekrânlılar heyeti geri gönderilmiştir. Ardından Sultan Mahmûd tarafından Sârbân Hasan-i Sipâhânî Mekrân'a elçi olarak yollanmıştır. Kendisine İsa'ya verilmek üzere bir menşûr ile çok değerli hil'at de verilmiştir. Böylece Mekrân meselesi çözüme kavuşmuştur. Elçi beraberinde Mekrânlı bir elçi ile geri dönmüştür. Mekrânlı sefir Sultan Mahmûd'a birçok mal armağan etmiştir. Ayrıca saray âyanı içinde altın, inci, amber gibi o diyardan çıkan şeyler hediye getirmiştir (Beyhakî, 2019: 225-229). Diğer taraftan 1033 tarihinde Gûrgan Emîri ile de yoğun ilişkiler yaşanmış ve Vezir Ahmed Abd as-Samad'ın oğlu Abd al-Cabbar başkanlığında bir heyet Gûrgan'a gitmiştir. Abd al-Cabbar

⁴⁵ Günümüzde Belucistân olarak isimlendirilen Mekrân, İran'ın güneydoğusunda ve Pakistan'ın güneybatısında bulunan bir kıyı bölgesidir (Yılmaz, 2021a: 132).

maksada ulaşmış olarak Emir Bakalicar'ın kızını Sultan Mesûd'a getirmiştir. Beraberlerinde birçok değerli hediyelerle birlikte gelmişlerdir. Neticede Gazneli tarihinde elçilik müessesesi her daim aktif bir rol üstlenmiştir. Kimi zaman cülûsün tebriki, tâziye, akrabalık tesis etmek, dostlukları pekiştirmek gibi mühim vazifeler yüklenmiştir (Nuhoğlu, 1995: 141).

2.2. Askerî Seferler

Gazneli ordusu döneminin en üstün güçlerinden biri haline gelmiştir. Ordunun başlıca unsurları; Gulâmân, muntazam birlikler, eyalet askerleri, ücretli askerler ve gönüllülerdir. Kendileri de gulâmlıktan gelmiş olan Gazneliler'in ordusu kozmopolit bir yapıya sahip olmaktadır. Çoğu Karluk, Çiğil, Kay, Tatar, Yağma, Tushi ve Türk kabilelerine mensup askerî birliklerden faydalanmışlardır. Bunun yanında Hotan ve Hint asıllılardan da istifade etmişlerdir. Farklı gruplardan oluşan Gazneli ordusunda çok sayıda fil de yer almaktadır. Kaynaklardaki mevcut bilgilerde ordudaki en yüksek fil sayısı 1.700 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Gazne şehrinde 1.000 filin barınabileceği bir filhâne de bulunmaktadır (Yazıcı, 2017: 192-193).

Gazneliler, savaşlarda filleri kullanmayı Hindistan'dan öğrenmişlerdir. Bunları daha çok Afganistan, Türkistan ve Horasan'da yapılan savaşlarda kullanmışlardır. Fillerin savaşlarda farklı bir konumu olmuştur. Ön saflara yerleştirilir ve düşmanın üzerinde maddî ve manevî bir üstünlük sağlanılmak istenilmiştir. Filler, özellikle Sultan ve başkumandanlar tarafından binek hayvanı olarak tercih edilmiştir. Sultan Mesûd'un genellikle bütün seferlerinde fil üzerinde savaşı kumanda ettiği bilinmektedir (Göksu, 2021: 95-96). Gazneli ordusun başkumandanı Sultan olmaktadır. Ondan sonra gelen en büyük kumandan da *Hâcib-i Buzurg* diye anılmaktadır. Savaşlarda kullandıkları silahlar ise ok, yay, savaş baltası, gürz, mızrak ve kalaçur denen kılıç olmaktadır. Gazneli ordusunun savaş düzeni de merkez (leşker-i kalb), sağ kol (meymene), sol kol (meysere), öncü (mukaddeme, talia yahut pişdâr) ile artçı (saka) halinde tertip edilmiştir. Kaynaklarda Gazneli ordusun asker sayısının Sultan Mahmûd zamanında takriben 100.000 civarında olduğu yazılmaktadır (Yazıcı, 2017: 193).

Askeri Seferlerin en yoğun yaşandığı Sultan Mahmûd döneminde Horasan ele geçirilmiştir. Gazneliler buraya hâkim olmakla birlikte zengin ve parlak bir eyaletin sahibi olmaya muktedir olmuşlardır. Sultan ilk olarak buraya kardeşi Nasr'ı vali tayin etmiştir. Akabinde Bağdat'a bir elçi göndererek Sâ mânî Sultanı Abdülmelik'e karşı olan galibiyetini Abbâsî Halife'sine 1031 tarihinde bildirmiştir. Halife el-Kâdir Billâh tarafından Gazneli elçi memnuniyetle karşılanmıştır. Bu başarılı sefer hasebiyle de Sultan Mahmûd'a hil'at, tac, bayrak ve pek değerli hediyeler gönderilmiştir (Merçil, 1989: 15-16).

Sultan Mahmûd döneminde diğer önemli bir askeri sefer de Sîstan üzerine gerçekleştirilmiştir. Seferin gerekçesi olarak da Sultan Mahmûd'un amcası Buğracuk'un Halef b. Ahmed'in oğlu Tâhir tarafından öldürülmesi gösterilmiştir. Bu maksatla Gazneliler 1000 tarihinde Sîstan'ı kuşatmışlardır. Sıkışan Halef boyun eğmek zorunda kalmıştır. Yüz bin dinar vermek, hutbeyi Sultan Mahmûd adına okutmak şartıyla Sultan Mahmûd barışa razı olmuştur. Sulh sonrası Sultana pek değerli hediyeler sunulmuştur. Daha sonra da Gazneliler'in Hindistan seferleriyle uğraşmasından dolayı bu bölgede bazen asayiş bozulmuştur. Ancak kısa süre içinde emniyet sağlanmış ve Gazneli hâkimiyeti güçlü bir şekilde devam etmiştir (Merçil, 1989: 16; Yılmaz, 2021a: 53).

Öte taraftan Sultan Mahmûd Harezm'in zaptı içinde askeri sefer düzenlemek istemiştir. Buranın hâkimi Ebu'l-Abbâs Me'mûn, Sultan Mahmûd'un kız kardeşiyle evli olmasına rağmen Gaznelilerden çekinmiştir. Bu nedenden dolayı da Sultan Mahmûd'a karşı Karahanlılarla ittifak kurmak emeline olmuştur. Lâkin Karahanlılar, Gazneliler ile Me'mûn arasında aracı olmayı tercih etmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine Sultan Mahmûd eniştesini ikaz etmek için harekete geçmiştir. Sonuç olarak Me'mûn'un kendisinden özür dilemesini ve üç şartından birini yerine getirmesini talep etmiştir. Şartlar arasında hediye olarak para istemesi dikkat çekmektedir. Yapılan anlaşma gereği seksen bin dinar para ve üç bin at Gazne'ye gönderilmiştir (Merçil, 1989: 36-37).

Gazneliler tarihinde Sultan Mesûd zamanında yapılan askeri seferler de önemlidir. Buna ilk misal Sultan Mesûd'un emîrlik döneminde Gûrlular⁴⁶ ülkesine 1020 tarihinde yaptığı seferdir. Burası elde edilmesi zor bir kale olarak adından söz ettirmiştir. Ancak Emîr kalenin savunmasının zayıf olduğuna kanaat getirerek kaleyi kuşatmıştır. Neticede Gazneliler Berter Kalesi'ni ele geçirmiştir. Ardından da Rezân üzerine sefer düzenlemiştir. Şehir halkı korkudan yerlerini terk edince Emîr Mesûd onlara emân⁴⁷ vermiştir. Bu gelişme üzerine halk şehre geri dönmüştür. Akabinde Emîr Mesûd'a gümüş, silah ve birçok hediye takdim etmişlerdir (Beyhakî, 2019: 101-102; Yılmaz, 2021a: 83-84). Târîh-i Beyhakî'de zikredilen bilgilere göre Emîr Mesûd Gur seferi sonrası pek çok esir ve ganimet elde etmiştir. Emîr Mesûd, "Mal, gümüş, altın ve esir olarak ele geçen ganimetleri askerlere bağışladım, sadece silah elde edenler getirsin." diye ilan etmiştir. Bu gelişme üzerine çok çeşitli silahlar Emîr

⁴⁶ Afganistan'ın Helمند vadisi ile Herât bölgesi arasında yer alan dağlık mıntıkaya Gûr veya Gûristan denilmektedir. Aynı zamanda bu bölgeye Mendiş ismi de verilmektedir (Merçil, 1989: 39).

⁴⁷ "Emin olmak, güvenmek" manasındaki Arapça emn kökünden türemiş bir ad olan emân "güven, güvence ve güvenlik" anlamına gelmektedir. Emân Kur'ân-ı Kerim'de aynı manayı ifade eden "civâr" kelimesiyle kullanılmaktadır. Hadislerde ise "ahd ile zimmet" sözcükleriyle zikredilmektedir. Eski Türkler'de emân adetinin varlığına dair tam bir açıklık belirtilmemektedir. Ancak eski Türkçe'de "kefalet" manasına gelen "oka" kelimesi emâna yakın bir anlamı ifade etmektedir (Bozkurt, 1995: 79-81).

Mesûd'un kapısına bırakılmıştır. Bunlardan en çok işe yarayanlar ve kıymetli olanlar alınmıştır. Geri kalanlar ise askerlere armağan edilmiştir (Beyhakî, 2019: 104). Yine Sultan Mesûd zamanında Mekrân'ın hâkimiyet altına alınmasından sonra da hediye geleneği ihmal edilmemiştir. Mekrân Emîrî Ma'dân, Sebüktegin ile Sultan Mahmûd zamanında Gazneliler'e bağlılığını bildirmiştir. Ancak Sultan Mesûd tahta geçtikten sonra Mekrân Emîr'i isyan etmiştir. Bunun üzerine Sultan bölgeye ordu sevk etmiştir. Savaş sonrası Mekrân yine Gazneliler'e tabî hale gelmiştir. Bu sırada av eğlencesi için Tirmiz'de bulunan Sultan Mesûd'a Mekrân'ın ele geçirildiği müjdesi verilmiştir. Bunun üzerine Sultan Tirmiz'in yıllık haracından 100 bin dirhemi ahaliye armağan etmiştir. Hazineden de Tirmiz Kalesi'nde bulunan piyadelere, 50 bin dirhem verilmesini istemiştir. Ayrıca mutriplere⁴⁸ ve rakkaselere de 50 bin dirhem hediye olarak vermiştir (Yılmaz, 2021a: 132-133-134).

Sultan Mesûd'un diğer bir askeri seferide 1035 tarihinde Âmul şehri üzerine olmuştur. Gazneli kuvvetlerinin ilerlemesine karşı Âmul reisleri ve halk temsilcileri Sultan Mesûd'a itaatlerini bildirmişlerdir. Sultan bu bağlılıktan memnun kalarak Âmul şehrinin haracının bağışlandığını bildirmiştir (Merçil, 2014: 116; Yılmaz, 2021a: 223). Yine Târih-i Beyhakî'de geçen bilgilere göre Kâkûyîler ile olan münasebetlerde de hediye geleneği gözetilmektedir. Beyhakî'nin aktardığına göre 1036 yılında Rey'den üç müjdecî ile Sultan Mesûd'a bir mektup gelmiştir. Bununla Kâkû'nun oğlu Alâüddevle'nin ordusunun Gazneliler tarafından bozguna uğratıldığı bildirilmiştir. Ayrıca Cibâl Bölgesinde asayişin hâkim olduğu ve Alâüddevle birleşen Türkmenlerin tekrar Horasan'a döndükleri haber edilmiştir. Bu gelişmelerden dolayı Sultan Mesûd bir hayli sevinmiştir. Akabinde boru ve davul çaldırarak müjdecilere hil'at ve birçok hediyeler vermiştir (Beyhakî, 2019: 466-467; Yılmaz, 2021a: 215; Gençtürk, 2022: 326).

Bunların yanında Gazneli Sultanı Arslanşah ile Selçuklu Sultanı Sencer arasında 1116'da yapılan savaş sonrası da hediye adeti gözetilmiştir. Büst civarında meydana gelen cenkte Selçuklu ordusu galip gelmiştir. Bunun üzerine Sultan Arslanşah Gazne'ye geri dönmüştür. Akabinde barış girişiminde bulunmuş ve yardımcı olması için annesini Selçuklu ülkesine göndermiştir. Sultan Sencer'in gönlünü hoş etmek içinde annesiyle beraber iki yüz bin kırmızı altın, para ve hediyeler yollamıştır (Mîrhând, 2019:163; Merçil, 1989: 75).

⁴⁸ Mutripler, Sultanın özel hayatının mühim bir unsuru olmuşlardır. Meclis-i haslar Mutripler ile şenlenir, ziyafetler onlarla canlanırmış. Bunun karşılığında ise hükümdardan caizeler aldıkları bilinmektedir. Ayrıca bunlar mutriban-ı saray ve mutriban-ı biruni diye ikiye ayrılmaktadır (Nuhoğlu, 1995: 220-221).

2.2.1. Hindistan Seferleri

Gazneliler, Sâ mânîler'in dağılma ve isyanlar içindeki kargaşadan faydalanarak ortaya çıkan bir Türk devletidir. Horasan orduları kumandanı Alptegin 961 tarihinde Sâ mânî veziriyle birleşerek kendi adayını tahta oturtmak istemiştir. Lâkin bu arzusunda başarısızlığa uğramıştır. Bundan sonra Alptegin az bir kuvvetle, Doğu Afganistan'daki Gazne şehrine yönelmeye mecbur kalmıştır. Fakat Alptegin'in daha Gazneliler Devleti'nin temelini atmadan, yani Gazne'ye hâkim olmadan önce, isteği Hindistan'a gitmek olmuştur (Merçil, 2014:165).

Alptegin, kumandan ve askerlerine yaptığı bir konuşmada bu mevzuda şunları söylemektedir: “Eğer bundan sonra yiyeceğim bir ekmek varsa, geriye kalan ömrümü hoş geçireyim, ahir ömrümde kılıcımı Müslümanlara karşı değil, kâfirlere karşı çekeyim ki, ahiret sevabını bulayım. Zira, ben Hindistan'a gidip, gâza ve cihatla meşgul olacağım; eğer ölürsem şehit olurum; eğer İslâmı yüceltmeye muvaffak olursam, cenneti, aziz ve celil olan Tanrı'nın hoşnutluğunu umarım” demiştir. Alptegin bu konuşmadan bir süre sonra Hindistan yolunda önemli bir yer olan Gazne'yi 963'te ele geçirmiştir (Merçil, 1989: 3; Merçil, 2014: 165).

Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâset-nâme adlı eserinde Alptegin'in Hindistan gazası hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Eserde geçen malumatlara göre Alptegin, Horasan ve Mâverâünnehir'e kadar cihana sahip olmuştur. O, Hindistan Derbendin'den Multan kapısına kadar olan ülkeyi fethetmiştir. Sefer sonrası öyle çok ganimet ve servet elde etmiş ki bunun haddi hesabı yoktur (Nizâmü'l-Mülk, 1999: 82). Alptegin'in Peşâver'e kadar ilerlemesi üzerine Hindistan şahı, büyük bir ordu ile hâreketi geçmiştir. Bunun üzerine Alptegin Horasan ve her yana haber yollamıştır. Neticede iki taraf arasında bir anlaşma yapılmıştır. Ardından Hindistan Şahı, Alptegin'e birkaç şehri ve nahiyeyi vermiştir. Ancak Hint Şah'ı, daha sonra gizlice kale muhafızlarına “O kaleleri onlara teslim etmeyiniz” demiştir. Anlaşmanın bozulması üzerine Alptegin yeniden fetihlere başlamıştır. Hint Şah'ının vermesi gereken kaleleri de kuvvet kullanarak almıştır. Ancak 963 tarihinde ansızın vefat etmiştir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Gazneliler'in Hindistan'a akınlarının Alptegin tarafından başlatıldığı bilinmektedir. Gazneli hanedanının kurucusu Sebüktegin döneminde de Gazneliler'in Hindistan gazaları devam etmiştir (Merçil, 2014: 166).

Sebüktegin 977 yılında Gazne ve civarlarının emîri olduktan sonra ilk seferini Büst üzerine yapmıştır. Bu arada Ura hâkimi Toğan ve Baytuz ismindeki bir Türk gulâmı arasında mücadele başlamıştır. Sebüktegin bu çarpışmadan faydalanarak 978 tarihinde Büst'ü ele geçirmiştir. Ardından Büst ile KUSDâr'da durumunu sağlamlaştırdıktan sonra Hindistan gazasına çıkmıştır. İlk seferinin 986-987 yılları arasında yaptığı tahmin edilmektedir (İbnü'l-

Esîr, 1991: VIII, 591; Merçil, 2009: 262-263; Bayur, 1987: 128; Yılmaz, 2021a: 29-30). Sebüktegin Hindistan seferine çıktıktan sonra birçok kaleyi ele geçirerek buralara İslâm sancağını dikmiştir. Gazneliler'in başarısını hazmedemeyen Hint hükümdarı Caypal ise Gazneli topraklarına doğru hârekele geçmiştir. İki taraf arasında çetin bir savaş başlamış, bunun üzerine Caypal sulh istemiştir. Yapılan barış anlaşmasına göre Hint hükümdarı bir milyon dirhem para ödemek zorunda bırakılmıştır. Bunun yanında Hintliler Gazneli Devleti'ne bazı önemli kaleler de vermeyi kabul etmiştir. Ayrıca Gazneliler'e elli fil de armağan etmeleri istenilmiştir. Ancak Caypal'ın anlaşma şartları yerine getirmemesiyle Sebüktegin Hindistan gazasına çıkmıştır. Mücadelenin sonunda Kâbil, Lamgan, ve civar yerler Gazneliler'in hâkimiyeti altına girmiştir. Bu yerlerde yaşayan Halaç Türkleri ve Afganlar da Sebüktegin'e bağlanmışlardır (Yılmaz, 2021a: 30).

Sebüktegin'n vefat etmesinden sonra da Gazneli Mahmûd kardeşi ile taht mücadelesine girmiştir. Neticede kardeşini yenilgiye uğratarak Gazne tahtına oturmuştur. Bu arada Sâ mânîler'in zayıf durumundan istifade eden Karahanlılar Buhara'yı ele geçirmiş ve böylelikle Sâ mânî Devleti tarih sahnesinden silinmiştir. Sâ mânîler'in ortadan kalkması Gazneli Mahmûd'un hâkimiyetini pekiştirmiştir. (Okudan, 2020: 33).

Gazneliler artık tam bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Sultan Mahmûd Sâ mânîler'e karşı kazandığı zaferi de Abbâsî Halifesine bildirmiştir. Kendisine bu başarıdan sonra Halife Kadir Billâh tarafından "Yeminü'd-devle" ve "Emin el-mille" lakapları verilmiştir. Akabinde Sultan Mahmûd Abbâsî elçileri aracılığıyla Gazne'ye gönderilen hediyeleri kabul etmiştir. Orada bulunanların huzurunda da bundan sonra her yıl Hindistan gazasına çıkacağına söz vermiştir (Merçil, 1989: 16; Yılmaz, 2021a: 52). Kaynaklardaki bilgilere göre Sultan Mahmûd'un Hindistan'a yönelmesinin⁴⁹ farklı nedenleri vardır. İlk gerekçe Halîfeye verdiği sözden dolayıdır. Yani kâfirlerle mücadele edip din uğruna savaşmaktır. Diğer bir sebep büyük bir orduyu kontrol altında tutarak devamlı hareket halinde bulundurmaktır. Bir diğer neden ise ekonomik olarak güçlü halde kalmaktır. Sultan Mahmûd'un babası ile Hindistan Seferlerine katıldığı bilinmektedir. Bu bakımdan Hindistan hakkında bilgi sahibi olmuştur. Bu da onun için büyük bir avantaj sayılmıştır (Merçil, 1987: 25; Talay, 2019: 35).

Sultan Mahmûd ilk Hindistan seferine 1000 yılında çıkmıştır. Bu gazasında Kâbil'in doğusunda Lamgan bölgesinde Hintlilere ait bazı kaleleri ele geçirmiştir. İkinci seferini de 1001'de bütün Pencab'ı hâkimiyeti altına alan Vayhand Racası Caypal üzerine yapmıştır. 30.000 piyade, 12.000 süvâri ve 300 filden oluşan Caypal'ın büyük ordusu Sultan

⁴⁹ Sultan Mahmûd'un Hindistan Seferleri'nin nedenleri hakkında teferruatlı bilgi için bkz. (Palabıyık, 2007: 142).

Mahmûd'un 15.000 atlı kuvvetlerine yenilmiştir (Merçil, 1989: 17; Merçil, 2014: 167; Yılmaz, 2021a: 54). Caypal ise ancak fidye karşılığında özgürlüğüne kavuşmuştur. Lâkin halkın gözünde eski itibarını kaybeden Caypal intihar etmiştir. Sultan Mahmûd bu sefer neticesinde büyük çapta ganimete sahip olmuştur. Ayrıca Vayhand'ı da fethetmiştir (Yazıcı, 2017: 181).

Gazneli Mahmûd'un üçüncü Hint seferide 1004'te Bhatiya üzerine gerçekleşmektedir. Bölge fethedilerek büyük çapta ganimet ele geçirilmiştir. Hâkimiyet sağlanan bu bölgede Sultan Mahmûd tarafından mescit ve minberler yaptırılmıştır. Bunun yanında İslâmî öğretileri hasebiyle buralara âlimler gönderilmiştir (Merçil, 1989: 17-118; Merçil, 2014: 169-170). Dördüncü seferide 1006 tarihinde Multan'a yapılmıştır. Seferin gerekçesi de daha önce buraya giden Karmatîlerden Multan Emîri Ebu'l-Fütûh Davud'un Sünnîlikten ayrılmasıdır. Sefer neticesinde Multan ele geçirilmiş ve Karmatîler cezalandırılmıştır. Bölgeye ise Caybal'ın torunlarından Müslüman olup Nevâsâ Şâh adını alan Suhpâl vâli olarak tâyin edilmiştir (Palabıyık, 2007: 146; Yazıcı, 2017: 183).

Beşinci seferde Sultan Mahmûd'un kuzeyde Karahanlılarla meşgul olmasından faydalanan Multanlılar üzerine yapılmıştır. Multanlılar Gazneliler'in hâkimiyetini kabul etmemiş ve yeniden Hint dinine dönmüşlerdir. Bu gelişmelerden sonra Sultan Mahmûd hâreketi geçmiştir. Multanlılar bozguna uğratılmış ve şehir geri alınmıştır. Altıncı Hint seferi de içlerinde Pencap Racası Anandpal'ın da yer aldığı birleşik Racalar ordusuna düzenlenmiştir. Savaş sonucunda zafer elde edilmiş ve birçok ganimet elde edilmiştir. (Merçil, 1989: 19; Yazıcı, 2007: 182; Yılmaz, 2021a: 55-56). Yedinci Hint seferi'de 1009'da büyük bir ticaret merkezi olan Narayanpur'a gerçekleştirilmiştir. Neticede itaat ve yıllık vergi ile barış sağlanılmıştır. Öte taraftan Naryan Racası Sultan Mahmûd'a hizmet için 200 er göndermiştir. Ayrıca bunları her yıl değiştirmeyi de talep etmiştir. Bunların yanında Naryan Racası tarafından Gazne'ye kıymetli hediyeler de gönderilmiştir. Armağanlar arasında 50 fil ve değerli mallar da yer almıştır (Okudan, 2020: 39).

Sultan Mahmûd 1010 yılında ise sekizinci Hint seferi'ne çıkmıştır. Bu seferde hiçbir zorlukla karşılaşmadan Multan'ı ele geçirmiştir. Ayrıca buradaki Karmatîlere de ağır bir darbe indirmiştir. Sultanın bir sonraki seferide 1014'te Keşmir'e kadar uzanmaktadır. Sultan Mahmûd'un bu gazasının ardından Hintlilerin bir kesimi İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. Sultan Mahmûd bunun üzerine bölgede camiler yaptırmış ve hocalar tayin etmiştir. Bu gelişmeler neticesinde Abbâsî Halîfesi kendisine *Nizâmeddin* lâkabını vermiştir (Merçil, 1987: 32-33; Yazıcı, 2007: 182). Sultanın bir diğer önemli seferi de 1014'te Thânesâr'a yapılmıştır. Savaş sonunda bölgede hâkimiyet sağlanılmıştır. Thânesâr'da kutsal sayılan çok önemli bir putta

Gazne'ye gönderilmiştir. Sultan Mahmûd on birinci Hint seferi'nide 1015'te gerçekleştirmiştir. Sultan bu seferini Nadana seferinde Raca Triloçanpal'a yardım eden Keşmir Racasına karşı yapmıştır. Gazneliler tarafından Lokhot Kale'si kuşatılmış lakin şiddetli kış nedeniyle kuşatma devam ettirilmemiştir (Merçil, 1989: 22; Yılmaz, 2021a: 57). On ikinci Hint seferi'de 1018'de Kanave üzerine yapılmış ve Sultan Mahmûd bir engelle karşılaşmadan Cumne Irmağı'nı aşmıştır. Sirsava Racası'nın toprakları ele geçirilmiştir. Bu esnada on bin Hintli İslâmiyet'i kabul etmiştir. Ayrıca meşhur Gazne camisi de bu seferin gelirleriyle inşa edilmiştir (Palabıyık, 2007: 147-148).

Sultan Mahmûd'un On Üçüncü Hint seferi'de 1019 tarihinde olmuştur. Sultan Hintli Racaların Knave'ı tekrar almak için yaptıkları saldırı üzerine harekete geçmiştir. Bu sefer neticesinde Hintliler bozguna uğratılmıştır. 580 fil de ganimet olarak elde edilmiştir. Ayrıca bölgede İslâmlaşma süreci devam etmiştir. On dördüncü Hint seferi'nin tarihi de 1021 diye bilinmektedir. Sultan Mahmûd'un bu gazası da Keşmir'e karşıdır. Gaye ise Lokhot Kalesi'ni elde etmektir. Ancak bu kez fetih mümkün olamamıştır. On beşinci sefer ise 1022 tarihinde meşhur Kalincar Kalesi'ne yapılmaktadır. Kale Racası 300 fil karşılığında barış istemiştir. Seferle beraber bazı yerler fethedilmiştir (Merçil, 1989: 24-25; Yazıcı, 2017: 183; Yılmaz, 2021a: 59-60). En mühim ve meşhur seferlerden biri diye zikredilen on altıncı Hint Seferi'de 1025 yılında Somnât'a yapılmıştır. Sefer sonunda Hintliler'in hakkında çok güçlü inançlara sahip oldukları ve kutsal saydıkları Somnât Putu ele geçirilmiştir. Put dört parçaya bölünmüş ve biri Gazne Ulu Camiinin önüne koyulmuştur. Diğer Gazne Sarayı kapısı önüne geriye kalanlarsa Mekke ve Medine'ye armağan olarak gönderilmiştir. Sultan Mahmûd bu seferle elde ettiği ganimet ve esirlerden dolayı saldırıya uğrayacağını tahmin etmiştir. Bunun için de Gazne'ye dönüş için Mansura-Pencab sahil yolunu seçmiştir. Saldırıya maruz kalan ordu kayıp veriyse de bazı fetihlerle Gazne'ye dönmüşlerdir. Akabinde Halife Kadir-Billâh tarafından Sultan Mahmûd'a Kehfu'd-Devle ve'l-İslâm (Devlet ve İslâmın sığınağı) lâkabı verilmiştir (Palabıyık, 2007: 148-149).

Sultan Mahmûd, son Hint Seferini de Somnât dönüşü esnasında ordusuna saldıran Catları cezalandırmak için yapmıştır. Gazneli ordusu 1027 tarihinde Catlar'ın ailelerinin ve hazinelerinin bulunduğu adayı yağmalamışlardır. Oradakileri esir alarak Cat tehlikesini ortadan kaldırmıştır. Sultan Mahmûd on yedi sefer neticesinde ilk olarak maddî olarak kazançlı çıkmıştır. Son seferi sırasında elde ettiği ganimetlerle de devrindeki İslâm devletleriyle kıyaslanamayacak ölçüde zenginleşmiştir. Ayrıca Hindistan'da yüzyıllar sürecek olan Türk hâkimiyetinin de temelini atmıştır (Merçil, 1989: 28; Yılmaz, 2021a: 60-61).

Gazneli Mahmûd'dan sonra oğlu Muhammed babasının vasiyeti üzerine Gazne tahtına oturmuştur (Mîrhând, 2019: 130). Ancak büyük oğlu Mesûd ordu ve devlet erkânının desteğini alarak tahtı ele geçirmiştir. Ardından da kardeşinin gözlerine mil çektirerek hapse attırmıştır (Palabıyık, 2002: 38). Sultan Mesûd tahta geçtikten sonra ilk olarak Mekrân'ı itaat altına almıştır. Daha sonra babasının yolundan giderek Hindistan Seferlerine yönelmiştir. Sultan Mesûd ilk başta Karahanlılar'a elçi göndererek Hindistan'a bir sefer yapmak istediğini bildirmiştir. Devamında yol haritasını görüşmek üzere devletin ileri gelenleriyle bir toplantı yapmıştır. Bu görüşmede devlet erkânı önce Horasan'a gitmeyi ve Selçuklular'ı defetmeyi uygun görmüşlerdir. Ancak Sultan Mesûd, "Ben hastalığım sırasında, sağlığıma kavuştuktan sonra, Hint kerefesinden ona sığınan kalelerden biri olan falan kaleyi fethedeceğim diye adakta bulunmuştum." demiştir. Devlet ricali Sultan Musûd'un bu düşüncesine mani olmak istemişlerse de fayda vermemiştir (Mîrhând, 2019: 136; Yılmaz, 2021a: 243).

Sultan Mesûd, 1037 yılında Kabil yolu üzerinden Hindistan'daki Hansi Kalesi'ne⁵⁰ gitmek için Gazne'den ayrılmıştır. Gazneli ordusu Hansi'ye vardıktan sonra Çavhanlar'ın hâkimiyetinde olan bu kalenin eteğinde ordugâh kurmuştur. Sultan Mesûd bundan sonra savaşı başlatmıştır. Karşı taraf şiddetle mukavemet göstermişlerse de Gazneli ordusu onları mağlup etmişlerdir. Sultan Mesûd bu sefer esnasında başka kaleleri de ele geçirmiş ve itaat altına almıştır. Hansi'nin fethinden sonra Gazneli ordusu Sunipat Kalesi'ne doğru yönelmiştir. Sultanın emriyle kale yağmalanmış ve içinde putların yer aldığı mabetler yıkılmıştır. Ardından Gazneli kuvvetleri Rampur şehrine doğru harekete geçmiştir. Bunun üzerine buranın hâkimi Sultan Mesûd'a itaat edeceğine dair haber yollamıştır. Akabinde de Sultan Mesûd'a çok değerli hediyeler göndermiştir. Sultan Mesûd'a onun bağlılığını ve armağanlarını kabul ederek geriye dönmüş ve 1038'de Gazne'ye varmıştır (Merçil, 1989: 67; Yılmaz, 2021a: 245).

Sultan Mesûd'un 1041 tarihinde ölümünden sonra başa geçen Sultan Mevdûd zamanında da Hindistan Seferleri devam etmiştir. Bu sırada Gazneliler'in yaşadığı sarsıntılardan yararlanan Hint Racaları birleşerek harekete geçmişlerdir. İlk başta Lahor'u kuşatmışlar sonrasında Hansi, Thanesar ve Nagarkot'a hâkim olmuşlardır. Fakat yedi ay boyu kuşatma altında tutukları Lahor'u ele geçirememişlerdir. Bu zaman zarfında Racalar kendi aralarında ihtilafa düşüp muhasarayı kaldırmışlardır. Diğer yandan Sultan Mevdûd'un gönderdiği Gazneli ordusu da Hindistan'a varmıştır. Kısa bir süre sonra da Racaları bozguna

⁵⁰ Hansi Kalesine Hindistan'da "Kal'atü'l-azra" adı verilmiştir. Kimse tarafından alınmadığı için bu isimle anılmıştır (Beyhakî, 2019: 499).

uğratmıştır. Mağlubiyetin ardından Racalar Sultan Mevdûd'a itaatlerini bildirmişlerdir. Böylece Kuzey Hindistan'daki Gazneli hâkimiyeti yeniden tesis edilmiştir (Merçil, 1989: 80). Yine Sultan İbrahim'de ataları gibi Hindistan coğrafyasına yönelmiştir. Bu bölgede baba ve dedelerine müyesser olmayan birçok yere hâkim olmuştur. İlk olarak Acudhan Kalesi üzerine bir sefer düzenlemiştir. Sultan İbrahim kaleyi zapt edip, birçok ganimet ve armağanlarla Dârü'l-mülk Gazne'ye dönmüştür (Mîrhând, 2019: 1579). Sultan İbrahim'in Hindistan'da ele geçirdiği son kalenin de Kuzey-doğu Pencâb'da yer aldığı bilinmektedir. Sultan 1079'te bu kalenin önüne geçerek üç ay burada kalmıştır. Lâkin Gazneli askerler kış mevsiminin çetin geçmesi hasebiyle zorlanmışlardır. Neticede Sultan İbrahim kaleyi fethederek muzaffer bir şekilde Gazne şehrine geri dönmüştür (Merçil, 1989: 85).

Sultan İbrahim'in yerine geçen oğlu III. Mesûd döneminde de (1099-1115) Hindistan Seferleri devam etmektedir. Sultan Selçuklularla devam eden sulh sayesinde Hindistan fetihlerine başlamıştır. Oğlu Şirzad yönetiminde bölgeye bir ordu göndermiştir. Bu ordu Lahor'da başarılı seferler yapmıştır. Hâcîp Togantegin idaresinde gönderdiği diğer bir ordu ise Ganj Nehri'ni aşip Hindistan'a varmıştır. Bu zamana kadar Sultan Mahmûd'dan başka hiçbir ordu buraya gidememiştir. (Göksu, 2021: 72-73).

Yine Behramşah, Hüsrev Şah ile Hüsrev Melik de Hindistan gazasına çıkmışlardır. Sultan Behram Şah Gazne tahtına oturunca kendisine itaati reddeden Hindistan Vâlisi Muhammed Ebû Hâlim üzerine yürümüştür. Bölgeye Hüseyin b. İbrahim'i vâli olarak tâyin etmiştir. Sultan Behram Şah 1118'de ise Selçuklu tâbiyetini kabul etmeyip vergiyi de yollamamıştır. Bu gelişmelerin ardından Sultan Sencer, Hindistan'a yürümüş ve bölgede hâkimiyet kurmuştur. Ancak bir süre sonra Behram Şah'ı affederek Gazne tahtına tekrar oturtmuştur. Hüsrevşah döneminde de Selçukluları zayıflamasıyla Gûrlular Horasan bölgesinde yükselmeye başlamıştır. Akabinde Gurlular Gazneliler'in elinde olan birçok yere hâkim olmuştur. Bunun üzerine Gazneliler Hindistan-Lahor'a çekilmiştir. 1160'da Hüsrevşah ölünce yerine oğlu Hüsrev Melik geçmiştir. O ve oğlu Melikşah da Gurlular tarafından 1186'da önce esir alınmış sonra da 1191'de öldürülmüştür. Böylece Gazneli Devleti son bulmuştur (Palabıyık, 2007: 150). Gazneliler'in Hindistan fetihleri, Türk ve İslâm tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Fetihler neticesinde bu coğrafyada İslâmiyet yayılmış ve Gazneliler Hint kültürü ile temas kurarak tarihe geçmişlerdir (Merçil, 1993: 41).

2.3. Evliliklerde Hediye

Tarihi süreçte Türk toplumunda aile kavramının önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu bağlamda bir kişinin devletin başına geçmesi için de genellikle iyi bir aile reisi olması koşulu

aranmıştır. Bu sebeple de tarihin her döneminde birey-devlet ve aile ilişkileri belirli bir düzen halinde gerçekleşmiştir (Şahin, 2019: 129). İlk Müslüman Türk devletlerinden olan Gazneliler’de de devlet ve aile ilişkileri muayyen bir nizamda yürütülmüştür. Bu kapsamda Gaznelilerde düğün merasimleri muhteşem törenlerle kutlanılmıştır. Bu özel günde şehirler ve saraylar donatılır, düğüne iştirak edenlere ziyafet verildiği bilinmektedir. Davetlilerin de memnuniyetlerinin göstergesi olarak saçılar saçtıkları gözlemlenmiştir. Kaynaklarda gelin komşu ülkeden geliyorsa onu almak için bir heyetin gönderildiği zikredilmektedir. Ardından da giden heyetin gelinin mahiyetindekilerle beraber Sultanın bulunduğu şehre yakın bir yerde konaklandıkları bilgisi verilmektedir. Sonra da üst tabakaya mensup kadınlar gelini karşılamak için gider ve muhteşem bir alayla gelini saraya getirdikleri kaydedilmektedir (Nuhoğlu, 1995: 167).

Gazneliler Devleti’nin Sultan ve şehzâdeleri evliliklerini genellikle politik amaçlı yapmışlardır. İlk olarak Gazneliler’in kurucusu Alptegin kızını kölesi ve evlatlığı olan Sebüktegin ile evlendirmiştir. Alptegin’in köleleri arasında Sebüktegin’i seçmesinde onda gördüğü istikbal etkili olmuştur. Sebüktegin açısından ise efendisinin kızıyla evlenmek siyasi kariyer bakımından önemli avantaj sayılmıştır (Merçil, 1989: 7; Yılmaz, 2021a: 28; Yılmaz, 2021b:17) Sebüktegin yine diğer bir evliliğini Zâbulîstan mıntıkasından asil bir adamın kızıyla yapmıştır. Tarihi kaynaklardaki bilgilere göre bu evlilikten doğan Mahmûd’un da “Mahmûd-i Zâbulî” diye ünlendiği zikredilmektedir (Merçil, 1989: 13; Yılmaz, 2021a: 47-48; Yılmaz, 2021b: 18; Zeki, 2019: 40).

Sultan Mahmûd döneminde İlig Nasr Mâverâünnehir’i ele geçirmiş ve Sâ mânî Devleti’ne son vermiştir. Bu gelişmelerin ardından Sultan Mahmûd’a bir fetihnâme⁵¹ gönderip onun Horasan mülkünü miras almasını kutlamıştır. Akabinde iki hükümdar arasında dostluk sofrası kurulmuştur. Daha sonra Sultan Mahmûd Muntasır⁵² fitnesi hasebiyle Nişâbur’a gelmiştir. Ardından İlig Nasr Han’a bir elçi yollamış ve onun kızlarından biriyle evlenmek istediğini bildirmiştir. Sultan Mahmûd elçiyle beraber Karahanlı ülkesine hesaba gelmez hediyeler de yollamıştır. Bu armağanlar arasında altınlar, yakutlar, inciler, mercanlar, kumaşlar, kokular ve gümüş doldurulmuş avadanlıklar yer almıştır. Bunların yanında diyâr-ı Hind’in öd ağacı, parlak kılıçlar, keskin şemşîrler, savaş filleri, altın koşum takımları ve dizginler de gönderilmiştir (Utbi, trhsz: 125-126; Mîrhând, 2019: 53-54; Merçil, 1989: 31-32;

⁵¹ Fetihnâme, zafer haberinin ülkenin kendi toprakları ve dışında ilan edilmesi için kaleme alınan mektuptur (Nuhoğlu, 1995: 259).

⁵² Karahanlı hükümdarı İlig Nasr Han 999 tarihinde Sâ mânîlerin başkenti Buhara’ya girmiş ve hanedanın bütün üyelerini Özkend’e götürmüştür. Bu sırada Sâ mânî hanedanından İsmâil b. Nuh tutuklu olduğu yerden kaçmıştır. Atalarının devletini tekrar kurmak için hâreket geçmiştir ve “Muntasır” lakabını almıştır (Merçil, 1989: 31; Genç, 2002: 11-12.).

Hunkan, 2011: 139-140). Gazneli elçisi Türk diyarına varınca Karahanlılar ona büyük bir saygı göstermiştir. Nikah akdi tamamlanıncaya kadar Özkend’de kalmıştır. Daha sonra o vilayetin altın ve gümüş hediyeleri, Hıtâyî câriyeler, samur kürkleri ile diğer birçok armağan ile geri dönmüştür. Elçi maksadına erişmiş bir şekilde Sultan Mahmûd’un huzuruna çıkmıştır. Böylece Gaznelilerle İlig Nasr arasındaki dostluk ve barış ortamı oluşmuştur. Fakat bir süre sonra arabozucuların araya girmesiyle aradaki muhabbet düşmanlığa dönüşmüştür (Mîrhând, 2019: 54; Hunkan, 2011: 140).

İlig Nasr’ın 1013 yılında vefat etmesinden sonra yerine Karahanlı tahtına kardeşi Arslan Han Mansûr geçmiştir. Yeni hükümdar Gaznelilerle olan ilişkilerini kuvvetlendirmek için hârekete geçmiştir. İlig Nasr daha ölmeden önce Arslan Han Mansûr kızını Sultan Mahmûd’un oğlu Mesûd’a nişanlamıştır. İki ülke arasındaki dostluk bağlarını güçlendirmek adına elçiler Arslan Han Mansûr’un kızını Mesûd’un yanına getirmişlerdir. Beraberlerinde kızın çeyizini ve pek değerli hediyeler de getirmişlerdir. Emîr Mesûd’un bulunduğu Belh’te ihtişamlı bir düğünün ardından nikâh akdi gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2021a: 63).

Sultan Mahmûd ve Kadir Han arasında “Tûrân ve İran” meseleleri üzerine görüşme yapılmıştır. Bu müzakere neticesinde Gazneliler ve Karahanlılar arasında yeniden ittifak yapılmıştır. Bu bağlamda iki taraf arasında anlaşma yapılmıştır. Aradaki dostluğunda evlenmeler aracılığıyla güçlendirilmesi kararı alınmıştır. Buna göre Kadir Han oğlu Buğra Han Muhammed ve Sultan Mahmûd kızı Hürre Zeynep’in evlenmeleri kararlaştırılmıştır. Öte taraftan Kadir Han kızı ile Sultan Mahmûd oğlu Emîr Muhammed’in nikâhlanması karara bağlanmıştır (Merçil, 1989: 35-36; Hunkan, 2011: 155-156). Tarihi kaynaklardaki bilgilere göre Kadir Han kızını Gazne sarayına göndermede acele etmemiştir. Bunun sebebi ise Karahanlı hükümdarının Mesûd’u Gazne tahtına daha yakın görmesi diye ifade edilmektedir. Emîr Mesûd’a Kadir Han gibi kudretli bir Sultanın damadı olmak için gayret göstermiştir. Nihayet Sultan Muhammed’in tahtan indirilmesiyle iki tarafın istekleri gerçekleşmeye başlamıştır (Nuhoglu, 2013: 95).

Gazneli tahtının yeni sahibi Sultan Mesûd 1031 tarihinde Belh’den Kadir Han’a bir heyet göndermiştir. Elçilik heyetine bir kısmı Han’ın huzuruna çıktıkları gün, diğer yarısı da nikâhtan sonra verilmek üzere birçok hediye teslim etmiştir. Hediyeler arasında inci ve mücevherlerle süslü kaftan, altın işlemeli elbiseler, kumaşlar, misk, öd, amber gibi kokular yer almıştır. Sultan Mesûd, Han ve oğlu için de özel iki tane yektane denilen mücevher dizisi yollanmıştır. Bunların yanında hatunlar, iki gelin adayı, amcalar, halalar, ve hâciblerin de hediyeleri ihmal edilmemiştir. Mihr olarak da Sultan Mesûd’a istenilecek kıza elli bin Herive dinarı ayrılmıştır. Emîr Mevdûd’un namzeti için de otuz bin Herive dinarı gönderilmiştir

(Nuhoğlu, 2013: 107). Karahanlı ülkesine giden elçiler, Kadir Han'ın kızı Şah Hatun'u Sultan Mesûd'a istemişlerdir. Buğra Tegin Süleymân b. Yûsuf'un kızını da Sultanın veliahtı olan Mevdûd'a uygun görmüşlerdir. Bu vesileyle de Sultan Mahmûd zamanında kurulan dostluğun pekiştirilmesi hedeflenmiştir. Uzun müzakereler esnasında Kadir Han vefat etmiş ve halefi Buğra Tegin Han Gazneliler'in tekliflerini kabul etmiştir. Gazneli elçiler Kaşgâr'dan dönerken Mevdûd'un adayı yolda ölmüştür.⁵³ Emîr Mesûd'a istenilen Şah Hatun ise Gazne sarayına ulaşmıştır (Beyhakî, 2019: 393; Yılmaz, 2021b: 22; Nuhoğlu, 2013: 95).

Kadir Han'ın kızı Şah Hâtûn ve Sultan Mesûd'un düğün merasimi 1034 yılında yapılmıştır. Bu evlilik sebebiyle Gazne şehrinin her tarafının süslendiği bilinmektedir. Beyhakî'nin ifadelerine göre ahali Karahanlı elçilerini gördükleri vakit etrafa dinar ve dirhem saçmışlardır. Daha sonra ülkenin bütün âyan ve eşraf kadınları ve hizmetçileri gelini karşılamaya gitmişlerdir. Ardından Gazneli halkı şenliklere iştirak etmiş ve saray görevlileri birbirinden farklı oyunlar tertip etmişlerdir. Ziyafetler ve çevgen oyunundan⁵⁴ sonra da Sultan Karahanlı elçilerini çok değerli hediyelerle memleketlerine göndermiştir (Beyhakî, 2019: 393-394; Yılmaz, 201b: 22-23).

Yine Sultan Mesûd Ebû Kâlicar'ın kızıyla evlenmek dolayısıyla Cürcân'a bir elçilik heyeti yollamıştır. Elçiler beraberlerinde bir mehd ve verilmesi gelenek olan pek çok kıymetli hediyeler de götürmüşlerdir. Ayrıca Sultan Mesûd tarafından Ebû Kâlicar'a vâililere verilmek üzere çok ihtişamlı bir hil'at da gönderilmiştir. Gazneli elçileri Cürcân'a vardıktan bir süre sonra gelin ve armağanlarla geri dönmüşlerdir. Gelinin mahfesi ve maiyeti Sultan Mesûd'un emriyle Hasenek'in köşk ve saraylarına yerleştirilmiştir. Daha sonra Sultanın fermanıyla onlara birtakım hediyeler gönderilmiştir. Ertesi günde saraya birçok altın cevherler ve zarif eşyalar yollanmıştır. Akabinde de pek görkemli bir düğün merasimi yapılmıştır (Beyhakî, 2019: 363-364; Yılmaz, 201b: 23-24; Nuhoğlu, 2013: 107-108).

Kaynaklarda geçen bilgilere göre Gazne sarayına gelen Kâlicar'ın kızı yanında çok fazla armağan ve çeyiz getirmiştir. Eşyalar arasında en çok ilgi çeken geline ait bir taht olmuştur. Tahtın zemini gümüş pullarla örülmüş ve zemin üzerine otuz adet altın ağaç yerleştirilmiştir. Ayrıca ağaçların yaprakları zümrüt ve firuzeden yapılmıştır. Yaprakları ise sadece yakutlardan oluşmuş ve ağaçların etrafı 20 tane nergistan ile çevrilmiştir. Nergistanların çevresine de gümüş ve altın tabaklar konulmuştur. Ayrıca bunların içine de

⁵³ Târîh-i Beyhakî'de geçen bilgilere göre Emîr Mevdûd'a istenilen kızın yolda ölmesi üzerine farklı rivayetler vardır. Bunlardan ilki şiddetli ishale tutulduğu, diğeri ise kendisine ikram edilen kuş kebabının zehirli olduğudur (Beyhakî, 2019: 393).

⁵⁴ Çevgen, ucu eğri sopa manasına gelip topun çelinmesinde kullanılan sopa ve atlı bir sopa oyunu olarak bilinen oyunun adıdır. Oyuncular bu oyunda topu sopayla çelerler ve ardından yere dikili direklerin arasından geçirmeye çalışmışlardır. Daha fazla bilgi için bkz. (Çavuşoğlu, 2008: 162).

amber ve kokular konulmuştur. Sultan Mesûd bu muazzam tahtı görünce çok beğenmiştir. Bu tahtın sadece gelinin çeyizinin bir parçası olduğu bilinmektedir. Ayrıca diğer parçalarının görkeminin de en az bu taht kadar kıymetli olduğu tahmin edilmektedir (Yılmaz, 2021b: 24; Nuhoğlu, 2013: 109). Buhara hâkimi Ali Tegin'in oğlu İlig Han ise 1036 yılında Sultan Mesûd'un huzuruna bir elçilik heyeti göndermiştir. Heyetin gayesi karşılıklı kız alıp vermek olmuştur. Neticede Sultan Mesûd İlig Han'ın kız kardeşinin, oğlu Emîr Sa'id'e verilmesini uygun bulmuştur. Ayrıca amcası Nasr b. Sebüktegin'in kızının da İlig Han ile evlenmesine müsaade etmiştir. Bu evliliklerden sonra Buhara hâkimleri artık Gaznelilerle dostça geçinmeye başlamışlardır (Hunkan, 2007: 61; Nuhoğlu, 2013: 96).

Sultan Mesûd 1037 tarihinde ise oğlu Merdanşah'ın evliliğiyle meşgul olmuştur. Sâlar Beytoğdu'nun kızı ve Emîr Merdanşah'ın nikâhı Beytoğdu'nun köşkünde yapılmıştır. Orada bulunanlar etrafa gereğinden fazla dinar ve dirhem saçmışlardır. Emîr'e siyah incilerle süslenmiş muazzam bir kaftan giydirilmiştir. Başına da altın ve mücevherlerle donatılmış dört kanatlı külâh koyulmuştur. Emîr'in yaşı küçük olduğundan düğün bir sene sonra yapılmıştır. Beyhakî'nin zikrettiğine göre kıza verilen çeyiz ve hediyelerin kıymeti on bin kere bin dirhemdir. Müellif bunlardan bazılarını kaleme almaktadır. Çeyizin içinde dört adet altın taç, mücevherlerle yapılmış yirmi tane altın tabak yer almaktadır. Bunun yanı sıra yirmi adet altın dikiş ve örgü takımı, incilerle süslenmiş süpürge de dikkat çekmektedir (Beyhakî, 2019: 493). Gazneliler Devleti'nde gelinin getirdiği çeyizler de hediyeler içinde değerlendirilmiştir. Bu sebeple Gazneli Sultanlarının kız veya kız kardeşlerinin çeyizi de çok değerli olmuştur. Hatta Gazneli hükümdarlar damatlarına toprak vaadinde bile bulunmuşlardır (Nuhoğlu, 2013: 109).

Diğer yandan Gazneliler'de hanedan içi evlilikler de mühim görülmektedir. Misal olarak Sultan Mahmûd, kardeşi Emîr Yusuf'un kızlarını oğullarına istemiştir. Oğullarından Muhammed'in düğünü olmuş, nitekim düğün günü gelin ölmüştür. Bunun üzerine Sultan Mahmûd, oğlu Mesûd'un nişanlısını Muhammed'e nikâhlamıştır. Lâkin kızın yaşı küçük olduğundan düğün yapılamamıştır. Nihayet Muhammed Sultan olunca on dört yaşına girmiş olan amcasının kızıyla evlenmiştir. Bu duruma çok içerlenen Mesûd ise Gazne tahtının başına geçince amcasından intikamını almıştır. Yine Sultan Mesûd'da babası gibi hanedan içi evliliklere vesile olmuştur. Saltanatının son günlerinde kızlarını zindandaki Muhammed'in oğullarına vermiştir. Bu evlilikler neticesinde yeğenlerinin desteğini sağlamak istemiştir (Nuhoğlu, 2013: 100-101). Gazneliler Devleti'nde evliliklerde soy bağı da oldukça önemli sayılmaktadır. Bunun sebebi ise asil soydan gelen bir kimsenin o soyun karakterini taşımasıdır. Pendnâmede bu durum şöyle ifade edilmektedir: “Bak soylu kişi hünerli olduğu zaman tanı! çünkü onlarda hem soy hem de hüner mevcuttur. Şayet birisi hünerli fakat asil

değilse onu yetiştir ki, derece derece asil olsun.” (Şahin, 2019: 108). Bundan dolayı Gazneliler Devleti, Karahanlılar, kendi vassalları ve hanedan içi evliliklerin dışında Selçuklularla da akrabalık bağı kurmuştur. Bu kapsamda Sultan Mesûd’un oğlu Mevdûd Çağrı Bey’in kızıyla evlenmiştir. Arada evlilik bağı kurulmasına rağmen Sultan Mevdûd Selçuklular’a saldırmıştır. Böylece ilişkiler tekrar bozulmaya başlamıştır (Merçil, 1989: 80). Sultan Mesûd’un diğer bir oğlu İbrahim de 1059 tarihinde Gazneli tahtına oturunca Melikşah’ın damadı olmuştur. Bunun yanında oğlu III. Mesûd’u da Aplanslan’ın kızıyla evlendirmiştir. Ayrıca III. Mesûd b. İbrahim ile Melikşah’ın kızı, Alparslan oğlu Melik Arslan Argun ile Sultan İbrahim kızı da evlenmiştir. Böylece aradaki dostluk bağları güçlenmiştir. Arslanşah döneminde Selçuklu-Gazneli ilişkileri tekrar bozulmaya başlamıştır. Behram Şah’ın Gazneliler’in başına geçmesiyle münasebetler yeniden düzelmiştir. Bu arada Selçuklular’ın güç kaybetmesinden faydalanan Guriler Hindistan bölgesinde güçlenmeye başlamıştır. Ne var ki Guriler arasında taht kavgası başlamış ve Kutbeddîn Muhammed Guri, Gazne’ye gelmiştir. Bir müddet sonra da Behram Şah’ın kızıyla evlenmiştir. Nitekim Kutbeddîn’in isyan çıkarması şüphesi sebebiyle Behram Şah tarafından öldürülmüştür. Bu gelişmelerden sonra Gazneliler’in tarih sahnesinden silinmesi hızlanmıştır (Nuhoğlu, 2013: 98).

2.4. Âlim ve Şâirlere Verilen Hediye

Gazneliler Devleti, başarılı siyasi ve askeri faaliyetlerinin yanında kültür ve medeniyet alanlarında da adından söz ettirmektedir. Devletin kuruluşundan son dönemlerine kadar ilim ve kültür faaliyetleri canlı kalmıştır. Bu mahiyette Sebüktegin’den itibaren tahta geçen diğer Gazneli Sultanları da ilime büyük önem vermişlerdir. Bilhassa Sultan Mahmûd ve oğlu Mesûd zamanları ilim ve kültür faaliyetlerinin yoğun olduğu dönemlerdir. İki hükümdar da saraylarında döneminin en ünlü âlim ve şâirlerini barındırmışlardır. Bunlara gösterilen geniş imkânlarla Gazneli ülkesinde ilim, kültür ve edebiyat sahalarında gelişme yaşanmıştır (Merçil, 1996: 480-484; Zebihullâh-i Safâ, 2002: 126). Ayrıca her iki hükümdar da komşu ülkelerden âlimleri ve şâirleri kendi topraklarına çağırmışlardır. Böylece Gazne sarayı döneminde ilim merkezi haline gelmiştir. Bu arada Gazne sarayında konuşulan dil Türkçe olmasına rağmen ilmi eserler Arapça yazılmıştır. Bunun yanında Farsça da büyük bir gelişme göstermiştir. Öte yandan Gazneli Devleti’nin resmî dili de Arapça olmuştur. Diğer taraftan Gazneliler döneminden kalma Türkçe eserler günümüze ulaşmamıştır. Arapça ve Farsça dilinde yazılmış yapıtlar ise bugüne ulaşmıştır (Merçil, 1996; 480-484; Yazıcı, 2017).

Sultan Mahmûd ve Mesûd'un dönemlerinde Gazneli sarayında toplanmış âlim ve şâirler arasında Türkler de yer almıştır. Bunlar arasında ilk olarak Türk asıllı Menûçihri ve Ferrûhi akla gelmektedir. Ferrûhi-yi Sîstânî⁵⁵ ilk zamanlar Sîstânî bir dihkâna hizmetçilik yapmıştır. Bir müddet sonra da Sultan Mahmûd'un saray şâirleri arasına girmiştir. Bu gelişmelerin ardından şair yaşamını Sultan ile oğulları Muhammed ve Mesûd etrafında geçirmiştir (Merçil, 2014: 205; Yazıcı, 2017:194-195; Zebîhullâh-i Safâ, 2002: 97; Zeki, 2019: 221-222). Onun vazifesi ise kabul törenlerinde kaside söylemek olmuştur. Özellikle bu görevini Ramazan ve Kurban Bayramı'nda, Mihrigân ile Sede gibi özel günlerde icra etmiştir. Ayrıca Sultan Mahmûd'un Hint gazasına da katılmış ve kasidelerinde sefer hakkında bilgi vermiştir. Bunun yanında Gazneli üst düzey yöneticiler için de medih (övgü) şiirler⁵⁶ kaleme almıştır. Bu sebeple de devlet ricali tarafından kendisine pek çok armağan takdim edilmiştir. Ünlü şâir 1038 tarihinde ölmüş ve divânı 1933 yılında Tahran'da yazılmıştır (Yazıcı, 1995: 410-411). Fars edebiyatının önde gelen isimlerinden olan Menûçihri ise Gazne sarayında Farsça yazan şâirler arasında yer almıştır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen şairin 1040 tarihinde vefat ettiği bilinmektedir. İyi bir tahsil görmüş ve dini bilgilere vakıf olmuştur (Merçil, 2014: 207; Yazıcı, 2017: 195; Zeki, 2019: 225; Zebîhullâh-i Safâ, 2002: 101-102).

Kaynaklarda şâirin ilk devirlerini Menûçihri b. Kabûs'un sarayında geçirdiği zikredilmektedir. Daha sonra da Rey şehrinde itibar kazanmış ve Sultan Mesûd döneminde Gazne sarayına girmiştir. Divanında bulunan şiirlerinin çoğu Sultan Mesûd'un övgüsüyle ilgilidir (Zebîhullâh-i Safâ, 2002: 102; Kurtuluş, 2004: 156-157; Kunt, 2012: 138). Ayrıca divanında Sultan Mesûd'un hayatından, savaşlarından ve Selçuklularla olan ilişkilerinden de bahsetmektedir. Bu sebeple bu kasideler Gazneli tarihi açısından önemlidir. Bir rubâide Sultan Mesûd ve babası Gazneli Mahmûd'un adı şöyle zikredilmektedir: “Sultan Mesûd, hükümdar olarak Sultan babasının yerine Gazneli tahtına geçti. Sultan Mesûd'un mülke sahip olmaktan gayesi, Mülk ile hükümdarın cömertliğini büyütme.” Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Sultan Mesûd şairlere verdiği armağanlarda oldukça cömert davranmıştır (Kunt, 2012: 139).

Kaynaklarda Gazneli sarayında adından söz ettiren bu iki şâirin dışında 400 şâirin daha olduğu rivayet edilmektedir. Ayrıca Gazneli Sultanları eserlerini kendilerine sunan bu şâirlere büyük ihsanlarda bulunduğu da kaynaklarda zikredilmektedir (Devletşah, 1977: 78; Merçil, 2014: 204; Yazıcı, 2017: 196; Palabıyık, 2002: 197; Yüksel, 2001: 84). Gazneli

⁵⁵ İslâm devri İran edebiyatının ilk dönem kaside şairlerinden biri olan Ferrûhi-yi Sîstânî hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (Yazıcı, 1995: 410-411; Zebîhullâh-i Safâ, 2002: 97-98).

⁵⁶ Medih (Övgü) şiirler ile ilgili malumat için bkz. (Demirayak, 2017: 93; Zebîhullâh-i Safâ, 2002: 173).

hükümdarlarının Farsça yazan şâir ve ediplere gösterdiği ilgi ile bağış sayesinde Fars dili güçlenmiştir. Bu doğrultuda klasik Farsçanın ilk ve önemli eserleri Gazneliler devrinde ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan öncelikle Gazneli Sultanlarının ardından da devlet erkânının muhafaza ettiği şâirlerin başında Unsurî gelmektedir. Kendisi Gazneli sarayında “Melikü’ş-şuara” yani şâirlerin meliki olarak anılmaktadır. Ünlü şâir, Sultan Mahmûd’un geniş hediye yağmurundan büyük bir servet toplamıştır (Zebîhullâh-i Safâ, 2002: 98).

Sebüktegin ve Gazneli Mahmûd döneminin münşirlerinden Ebu’l-Feth Büstî de Gazneli sarayının ünlü ediplerindendir. Bunların yanında Ascedî, Gazâirî Râzî, Ebu’l-Ferec-i Runi, Senai’de meşhur şâirlerdendir. Ayrıca Osman Muhtari, Mes’ud-ı Sa’d-ı, Selman ile Eşref-i Gaznevi gibi şâirlerde Gazne sarayında destek görmüşlerdir (Göksu, 2021: 100). Gazneli tarihinde şâir ve âlimleri koruyan Sultanların arasında ilk olarak Sultan Mahmûd gelmektedir. Sebüktegin, oğlu daha küçük yaşta iken ilmine güvendiği âlimlerden ona ders vermiştir. Böylece İslâmî bilimleri öğrenerek yüksek bir dini bilgiye sahip olmuştur. Öte taraftan edebiyat alanında da eğitim almıştır. Gazneli Mahmûd daha babası sağ iken ilim ve ulemâ ile iç içe yaşamıştır. Bundan hareketle Ehl-i Sünnet itikâdi üzerine çalışmıştır. Birçok hadis ve tefsir araştırmalarında yer almıştır. Bu bilgi birikimi sayesinde kendi döneminde şâir ve âlimlere geniş imkânlar tanımıştır. Onlara bol ihsanlarda bulunmuştur (Zeki, 2019: 45-46).

Sultan Mahmûd zamanında Gazneli sarayında en tanınmış şâirler arasında Ascedî, Gazâirî Râzî yer almaktadır. Ayrıca Melikü’ş-Şuarâ Unsurî, Ebu’l-Feth Bustî, Ferruhî, Firdevsi ve birçok şâir bu dönemde meşhur olmuştur (Nizâmî Arûzî, 2016: 43; Yılmaz, 2021a: 335). Kaynaklarda ünlü şâirler arasında yer alan Ascedî’nin Heratlı olduğu kaydedilmektedir. Kendisi Üstad Unsurî’nin öğrencileri arasında yer almıştır. Bu arada ünlü şâir daima Sebüktegi’nin yanında bulunmuş ve onun övgüsüne mashar olmuştur. (Devletşah, 1977: 81-82).

Bu dönemin diğer bir büyük şâiri Gazâirî Râzî’dir. Kendisi Gazne sarayına yerleşmek için büyük çaba sarf etmiştir. Niyahet Gazne sarayına yerleşmiş ve burada saray şâirleriyle müşaere ve münakaşaya girip adını duyurmuştur. Bir müddet sonra da Sultan Mahmûd’un medhi hakkında bir kaside kaleme almıştır. O kasidenin matlaı şöyledir. “Şayet büyüklük mertebe ile mevki de mala kazanılırsa bana bak ve olgunlukla güzelliğin birleştiğini gör. Ben o kimseyim ki, her beytin başına söyledi diye yazanlar kıyamete kadar benimle övünürler.” Bu kasidede yer alan bir iğrak için Sultan Mahmûd kendisine caize olarak içinde 14.000 bin dirhem bulunan yedi altın kese armağan etmiştir. Bu iğrak şu şekilde yazılmıştır. “Eşi ve benzeri bulunmayan Tanrı iki dünyayı birden yaratmamakla doğru bir iş yapmıştır. Yoksa Sultan Mahmûd cömertlik gösterdiği bir günde her ikisini de bağışlar ve kulların Tanrı’dan

ümitleri kalmazdı.” Bu yazdıklarının ardından Sultan Mahmûd kendisine daha fazla ihsanda bulunmuştur (Devletşah, 1977: 66-67). Sultan Mahmûd’un saltanatı boyunca ün kazanan diğer bir şâir ise Melikü’ş-Şuarâ Unsurî’dir. Belh’te doğmuş, hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Şâir ilk başlarda ticaretle uğraşmıştır. Daha sonra bütün sermayesini haydutlara kaptırdığından ilim tahsiline başlamış ve edebiyat alanına yönelmiştir. Sultan Mahmûd’un kardeşi Belh Emîri Nasr’ın dikkatini çekerek Gazne sarayına girmiştir. Gün geçtikçe itibari artan şâir Sultan Mahmûd’un nedimi ve sarayın Melikü’ş-Şuarâsı olmuştur (Atalay, 2012: 162-163). Bu büyük şâirin 180 beyte yakın uzun bir kasidesi bulunmaktadır. Bunda Sultan Mahmûd’un savaşlarını, başarılarını ve fetihlerini dile getirmektedir. Şâirlerin en büyükleri unvanını Sultan Mahmûd tarafından almıştır. Bu gelişme üzerine Gazneli ülkesindeki bütün şiiirler onun gözetiminden geçmiş ve ardından Sultan Mahmûd’a sunulmuştur. Ayrıca şâirler her gün onun meclisine davet edilmiş, şair bu cihetten büyük bir itibar ve mal sahibi olmuştur (Devletşah, 1977: 78-79; Merçil, 2014: 2007; Palabıyık, 2002: 229-230).

Büyük bir servet sahibi olan şâire Sultan Mahmûd tarafından da kıymetli hediyeler verilmiştir. Öte taraftan Sultan Mesûd döneminde de şâir adından söz ettirmiş ve Gazneli Sultanı ona pek çok armağan göndermiştir. Sultan Mesud 1031 tarihinde Gazne’de kutladığı Ramazan Bayramı’nda büyük bir eğlence düzenlemiştir. Bu sırada Sultan Mesûd Unsurî’ye de 1000 dinar mükâfat vermiştir (Yüksel, 2001: 84). Ebu’l-Feth Bustî de Gazneliler devrinin ilk dönemlerinde yaşamış diğer bir ünlü şâirdir. Sultan Mahmûd’un babası Sebüktegin Bustî ele geçirdikten sonra onun hizmetine girmiştir. Ardından da divan-ı resailde⁵⁷ görev almaya başlamıştır. Sebüktegin’in ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Sultan Mahmûd döneminin ilk yıllarında da aynı mevki de kalmaya devam etmiştir. Şâirin Arapça ve Farsça iki divanı bulunmaktadır. Arapça Divanı, 1877 tarihinde Beyrut’ta basılmıştır (Atalay, 2005: 146).

Ünlü şâir ayrıca Sebüktegin’in Mahmûd’a nasihatlerini içeren *Pendnâme*’sini kaleme almıştır. Ebu’l-Feth; Sebüktegin ve oğlu Mahmûd’un 995 yılında Ebû Ali Simcûrî’yi yenince bir şiiir kaleme almıştır. Daha sonra şairin söylediği Arapça bir beyit Sultan Mahmûd tarafından çok beğenilmiştir. Gazneli hükümdarı bu beyitten sonra şâire lütufta bulunarak on bin dinar armağan etmiştir (Merçil, 2014: 205). Öte yandan Gazne sarayındaki diğer bütün şâirlerin de “şâirlik ödeneği” aldıkları bilinmektedir. Hatta Sultan Mahmûd’un, ulemâ ve şuarâ toplumu için de her sene 400 bin dinar ödediği de rivayet edilmektedir (Palabıyık, 2002:

⁵⁷ Divan-ı resâil, hükümdarın bütün resmi ve özel kabul günlerine iştirak etmiştir. Sultana bağlılığını huzurda yeri öperek göstermiştir. Tarihi kayıtlarda Sultanın özel meclislerinde ise huzurda oturdukları zikredilmektedir. Bunların yanında Sultanın karşılama törenlerinde de onun sol tarafında yer almıştır (Nuhoğlu, 1995: 262).

230). Sultan Mahmûd döneminde yaşamış olan diğer bir şair de Ebu'l Ferec-i Secezi'dir. Rivayet edilir ki Ebu Ali Simcûr, Gazneliler'den önce Sâmânî Sultanları tarafından Horasan hâkimi olarak kabul edilmiştir. Nihayet Gazneliler Horasan'ı ele geçirdikten sonra buranın hükümdarlığı Sultan Mahmûd'a kalmıştır. Bu zafer neticesinde Simcûriler, Ebu'l Ferec-i Secezi'ye Sebüktegin hânedânını hicvetmesini⁵⁸ emretmiştir. Hicivlerinde onların soylarının aşağılığını belirtmesi için şâire fermân buyurmuşlardır. Simcûriler tamamıyla ortadan kalktıktan sonra Sultan Mahmûd harekete geçmiştir. Ünlü şâiri cezalandırmak hatta öldürmek istemiştir. Ebu'l Ferec-i Secezi'de Sultan Mahmûd'tan habersiz Unsurî'den yardım istemiştir. Neticede Sultan onu affederek malı ve mülkü ile Unsurî'ye bağışlamıştır (Devletşah, 1977: 73). Mecdeddîn Ayukî de Sultan Mahmûd döneminde yaşamış ve onu öven şâirler arasında yer almıştır. Buna karşılık Sultan kendisine bağışta bulunmuştur. Ammâre b. Muhammed ise Mervli bir şâirdir. İki beyitlik bir şiirle Sultan Mahmûd'u övmüştür. Bunun üzerine Gazneli Sultanı ona caize göndermiştir (Merçil, 2014: 206-207).

Gazne sarayında Sultan Mahmûd tarafından destek gören şâirler arasında üstad Hekîm Ebû'l-Kâlasım Mansûr b. Hasan Firdevsî-yi Tûsî'de yer almaktadır. *Şehnâme*'nin müellifi Firdevsî'nin diğer şâirler arasında çok farklı bir yeri bulunmaktadır. Şâirin Acemlerin kahramanlık destanını anlattığı *Şehnâme*'si, Fars tarihinin ve kültürünün en önemli eseridir Tarihi kaynaklarda Firdevsî'nin eserinin İran kültür ve ruhunu ihya ettiği zikredilmektedir (Zebîhullâh-i Safâ, 2002: 90-91; Zeki, 2019: 216-217). Hatta İran coğrafyasındaki Türkleri de Farslaştırdığı iddia edilmektedir (Palabıyık, 2001: 48-49). *Şehnâme*'nin tarihi ağırlıklı kısımlarında Erdeşîr-i Babekân, I. Şâpûr, Hurmuz, Nuşirevân gibi Sasanî padişahlarından söz edilmektedir. Ayrıca bunların edep ve kültür konusundaki mühim öğütlerine⁵⁹ ve ahlakî tavsiyelerine de yer verilmektedir (Yıldırım, 2020: 425).

Firdevsî, *Şehnâme*'yi yedi ciltte yazıp Sultan Mahmûd'a sunmuştur. Gazneli Sultanı bu durum karşısında Hâce Ahmed Hasan'a ve çevresindekilere Firdevsî'ye ne vereyim diye danıştı, şöyle dediler: "Elli bin dirhem, o kendisine çok olur, O rafizidir ve mu'tezilidir." Bunun üzerine Sultan Mahmûd, Firdevsî'ye elli binden az dirhem yollamıştır (Nizâmî Arûzî, 2016: 68-69). Firdevsî gönderilen caizeyi gereğinden az görmüş ve pazara gitmiştir. Ardından hamama gidip, ücret olarak hamamcıya 20.000 dirhem vermiştir. Geriye kalan 20.000 dirhemi ise şerbet için şerbetçiye bahşetmiştir. Son miktarı da muhtaç olanlara dağıtmış, ardından Gazne şehrine gizlenmiştir. Daha sonra da hile ile *Şehnâme* kitabını Sultan Mahmûd'un hâfiz-

⁵⁸ Hiciv, medhin yani övgünün zıddıdır. Kişinin ya da sülalenin övgüde zikredilen sıfatlarının aksine korkaklık, cimrilik gibi özelliklerle anlatılmasıdır (Demirayak, 2019: 134).

⁵⁹ *Şehnâme*'de yer alan öğütler hakkında bilgi edinmek için bkz. (Yıldırım, 2020: 425).

ı kütübünden⁶⁰ almıştır. Akabinde Gazneli Sultanı hakkında yazdığı birkaç beyti eserine ilave etmiştir. Şu beyit onlardandır: “Sultanın taç ve hazinesine nail olmak ümidiyle *Şehnâme*’yi yazmak için çok çalıştım, zahmet çektim. Halbuki o bana yürek acısından başka bir şey vermemiştir. Ve elime havadan başka bir şey geçmemiştir. Eğer o padişah oğlu padişah olsaydı, benim başıma altın taç kordu. Ve eğer onun annesi de olsaydı, beni diz kapaklarına kadar altına gömerdi. Onun soyunda ve asaletinde büyüklük olmadığı için, büyüklerin adını duymak istememiştir.” Firdevsî bu şekilde Sultan Mahmûd’a karşı tepkisini dile getirmiştir (Devletşah, 1977: 88-89). Bir rivayete göre Sultan Mahmûd, Hindistan seferlerinin birinden Gazne’ye dönerken Firdevsî’ye karşı yaptığı davranıştan dolayı üzölmüş: “Gazne’ye gidince bana hatırlatın ki, ona bir şeyler gönderelim” demiştir. Gazne’ye ulaşınca veziri Firdevsî’yi ona hatırlatmıştır. Sultan Mahmûd altmış bin dinarı bir deveye yüklemiş, Tûs’a göndererek ondan özür dilenmesini istemiştir. Ancak armağanlar Tûs’a ulaşınca Firdevsî’nin cenazesıyla karşılaşmışlardır. Gazne’den gelen hediyeler de Firdevsî’nin kızı tarafından kabul edilmemiştir (Zeki, 2019: 219-220). Öte taraftan Sultan Mahmûd on beşinci Hint seferi esnasında sulh yoluyla Kalincâr’ı ele geçirmiştir. Bu zafer sonrası Raca Ganda Sultan Mahmûd’u öven bir şiir kaleme almıştır. Bunun üzerine Gazneli Sultanı şâire on beş kalenin emaretinin verilmesini emretmiştir. Ayrıca onun gönlünü daha da hoş etmek için zengin hediyeler de göndermiştir (Palabıyık, 2002: 152).

Gazneli sarayında sadece şâirler değil âlimler de itibar görmektedir. Sultan Mahmûd şâirler gibi âlimlere de armağanlar da bulunmuştur. Gazneli Sultanı tarafından himaye edilen âlimler arasında en meşhur olanı Türk asıllı Ebû Reyhan el-Bîrûnî’dir. Kaynaklarda kendisinin Harezm’de hâkimiyet tesis eden Me’mûnîler’in hizmetinde yer aldığı kaydedilmektedir. Sultan Mahmûd Harezm’in zaptından sonra Ebû Reyhan el-Bîrûnî’yi Gazne’ye getirmiştir Beraberinde Me’mûnî sarayında bulunan bazı âlimleri de Gazne sarayına davet etmiştir. Gelen âlimler arasında Bîrûnî’nin hocaları Ebû Nasr İbn İrâk Mansûr ve Abdussamed de yer almıştır. Ayrıca Gazne sarayına Hristiyan bir âlim olan Ebû’l-ayr el-Hammâr da gelmiştir (Merçil, 1989: 92).

Bîrûnî ilk başlarda Sultan Mahmûd ile bazı sorunlar yaşamış ancak daha sonra bu problemler çözülmüştür Nihayet Bîrûnî Sultan Mahmûd ile beraber Hint Seferleri’ne katılmıştır. Onun Hindistan inanç ve geleneklere olan merakı bir eser meydana getirmesine vesile olmuştur. Kaleme aldığı *Tahkîku mâli’l-Hind* adlı eseri, Hindistan kültürü hakkında bilgiler barındırmaktadır (Merçil, 1989: 92; Zeki, 2019: 147). Diğer taraftan meşhur âlimin

⁶⁰ Hâfız-ı Kütüb hakkında verilen bilgiler muhtasardır. Bu ifadenin geçtiği tek yer Devletşah’ın Tezkire’sidir (Palabıyık, 2002: 229).

Sultan Mahmûd için yazdığı bir şiirinde şu sözler yer almaktadır. “Sultan Mahmûd benden hiçbir lütfu esirgememiş, beni bolluğa ve mutluluğa kavuşturmuştur. Yanılgılarıma göz yummuştur.” (Merçil, 1989: 92). Sultan Mahmûd, Hristiyan âlim Ebû'l-Hayr b. Hammâr'a da saygı da kusur etmemiş ve ona bolca ihsanlarda bulunmuştur. İlk başlarda kendisine Müslüman olmayı teklif etmiş, lakin Ebû'l-Hayr b. Hammâr bunu olumlu karşılamamıştır. Buna rağmen Sultan Mahmûd'un ona karşı tavrında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bir müddet sonra Ebû'l-Hayr b. Hammâr bir rüya görmüştür. Ardından da İslâmiyet'i benimseyip Kur'an'ı ezberlediği rivayet edilmektedir. Yine âlimlerden Ebû Nasr Mansûr b. Irak'ın da Sultan Mahmûd tarafından himaye edildiği bilinmektedir. Tarihi kayıtlarda onun toplam on iki eser ve risalesinin bulunduğu zikredilmektedir. Ayrıca Harezm'de ve Gazne'de de Bîrûnî ile beraber gözlemler ile resim çizdiğine dair bilgiler de bulunmaktadır (Göksu, 2021: 103).

Sultan Mesûd da babası Mahmûd'un izinden gitmiş, âlim ve şâirlere yakınlık göstermiştir. Onlara çoğu kez gereğinden fazla armağanlar göndermiştir (Yazıcı, 2017: 196). Sultan Mahmûd döneminde olduğu gibi oğlu Mesûd zamanında da Arap ve Fars edebiyatı gelişme göstermiştir. Lügât-i Furs, Yetîmetu'd-dehr, Tarîh-i Beyhakî gibi kaynaklar dönemin tarih ve kültürü hakkında bilgi vermektedir. Bunun yanında devrin tarihi ile ilgili otuza yakın eserinde olduğu da bilinmektedir. Ayrıca söz konusu bu devirde çok sayıda şâir ve âlimde yaşamıştır. Sultan Mesûd'un desteği ve himayesi neticesinde şâirler pek çok önemli eserler ortaya çıkarmışlardır (Yılmaz, 2021a: 335).

Tarihi kaynaklarda Sultan Mesûd'un âlimlere, şâirlere lütuf ve ihsanda oldukça cömert olduğu zikredilmektedir. Öyle ki bir gece şâir Zeynebî-yi Alevî'ye bir fil yükü bir milyon dirhem armağan ettiği ifade edilmektedir. Gönderilen bu paranın ayarının on dirhemde dokuz buçuk gümüş olduğu yazılmaktadır. Saray görevlileri Sultan Mesûd'un emriyle bu caizeyi bir file yükleyip şâire götürmüşlerdir. Zira böyle büyük bir meblağın Sultanının gözünde pek bir ehemmiyetinin olmadığı bilinmektedir (Merçil, 2014: 208; Yılmaz, 2021a: 330; Nuhoğlu, 1995: 363).

Gazneli Mahmûd ve özellikle Sultan Mesûd döneminin önemli şâirlerinden biri de Mesûd Razi olmuştur. Nitekim şâirin Sultana öğütlerde bulunduğu bir kasideyi kaleme alması Mesûd'u kızdırmıştır. Bu gelişme üzerine şâiri Hindistan'a sürgün etmiştir. Bir süre sonra şefaatchilerin araya girmesiyle Sultan Mesûd onu affetmiştir. Akabinde kendisine on üç yüz dinar bağışlamıştır. Bunun yanında şâire bir dinar da aylık bağlamıştır. Ebû Abdullâh Ruzbe b. Abdullâh en-Nakafî el-Lahurî de Sultan Mesûd'u öven şiirler yazmıştır. Buna mukabil Gazneli Sultanı ona fazla ihsanlarda bulunmuştur (Merçil, 2014: 208).

Diğer taraftan Sultan Mesûd'a birçok bilginde çeşitli ilim dallarında onun adına eserler yazmıştır. Kadı Ebû Muhammed b. Abdullah El-Nasîhî,⁶¹ *Mes'udî Fi Furû' el-Haneîfiye* isimli yapıtını Sultan Mesûd için kaleme almıştır. Sultan Mesûd, özel günlerde de şâirler ve âlimleri ihmal etmemiştir. Örneğin Ramazan Bayramı esnasında devrin şâirlerinden Unsurî'ye bin dinar, Zeynebî Alevî'de elli bin dirhem vermiştir (Merçil, 1989: 93). Sultan Mesûd'un şâirlere ve âlimlere gösterdiği bu cömertliği zamanla azalmıştır. Hatta devletin yıkılışa yüz tutması hasebiyle saltanatının son demlerinde daha da cimrilemiştir. Beyhakî'nin aktardığına göre "Artık o bulutun yağmur yağdırmaz olduğu" ifade edilmektedir. (Beyhakî, 2019: 115; Nuhoğlu, 1995: 364).

Sultan İbrahim ve ardılları devrinde ise Gazneliler sarayında İran edebiyatının daha da geliştiği görülmektedir. Bu dönemdeki şâirler arasında Ebû'l-Ferec Rûnî, Osman b. Ömer Muhtarî, Mes'ud-i Sa'd-i Selmân yer almaktadır. Adı babası ve dedesi ile zikredilen Mesûd-i Sa'd-i Selmân Hemedanlıdır. İyi bir eğitimin ardından Gazneliler Devleti'nin idari kadrosunda görev almıştır. 1072-73 yılları arasında Lahor'da Sultan İbrahim'in oğlu Seyfûddeve Ebû'l-Kasım Mahmûd'un mahiyetinde görev almıştır. Akabinde de şehzâdenin seferlerine iştirak etmiştir. Kaleme aldığı kasidelerle de bu faaliyetini ebedileştirmiştir. Ayrıca Sultan İbrahim için de methiyeler yazmış ve Sultan kendisine ihsanlarda bulunmuştur (Yazıcı, 2017: 196-197).

Diğer yandan Sultan İbrahim daha zindanda iken Fakih Abû Hanîfa İskâfî'nin yazdığı birkaç kitabını görmüştür. Onun yazdıklarını çok beğenmiş ve onlardan fal tutarak zindandan kurtulacağını öğrenmiştir. Gazneli tahtına oturduğu zamanda Fakih Abû Hanîfa İskâfî'yi araştırıp bulmuştur. Ardından onu kendi meclisine alıp, şiir söylemesini istemiştir. Okuduğu şiirden sonra da ilk defa Gazneli Sultanından caize almıştır. Bir süre sonra da Sultan İbrahim'in sarayına intisab etmiştir. Akabinde de Temek'in işraflığının ona verildiği bilinmektedir (Nuhoğlu, 1995: 364-365).

Gazneli hükümdarları arasında Sultan Behram Şah'da âlim ve şâirleri himaye etmiştir. Ayrıca onlara geniş imkânlar sağlayarak ihsanlarda bulunmuştur. Onun koruması altında olan bazı şâir ve edipler şunlardır. Hakim Senâî, Seyyid Hasan Gaznevî, Ebû'l-Meâlî Nasrullah Şîrâzî, Seyyidü's-Şuarâ Ebû Bekir b. Muhammed'idir. Bunlardan başka Muhammed b. Nâsır-ı Alevî ile kardeşi Hasan, Şehâbeddin Ali ve Fahreddin Muhammed'i de vardır. Bunlar bazı eserlerini Sultan Behram Şah'a ithaf etmişlerdir. Tarihi kayıtlarda Sultan Behram Şah'ın çok zengin bir kütüphanesinin olduğu zikredilmektedir. Bu bağlamda onun devri kültürel hayat

⁶¹ Kadı Ebû Muhammed b. Abdullah El-Nasîhî ve eserleri hakkında bilgi sahibi olmak için bkz. (Özcan, 2006: 394).

bakımından Gazneliler'in son parlak dönemi olmuştur. Son olarak da Sultan Hüsrev Şah'ın Gazneliler'in âlim ve şâirleri himaye etme geleneğini devam ettirdiği görülmektedir (Yazıcı, 2017: 197).

III. BÖLÜM

3. GAZNELİLERDE DİNİ MERASİM VE ŞENLİKLERDE HEDİYE

Gazneliler Devleti, Şîi-İsmâîlî ve Karmatî fırkalarından bağımsız, temiz bir dîni siyaset takip etmeye çalışmışlardır. İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin öğrencilerinin gayretiyle yayılan Hanefî mezhebini desteklemişlerdir (Zeki, 2019: 110). Dönemin kaynaklarında zikredilen bilgilere göre Sultan Mahmûd, Hanefî Fakihî sayılmaktadır. Hatta kendisini geliştirmek için bu alanda sözü geçen âlimler arasına girmiştir. Gazneli devrindeki birçok havadise şahitlik eden tarihçi Utbî, Sultan Mahmûd hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Gazneli Mahmûd rüşte erdiği zamandan beri babasının izinden giderek kâfir diyarlara sefer düzenlemiştir. İlmî münakaşa ve görüş beyan etmeye muktedir, Ehl-i Sünnet akidesi ile ashabının mezhebine vakıf olmuştur. Araştıracı, dinin kurallarında basiretli, tefsir, tevil, kıyas ve dile hâkim olmuştur. Bilgisinden ötürü milletleri inkârdan kurtarır ve şeriati bidat tozundan ayırdığı söylenmektedir.” (Akkuş, 2019: 45).

Sultan Mahmûd Gazne tahtına oturduğu andan itibaren Abbâsî Hilafetine bağlılık göstermiştir. Sâmanîler'in yıkılmasıyla tam bağımsız olan Sultan Mahmûd Abbâsî halîfesinin kendisine gönderdiği hükümdarlık alâmetlerini kullanmaya başlamıştır. Bundan sonra İslâm dininin, özel manada ise Ehl-i Sünnet fikrinin savunucu ve koruyucusu olmuştur. Abbâsî Devleti'ni tehdit eden Şîi Fâtımîler'e karşı da Bağdat'ın en büyük muhafızı görevini üstlenmiştir (Palabıyık, 2002: 71). Öte taraftan hükümdarlık alâmetlerinden sayılan unvan ve lakaplar, IV. asırda bütün İslâm toplumunda kullanılmaya başlamıştır. İslâm âleminde unvan tevcih eden makam ise Abbâsî halîfeleri olmuştur (Nuhoğlu, 1995: 55). Hilafet alâmeti olarak; yüzük, hırka, asa, tıraz⁶², bayrak, hil'at kullanılmaktadır. Ayrıca namına hutbe okutmak, para kesmek, sancak ve nevbet çalmak da hilafet alâmeti arasında yer almıştır. Bu dîni merasim sırasında çoğu kez iki devlet arasında karşılıklı hediyeleşme geleneği de olmuştur (Palabıyık, 2002: 74).

Gazneliler Devleti'nde birçok törende hediye adeti ön plânda yer almaktadır. Bu kapsamda Gazneli ülkesinde şenlik merasiminde de hediye geleneği önem arz etmektedir. Birçok şenlik var ki bunlar genellikle zamana, yani takvime göre düzenlenmektedir. Şenlikler çoğu zaman senenin başında ve özel günlerde yapılmaktadır (Baykara, 2000: 875). Gazneli topraklarında şenlikler Kurban ve Ramazan Bayramı gibi dîni günlerde de yapılmıştır. Bunun yanında Nevruz, Mihriğân ve Sede bayramları da Gazne sarayında büyük törenlerle

⁶² Tıraz, işleme anlamına gelmektedir. Daha sonraları ise elbise ya da kumaşların yapıp dokunduğu imalathane anlamını kazanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. (Palabıyık, 2002: 139).

kutlanılmıştır. Bu şenlikler sırasında ise Türk kültüründe önemli bir yer tutan hediye âdeti göz ardı edilmemiştir (Nuhoğlu, 1995: 177).

3.1. Halife ile Olan İlişkilerde Hediye

Abbâsîler Hilafet makamını ele geçirdiğinde, Emevîler'in temsil ettiği “mülk devlet” şeklini kullanmamıştır. Bunun yerine dine dayalı devlet şeklinde gerçek halifelik fikir ve idealini savunmuşlardır. Abbâsî halifeleri, Emevî halifeleri gibi dünyevî işlerle uğraşmışlardır. Ancak etrafa karşı dindar ve zâhid görünmeyi de ihmal etmemişlerdir. Ayrıca Abbâsîler hilafet merkezi olarak Suriye'yi değil de Irak'ı tercih etmişlerdir (Yıldız, 1988: 31-48). Halife İslam âleminin imamı olduğundan genellikle Müslüman Türk Devletleri Hilâfet makamına bağlılık bildirmişlerdir. İster kılıçlarının kuvvetiyle ya da istila suretiyle bir yeri aldıklarında mevcudiyetlerini halîfeye tasdik etmişlerdir. Halîfe bunların hükümetlerini onaylar ve kendilerine “emîru'l-umerâ” ile “Sultan” unvanını vermiştir. İşte Gazneliler Devleti’de Büveyhîler ve Selçuklular gibi bu kabilden olmuştur. Hutbede Halîfeden sonra kendi adlarını söylemişlerdir. Ayrıca bir tarafında Halîfenin adını yazarak kendi namlarına para kestirmişlerdir. Öte yandan kendilerine Halîfe tarafından hâkimiyet alâmetleri gönderilmiştir. Neticede Gazneli Devleti’nin Halîfelik makamı ile siyasî münasebetleri söz konusu olmuştur. Bu bağlamda dostluk ilişkilerinin daha da güçlenmesi adına hediye geleneği gözetilmiştir (Palabıyık, 2002: 71).

3.1.1. Gazneli Mahmûd ile Halîfe Arasındaki ilişkiler

Sultan Mahmûd’un Abbâsîlerle olan münasebetleri 999 yılında başlamaktadır. Bu yılda Gazneliler Horasan bölgesine hâkim olarak Sâ mânîler’e karşı üstünlük elde etmiştir. Bu tarihten sonra Sultan Mahmûd’un Abbâsî halîfesiyle olan ilişkileri güçlenmeye başlamıştır. Gazneli Sultanı Abbâsî Hilafetine mektup göndererek devletin meşruiyet kazanmasını talep etmiştir. Bu isteği Abbâsî halîfesi tarafından kabul edilerek hâkim olduğu topraklarının kendisine ait olduğu tasdik edilmiştir (Barthold, 1990: 291; Bayur, 1987: 138 Zeki, 2019: 280).

Akabinde Sultan Mahmûd, Abbâsî Halîfesinden menşûr ve Horasan’ın tacını almıştır. Sultan Mahmûd ise Büveyhîler tarafından hilâfete geçirildiği halde Sâ mânîler Devleti tarafından tanınmayan Abbâsî Halîfesi adına hutbe okumuştur (İbnü’l Esîr, 1991: IX, 122). Bu devirde Gazneli Mahmûd’un Sâ mânîler’den daha çok ihtişam içinde yaşadığı bilinmektedir. Öyle ki “Sultan” unvanı onun zamanında sadece saray muhitinde kullanılmıştır (Barthold, 1990: 290-291). Sultan Mahmûd Hilafet Makamından gelen lakap ve hil’at ile

Gazne tahtına çıkmıştır. Horasan'ın ileri gelenleri ve devlet ricali onun huzuruna çıkarak bağlılıklarını bildirmişlerdir. Gelen heyetlerin her biri kendi boylarının geleneklerine göre çağrılmıştır. Onlara pek kıymetli hil'atler giydirilmiş ve değerli hediyeler verilmiştir. Bu gelişmelerin ardından Gazneli Mahmûd'un saltanatı ile hükmü kesin olmuştur (Mîrhând, 2019: 52; Zeki, 2019: 281).

Gazneliler'in gün geçtikçe güç kazanması ve namının yayılmasına rağmen Sultan Mahmûd mütevazı olmuştur. Her ne olursa olsun Abbâsî Halîfesinin takdirini kazanmak istemiştir. Bu doğrultuda Semerkand dönüşünde Halîfe kendisine övgü dolu bir mektup yollamıştır. Beraberinde kendi elleriyle sardığı sarığı özel kılıcıyla Sultan Mahmûd'a armağan göndermiştir. Bunların yanında yirmi adet elbise, yirmi tane yerli at ve on adet atı da altın üzüngisiyle beraber Sultan Mahmûd'a hediye etmiştir (Zeki, 2019: 283-284). Öte taraftan Sultan Mahmûd ile Abbâsî Halîfesinin arası ilk defa Karahanlılar'a ait Semerkand'ın fermanın kendisine vermesini istediği zaman açılmıştır. Halîfe ise bu talebe karşılık “Bunu yapamam eğer bu işi benim fermânım olmadan yaparsan bütün dünyayı sana karşı ayaklandırıyorum.” demiştir. Sultan Mahmûd bu cevap üzerine devamlı desteklediği Abbâsî Halîfesine çok kızmıştır. Halîfenin elçisine “Bin fil ile Bağdat'ı yok etmek istediğinde olduğunu” haber etmiştir. Nitekim bir süre sonra halîfeden gelen bir mektup ile Sultan Mahmûd bu hareketinden dolayı mahcup olmuştur (Merçil, 1989: 47).

Sultan Mahmûd ve Abbâsî Halîfesi Kâdir Billâh arasında başka bir gerginlik daha yaşanmıştır. Nîşâbur Vâlisi Hasenek'in⁶³ 1024'te Horasan hacılarının başında hacca gidip gelmesiyle gerilim başlamıştır. Hasenek, çöl yolunu güvenli bulmadığından hac dönüş güzergâhını değiştirmiştir. Bağdat üzerinden değil de Fâtımîlerin mıntıkası olan Suriye ve Filistin üzerinden yapmıştır. Bunu fırsat bilen Fâtımî Halîfesi ez-Zâhir,⁶⁴ Horasan hacılarını karşılamıştır. Ardından da onlara pek kıymetli hediyeler takdim etmiştir. Bu hadiseden sonra Abbâsî Halîfesi Hasenek'i Karmatîlikle suçlamıştır. Sultan Mahmûd ise bu suçlamaları kabul etmemiş ve hediyeleri Bağdat'a yollamıştır. Gönderilen armağanlar Kâdir Billâh tarafından yakılmıştır. Bu olayın ardından ikili arasında güvensizlik ortamı oluşmuştur (Zeki, 2019: 283; Merçil, 1989: 47; Kök, 1998: 125-126). Abbâsî Halîfesi Kâdir Billâh ile Sultan Mahmûd arasında şâir Firdevsî yüzünden de gerilim yaşanmıştır. Halîfe Gazneli Sultanına karşı ünlü şâirin tarafını tutmuştur. Bu yüzden Sultan Mahmûd Kâdir Billâh'a yazdığı mektuplarda çok

⁶³ Nîşâbur Vâlisi Ebû Ali Hasenek Mikâil ile ilgili bilgi için bkz. (Zeki, 2019: 198-199).

⁶⁴ Ebûl-Hasen Ali b. el-Hâkim-Biemrillâh el-Mansûr b. el-Azîz-Billâh Nizar el-Fâtımî'nin Kahire'de doğduğu bilinmektedir. Tarihi kaynaklarda Zâhir'in halîfeliğinin ilk yıllarında iyi bir yönetici olan halası Sittülmülk'ün vesâyetinde kaldığı zikredilmektedir. Fatımî Halîfesi Zâhir el-Fâtımî'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz. (Öztürk, 2013: 88-89).

sert ifadeler kullanmıştır. Mektuplarında “Şayet Firdevsî’yi bana yollamasan Bağdat’ı filin ayağının altına koyarım.” demiştir. Halife ise buna mukabil “Rahman ve Rahim olan Allah’ın ismiyle, Rabbinin fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi?” ifadesini kullanmıştır (Kazvinî, 2018: 282). Bu dönemde Mısır’daki Fatımî Halîfesi el-Hâkim-Biemrillâh’ın uğraşlarıyla propagandalar da görülmüştür. Musul Emîri Kırvaş, hutbeyi Fatımî Halîfesi adına okumuştur. Bu sıralarda Gazneli topraklarında Mısır Halîfesiyle haberleşen gizli bir teşkilâtın da olduğu tespit edilmiştir. Devrin kaynaklarında tahkikat neticesinde birçok kişinin yakalanıp, idam edildiği zikredilmektedir. Diğer yandan elinde bir mektup ve hediyeler bulunan Mısır Halîfesinin elçisi Sultan Mahmûd ile görüşmek istemiştir. Taherti isimindeki bu sefir ayrıca Horasan’da halkı Mısır Halîfesine biata çağırmaya koyulmuştur. Bir süre sonra Bâtînî olduğu tespit edilen bu kişi idam edilmiştir. Bu propagandalar Abbâsî Devleti Halîfesini çok ürkütmüş, lâkin Sultan Mahmûd onu yatıştırmıştır (Merçil, 1987: 73; Barthold, 1990: 151).

Diğer yandan Sultan Mahmûd Bâtînîlerle mücadele etmek için harekete geçmiştir. Bu minval üzere Irak bölgesini tamamıyla onlardan temizlemek üzere yola çıkmıştır. Bu seferde Sultan Mahmûd yanına oğlu Emîr Mesûd’u da almıştır. Irak-ı Acem mıntıkasında ele geçirdiği yerleri ona teslim etmiştir. Sultan Mahmûd, önce Rey’e daha sonra İsfahan’a ardından da Bağdat’a yönelmiştir. Bu gelişmeler üzerine Kâdir Billâh endişelenmeye başlamıştır. Sultan Mahmûd’a Horasan ve Gazne’yi terk etmemesini söylemiştir. Sultan Mahmûd, Irak bölgesini büyük oğlu Mesûd’a vermiştir. Küçük oğlu Muhammed’e ise Horasan, Hindistan, Sistan, Mekrân ve Kâbil mıntikasını bırakmıştır. Rey şehrine geldiği vakit hastalanmış ve Halîfenin emrine bağlı kalarak Gazne’ye dönmüştür. Saltanatı boyunca Ehl-i Sünnet çizgisinden ayrılmayan Sultan Mahmûd, Abbâsîler’in takdirini kazanmıştır. Hilafet Makamının gönderdiği hil’at, unvan, menşûr ve hediyelerle hâkimiyet sahasını genişletmiştir (Şebânkârî, 2021: 43; Zeki, 2019: 285).

3.1.2. Sultan Mesûd ile Halîfe Arasındaki İlişkiler

Tarihi kaynaklarda Sultan Mahmûd vefat ettiği zaman oğlu Mesûd’un İsfahan’da bulunduğu yazılmaktadır. Bu sırada halası Hurre Huttalî kendisine bir mektup göndermiş ve Hâcib-i Bozorg Ali Karîb’in kardeşi Muhammed’i Gazne tahtına geçireceğini haber etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Emîr Mesûd, Hulvan ve Bağdat üzerine yürümekten vaz geçmiştir. Akabinde de devletin ileri gelenleriyle son yaşanan havadisleri istişare etmiştir. Görüşmeler neticesinde İsfahan’ın yönetiminin Kâkûyîler’den Alâüddevle Muhammed’e verilmesine karar verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda kendisine bir elçi gönderilmiştir (Merçil, 1989: 52). Kısa bir süre sonra da Abbâsî Halîfesi’nden bir mektup gelmiştir. Alâüddevle Muhammed’in

affedilmesini ve Emîr Mesûd'un naibi olarak İsfahan'ı yönetmesini istemiştir. Halîfenin talebine cevap olarak Emîr Mesûd Alâüddevle Muhammed'i naib tayin ettiğini bildirmiştir (Beyhakî, 2019: 13-14; Yılmaz, 2021a: 95). Diğer yandan Emîr Mesûd, Alâüddevle Muhammed'e bir menşûr ve hil'at göndermiştir. Böylece İsfahan'ın idare problemi çözüme kavuşmuştur. Emîr Mesûd bundan sonra Gazne'ye gitmek için harekete geçmiştir. Nitekim yolda İsfahan halkının isyan ettiği haberini almıştır. Bunun üzerine geri dönüp şehri kuşatmıştır. Ardından da İsfahan'da kuvvetli bir naib bırakarak Rey'e doğru yolla çıkmıştır (Yılmaz, 2021a: 96). Bu arada Emîr Mesûd, Abbâsî Halîfesi Kâdir Billâh'a Gazne'ye gideceğini haber etmiştir. Ayrıca babası devrinde fethedilen yerler ile kendisinin ele geçirdiği Rey, Cibâl ve İsfahan'ın kendisine verilmesini istemiştir. Kısa bir süre sonra Kâdir Billâh'ın taziye ve tebrik mektubu Emîr Mesûd'a ulaşmıştır. Bu mektupta Sultan Mahmûd'un veliahtı olması hasebiyle Emîr Mesûd'a icap eden sıfatlar ve unvanların verilmesini teyit etmiştir. Akabinde Rey, Cibâl ve İsfahan vilayetlerinden ele geçirdiği yerlerin kendisine verilmesini istemiştir. Bir karışıklık çıkmaması için de hemen Horasan'a gitmeleri gerektiğini bildirmiştir. İstenilen liva, ahit ve lazım gelen şeylerin de elçinin peşi sıra gelmekte olduğunu haber etmiştir (Beyhakî, 2019: 16).

Emîr Mesûd Abbâsî Halîfesinin gönderdiği bu mektuptan dolayı çok sevinmiştir. Derhal bunun okunmasını emretmiştir. Ardından ahalinin kendisinin halîfenin naibi ve Sultan Mahmûd'un gerçek veliahtı olduğunu bilmelerini istemiştir. Bunun için de Halîfe Kâdir Billâh'ın gönderdiği mektubun kopyalarının çıkarılmasını söylemiştir. Bunlar İsfahan, Harezm, Cibâl, Tarem, Gûrgan, Taberistan, Nîşâbur ve Herât'a gönderilmiştir (Beyhakî, 2019: 16-15; Yılmaz, 2021a: 97-98). Neticede Halîfenin Emîr Mesûd'u veliaht olarak tanınması kardeşiyle girişeceği mücadelede kendisine büyük bir destek olmuştur. Emîr Mesûd bundan sonra nihai hedefi olan Gazne tahtına geçmek için Nîşâbur'a gitmiştir. Bu sırada buraya Abbâsî Halîfesinin elçisi de gelmiştir. Halîfenin fermanı ile Emîr Mesûd Sultan Mahmûd'tan kalan bütün yerlere sahip olmuştur. Ayrıca kaynaklarda Kâdir Billâh'ın Emîr Mesûd'a çok kıymetli hediyeler de gönderdiği zikredilmektedir (Merçil, 1989: 53).

Diğer yandan Gazne tahtına oturan Sultan Muhammed kardeşi Emîr Mesûd'un üzerine yürümeye karar vermiştir. Lâkin Tegin-âbâd denilen yere vardıkları zaman bütün komutanlar ve devletin ileri gelenleri Emîr Mesûd'a tâbi olduklarını bildirmişlerdir. Sultan Muhammed bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece Muhammed Sultanlıktan uzaklaştırılmış ve hapsedilmiştir (Merçil, 2014: 112). Sultan Mesûd döneminde Abbâsî Halîfesi Kâdir Billâh 1031 tarihinde vefat etmiştir. Yerine veliaht Ebû Câfer Abdullah el-Kâim Biemrillâh geçmiştir. Yeni Halife bu değişikliğin ardından Bağdat halkının kendisine itaat ettiğini

bildirmiştir. Hatta bu haberi her tarafa mektuplar ve elçilerle duyurmuştur. Gazneli Sultanı Mesûd'a ise Ebûbekir Muhammed b. Muhammed es-Süleymani et-Tûsî'yi Abbâsî ülkesine elçi olarak göndermiştir (Merçil, 1989: 59; Yılmaz, 2021a: 150). Sultan Mesûd, bu gelişmeden sonra ne yapılması gerektiğine dair Ebû Nasr Müşkân ile istişarede bulunmuştur. Bu görüşme esnasında Ebû Nasr Müşkân Sultan Mesûd'a birkaç tavsiye etmiştir. İlk olarak Abbâsî elçisi gelene kadar hutbenin eski halife adına okumasını söylemiştir. Ardından elçi geldikten sonra halife için üç gün taziye merasimi tertip etmesini arz etmiştir. Daha sonra hutbelerin yeni halife adına okunmasını öne sürmüştür. Sultan Mesûd bu önerileri yerinde bulmuş ve herkesten saklamıştır. Nihayet Bağdat'tan gelen Abbâsî elçisinin Şebûrkân'a geldiği bilgisi Sultan Mesûd'a ulaşmıştır. Bunun üzerine Sultan elçiyi büyük bir kalabalıkla karşılamaya gitmiştir (Beyhakî, 2019: 268-269; Yılmaz, 2021a: 150-151).

Abbâsî elçisi kendisi için hazırlanmış evde bir süre dinlendikten sonra Sultan Mesûd'un huzuruna çıkmıştır. Ardından elçi yanında getirdiği mektubu⁶⁵ Gazneli Sultanına takdim etmiştir. Arapça yazılmış olan bu mektup Farsçaya tercüme edilmiştir. Bu gelişmenin akabinde elçi bir izzet ve ikramla kaldığı eve gönderilmiştir. Ardından da üç gün boyu halifenin yası tutulmuştur. Daha sonra da devlet ricali ve Abbâsî elçisinin de iştirak ettiği büyük bir merasim tertip edilmiştir. Bu sırada Belh Cuma Mescidi'nde yeni Abbâsî Halîfesi el-Kâim Biemrillâh adına hutbe okutulmuştur (Beyhakî, 2019: 273; Merçil, 1989: 58; Yazıcı, 2017: 185; Yılmaz, 2021a: 151).

Törenin ardından el-Kâim Biemrillâh tarafından Gazneliler Devleti'ne gönderilen hediyeler Sultana takdim edilmiştir. Armağanlar içerisinde beş ipek kese içerisinde on bin dinar ve birçok altın, gümüş yer almıştır. Ayrıca Halife şehzâdelere ve devletin ileri gelenlerine de hediye göndermiştir. Birkaç gün sonra da yeni Halifeyle birtakım anlaşmalar yapmak üzere elçi huzura çağırılmış ve elçiye Bağdat'a gideceği zaman Horasan, Harezm, Zâbulistan, bütün Hint, Sind, Çagâniyan, Hatlan ve Kubâdiyan'ın Sultan Mesûd'a verilmesi gerektiğinin halifeye söylenmesi bildirilmiştir. Bunların yanında Tirmiz, Kusdar, Mekrân, Vâliştan, Keykânân, Rey ve bütün İsfahan'ın, Akabe-i Hulvan, Gurkân ve Taberistan'a kadar olan yerlerin yönetimini istemiştir. Diğer taraftan kendisine danışmadan Halîfenin Türkistan Hanlarıyla mektuplaşmamasını ve herhangi bir ihsanda bulunmamasını tebliğ etmiştir (Beyhakî, 2019: 274). Bunların dışında Sultan Mesûd elçiye; Sîstan'dan Kirmân üzerine oradan da Mekrân güzergâhıyla Umman üzerine yürümek istediğini söylemiştir. Bu taraflara yönelmesinin sebebini de buralardaki Karmatîler'i ortadan kaldırmak olduğunu beyan

⁶⁵ Abbâsî Halîfesi el-Kâim Biemrillâh'ın Sultan Mesûd'a yolladığı mektup, tam metin olarak *Târîh-i Beyhakî*'de yer almaktadır (Beyhakî, 2019: 278-284).

etmiştir. Bunun için de Halîfenin icazet vermesini talep etmiştir. Sultan Mesûd ayrıca hac yollarının güvenliğinin sağlanılmasını da istemiştir. Keza bu konuda Büveyhîlerle muhatap olmak istemediğini elçiye belirtmiştir (Yılmaz, 2021a: 152). Ardından da elçi konaklandığı eve gönderilmiş ve kendisine pek kıymetli hediyeler verilmiştir. Bu armağanlar arasında fakîhlere verilen beş yüz miskallık altın işlemeli bir hil'at pek dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra bir katır, iki at peşinden Halîfeye verilecek eşyalar da getirilmiştir. Yine elçiye yüz bin dirhem para ile yirmi adet elbise de verilmiştir. Hâce-i Bozorg ise kendi adına örtüsüyle ve takımıyla bir katır, beş yüz dinar ve on parça elbise hediye etmiştir. Ardından elçi bir müddet ağırlandıktan sonra da 1032 tarihinde Belh'ten Bağdat'a uğurlanmıştır (Beyhakî, 2019; 277).

Beş ay gibi bir süre sonra da Abbâsî Halîfesi el-Kâim Biemrillâh Sultan Mesûd'a bir mektup daha yollamıştır. Bu mektupta Büveyhî Sultanı tarafından hac yollarının açıldığı haber edilmiştir. Bu gelişmeden sonra da Halîfenin elçisinin yanındakilerle beraber Rey'e geldiği haberi gelmiştir. Ayrıca bunların yanında mühim evrakların ve çok değerli hediyelerin de olduğu bilgisi verilmiştir. Elçi ve maiyetindekiler Rey'de misafir edildikten sonra Nîşâbur'a gitmişlerdir. Buradan da Gazne'ye dönmüşlerdir (Yılmaz, 2021a: 155).

3.2. Karşılama ve Uğurlama Törenlerinde Hediye

Gazneliler'de Sultanların karşılama ve uğurlama merasimlerinde büyük törenler yapılmıştır. Ayrıca elçiler ile kumandanların da geliş gidiş törenlerinde kutlamalar söz konusu olmuştur. Gazneli Devleti bu törenlerin tertip ve düzenine çok önem vermiştir. Halk da merasimlerle yakından alakadar olmuştur (Nuhoğlu, 1995: 171). Kaynaklardaki bilgilere göre Sultan Mahmûd vefat ettiği sırada oğlu Muhammed Horasan'ın başında babasının ölüm haberini alınca maiyetindeki ordusuyla beraber Gazne'ye doğru hareket etmiştir. Gazne şehrine girmeden evvel kendisini Hâcib Ali ve cümle ayan karşılamaya gelmiştir. Törenden sonra lazım gelen her şey yapıldıktan sonra Muhammed Gazne'ye götürülmüştür. Üç gün boyunca babası Sultan Mahmûd'un taziyelerini kabul etmiştir. Daha sonra da Gazne tahtına geçip saltanatının temellerini atmıştır (Şebânkâreî, 2021: 50). Babasının ölüm haberini alan Emîr Mesûd ise Gazne tahtına geçmek için İsfahan'dan Rey'e doğru yola çıkmıştır.⁶⁶ Bunu önceden haber alan Rey ahâlisi Emîr Mesûd'u karşılamak üzere büyük bir şenlik tertip etmişlerdir. Nitekim Emîr vakti olmadığından dolayı şehrin kenarında kurulan bir çadırdaki konaklamıştır. Emîr Mesûd'un şehrin dışında kaldığını duyan Rey halkı hemen şehirden çıkıp

⁶⁶ Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensab* adlı eserinde Emîr Mesûd'un babasının ölüm haberini aldığı yerde bulunduğu yerin adını vermemektedir. Hatta olduğu yerden ayrılış gününü bile gizli tuttuğunu zikretmektedir (Şebânkâreî, 2021: 51).

gelmişlerdir. Emîr'e saygıda kusur etmeyip lazım gelen itibarı göstermişlerdir. Emîr Mesûd ise Rey şehrine şenlikleri görmesi için güvenli adamlarını yollamıştır. Şehir sakinleri onları çok iyi bir şekilde ağırlayıp kendilerine armağanlar sunmuşlardır. Bunlar daha sonra gördüklerini Emîr Mesûd'a söylemişlerdir. Emîr bu durumdan çok memnun kalmış ve her kesimden şehir ahâlisine övgüde bulunmuştur (Beyhakî, 2019: 16; Nuhoglu, 1995: 171).

Emîr Mesûd Nîşâbur'a vardığı zaman bütün şehir halkı onu karşılamaya gelmiştir. Tarihi kayıtlarda şehrin ileri gelenlerinin muazzam bir karşılama töreni düzenledikleri zikredilmektedir. İlk başta ahâli Emîr Mesûd'a dua etmiş ardından hafızlar Kûr'ân okumaya başlamıştır. Karşılama merasiminin peşi sıra Emîr Mesûd ayanın her birine bağışta bulunmuştur. Akabinde üstadı olan İmam Sâid'e çokça iltifat etmiştir. Emîr daha sonra Bağ-i Şâdyâh'da bulunan Suffe-i Tac'da tahtına oturmuştur. Önce huzura girmek isteyenlere izin vermiştir. Kabul merasimi sırasında hizmetkârlar, görevliler ve birçok süvariler bağlara kadar sıralanmıştır. Bu esnada kadılar, fakihler ve âlimlerde gelmişlerdir. Emîr hepsine övgü ve bolca ihسانlarda bulunmuştur (Beyhakî, 2019: 31).

Emîr Herât'a geldiği zaman Hâcib Ali her gün kendisine devlet büyüklerinden bir grup yollamıştır. Sonunda o da Emîr Mesûd'un huzuruna çıkmıştır. Kaynaklarda Hâcib Ali'nin Emîr'in tahtının önüne bir inci gerdanlık ve etrafa bin altın dinar verdiği zikredilmektedir. Bunun yanında Herât'ta pek gösterişli bir karşılama töreni yapıldığı da yazılmaktadır. Öyle ki Emîr Mesûd'un sol tarafında Horasan Emîr'i Hâcib Gazi oturmuştur. Harezmi Emîr'i Altuntaş ise sağ tarafında durmuştur. Emîr Mesûd'un amcası Emîr Yusuf ise tahtın hemen dibinde oturmuştur. Öte yandan devlet ricalinin her biri kendilerine ayrılmış yerlerde oturmuşlardır. Askerler de hazır olda saf tutmuşlardır (Şebânkâreî, 2021: 54).

Elçiler Emîr Mesûd'un huzuruna gelerek Sultan Muhammed'in tutuklandığını söylemişlerdir. Daha sonra onu Gazneli tahtına oturtan devlet büyüklerinin de pişmanlıklarını belirtmişlerdir. Emîr Mesûd kendisine bu müjdeli haberi getiren elçilere bolca armağanlar vermiştir (Yılmaz, 2021a: 103). Emîr Mesûd nihayet 1031 yılının haziran ayında Gazneliler'in merkezi olan Gazne şehrine ulaşmıştır. Karşılama töreni hasebiyle Gazne'nin her tarafı süslenmiştir. Ayrıca gece ve gündüz demeden şenlikler yapılmıştır. Gazne'ye varan Emîr Mesûd'u, devletin ileri gelenleri ve halk büyük bir coşku ile karşılamıştır. Ertesi günde büyük bir kabul merasimi düzenlenmiştir. Her kesimden şehir ahâlisi Sultan Mesûd'un huzuruna çıkmıştır. Ardından devlet ricali ve Sultanın maiyetinde bulunanlar etrafa bolca paralar saçmışlardır. Akabinde şâirler bu günün şanına yakışır şiirler söylemişlerdir. Sultan Mesûd daha sonra atalarının türbelerini ziyaret etmiştir (Beyhakî, 2019: 239; Merçil, 1989: 57; Yılmaz, 2021a: 142). Gazneliler Devleti'nde hükümdarların haricinde idarede görev

alanlar içinde karşılama töreni yapılmıştır. Misal olarak Sultan Mesûd, Çağânîyân⁶⁷ vâlisi Belh'e geldiği vakit onun için büyük bir karşılama töreni hazırlamıştır. Merasimin ardından görevliler vâliyi bir köşke yerleştirmiş ve ona güzel yemekler ikram etmişlerdir. Vâli ertesi günde Sultan Mesûd'un huzuruna kabul edilmiştir. Sultan ona iltifatta bulunmuş sonra vali tekrar köşküne dönmüştür. Bû-Ali-yi Resûldâr⁶⁸ ise Sultan Mesûd'un emriyle valiye çok kıymetli hediyeler götürmüştür. Bu arada valinin de getirdiği armağanlar Sultan Mesûd'a sunulmuştur. Bu hediyeler içerisinde değerli atlar, Türk köleleri, doğan ve parsar yer almıştır. Ayrıca hediyeler arasında Çağânîyân'da yapılan pek çok eşya da bulunmuştur. Birkaç gün sonra da büyük bir ziyafet verilip vâliye, vâlilere özel çok ihtişamlı bir hil'at giydirilmiştir. Bundan başka kendisine pek kıymetli hediyeler de verilmiştir (Beyhakî, 2019: 459-460).

Gazneliler, vezirler, kumandanlar ve elçiler için de bir karşılama töreni hazırlamıştır. Örneğin Ahmed Abd al-Samad vezirliğe tâyin için Harezmi'den çağrıldığı vakit Nîşâbur'a doğru yola çıkmıştır. Bunu haber alan Sultan Mesûd herkesin gidip onu karşılamasını emretmiştir (Nuhoğlu, 1995: 173). Aynı vezir 1034 tarihinde Hatlan, Toharistan ve civarında büyük zaferler elde etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Sultan Mesûd yine kendisi için bir karşılama töreni düzenlemiştir. Hâcib-i Bozorg, Sultanın huzuruna çıktığı zaman herkesin önünde fazlasıyla iltifat görmüştür. Sultan Mesûd daha sonra onunla hususi olarak görüşmüş ve kendisine bolca ihsanlarda bulunmuştur (Beyhakî, 2019: 407; Nuhoğlu, 1995: 173).

Gazneliler, Halîfelik makamının, Türkistan Hanlarının, Selçuklu ve Vassal Devletleri'nin elçileri için de karşılama töreni yapmıştır. Kaynaklarda zikredilen bilgilere göre Türkistan hanlarının elçileri daha gösterişli bir şekilde karşılanmıştır. Bunun dışındakilerin karşılanma törenleri pek parlak olmamıştır. Hatta bu elçilerin karşılama merasimlerine kadılar, ulema gibi kimseler de katılmamıştır (Nuhoğlu, 1995: 174). Târîh-i Beyhakî'de Gazneliler Devleti'ne gelen hilafet makamının elçisinin karşılanma töreni hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Abbâsî elçisi Gazne topraklarına yaklaştığı vakit Arapçaya hâkim olan nedim Bû'l-Hasan-i Kerecî ve nedim Muzaffer-i Hâkimî onu karşılamak için hazırlanmışlardır. Bunlar yanlarında on serheng ve bin süvari ile ilerleyip Hilafet makamının elçisini karşılamışlardır. Elçi 1031 tarihinde pek gösterişli bir merasim ile Gazne ülkesine giriş yapmıştır. Daha sonra kendisi için süslenilmiş bir eve yerleştirilmiştir. Peşi sıra kendisine birçok yemek yapılmış ve armağanlar takdim edilmiştir (Beyhakî, 2019: 269-270). Gazneliler Devleti'nde Sultanların av ve benzeri nedenlerle şehre dönüşlerinde de karşılama

⁶⁷ Mâverâünnehir mintikasında yer alan Çağânîyân bölgesi günümüzde var olmayan bir şehirdir. Çağânîyân hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Buniyatov, 1993: 166-167).

⁶⁸ Resuldar, Gazneliler Devleti'nde elçi teşrifatından sorumlu saray memurudur (Nuhoğlu, 1995: 214).

töreni yapılmaktadır. Bu merasimler genelde fazla debdebeli olmamaktadır. Karşılamalara çoğu kez askerî ve mülkî erkân katılmıştır. Devlet erkânı önce şehre giren Sultana saygılarını sunmuşlardır. Sonra hükümdarın izni ile tekrar atlarına binerek protokol içerisinde saraya doğru yol almışlardır (Nuhoğlu, 1995: 173).

Gazneliler Devleti'nde uğurlama törenleri de dikkat çekmektedir. Sultan Mesûd vezir el-Meymendî'nin tavsiyesiyle Ahmed Yinaltegin'i⁶⁹ Hindistan sipehsâlârı olarak atamıştır. Göreve başlamadan önce Sultan Mesûd'un fermanıyla kendisine pek görkemli bir hil'at giydirilmiştir. Ardında da Ahmet Yinaltegin'e pek çok değerli eşya armağan edilmiştir (Yılmaz, 2021a: 148). Birkaç gün sonra da Ahmed Yinaltegin'in Hindistan'a uğurlanma töreni yapılmıştır. İlk önce çok iyi silahlarla teçhiz edilmiş serhengler merasim alanından geçmiştir. ardından kendisiyle beraber gidecek olan birçok kişiden oluşan bir birlik ile maiyetine verilmiş yüz kadar saltanat kölesi geçiş yapmıştır. Bunları üç saray serhengiyle üç aslanlı ve üç mızraklı sancak taşıyan sancaktar takip etmiştir. Son olarak da Ahmed Yinaltegin'e özgü sancağı taşıyanlar, yetmiş beş köle ve birçok deve tören yerinden geçmişlerdir (Beyhakî, 2019: 253).

Yine Sultan Mesûd döneminde Irak sipehsalarlığına tayin edilen Tâş-i Ferrâş için de uğurlama töreni yapılmıştır. İlk önce Sultan Mesûd'un emriyle yeni komutana pek gösterişli bir hil'at hazırlanmıştır. Bundan başka bir altın kemer, iki dallı külâh ve üç dişi fil de tedarik edilmiştir. Ayrıca yirmi köle, on kat hususi elbise, davullar, bayrak ve lazım olan eşyalar da düzenlenmiştir. Uğurlama töreninin ardından da Tâş-i Ferrâş ordusuyla beraber atandığı bölgeye intikal etmiştir (Beyhakî, 2019: 249; Yılmaz, 2021a: 146).

Dönemin kaynaklarında Sultan Mesûd'un Dandanakan yenilgisinin ardından Gazne şehrine acınacak bir şekilde girdiği zikredilmektedir. Hatta bütün hâkimiyet sembollerini cenk meydanında bıraktığı için şehre uzak bir yerde konaklandığı bilinmektedir. Ancak Gazne Kutvalî Bu Ali ve Sultanın yakın akrabaları gerekli eşyaları gönderdikten sonra Sultan Mesûd şehre girmiştir. Nitekim Gazne'ye girdiğinde herhangi bir karşılama töreni yapılmamıştır. Öyle ki davullar çalınmamış ve Kûr'ân okutulmamıştır (Nuhoğlu, 1995: 172-173). Sultan Mesûd'un öldürülmesinden sonra kardeşi Muhammed ikinci kez Gazne tahtına çıkarılmıştır. Bunun üzerine Şehzâde Mevdûd maiyetindeki askerleriyle beraber Gazne'ye gelmiştir. Şehir halkı onu büyük bir coşkuyla karşılayıp, bağlılıklarını bildirmişlerdir. Ardından da başsağlığı dilemişlerdir. Diğer Gazneli Sultanlarının dönemlerinde gerçekleşen karşılama törenleri hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır (Merçil, 1989: 79).

⁶⁹ Ahmed Yinaltegin'in Hindistan'da isyan etmesi ve öldürülmesi hakkında bilgi için bkz. (Merçil, 2014: 115-116; Merçil, 1989: 61; Yılmaz, 2021a: 173-176).

3.3. Bayram Kutlamalarında Hediye

Kâşgarlı Mahmud’a göre bayram sözcüğünün aslı Farsça *bezrem*, *bezm* olup “sevinç ve eğlence günü” manasına gelmektedir. Kâşgarlı’nın ifadesine göre *beyrem*, *bayram* telaffuzu Oğuzlar tarafından kullanılmaktadır (Erdem, 1992: 257-259). Diğer yandan Arapça’da ise bayram kelimesi *ıyd* ile karşılanmaktadır. Bu sözcük ayrıca Farsçaya da geçmektedir. Bunun yanında Farsça’da aynı manaya gelebilecek *çeşn* sözcüğü de daha çok “şenlik” anlamını taşımaktadır. Bunların yanı sıra Târih-i Beyhakî’de dini bayramlar için “ıyd”, Nevruz ve Mihriğân için ise “çeşn” tâbiri kullanılmaktadır (Piyadeoğlu, 2010: 1412-1413).

Tarihi kayıtlarda, İslâmiyet öncesi Türkler de birçok bayramın mevcut olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Bu malumatlar arasında Hunlar’ın her yılın başında hükümdarın liderliğinde yer ve gök tanrılarına kurban kestikleri yer almaktadır. Bunun yanında beşinci ayda da Ötüken’e yakın bir mesafede yine kurban kestikleri bilgisine de değinilmektedir. Hunlar’ın devamı niteliğindeki Göktürkler’de de beşinci ayın ilk yarısında aynı dini törenlerin yapıldığı bilinmektedir. Çin kaynaklarından ise Göktürk büyüklerinin atalarının Ötüken’den çıktığına inandıkları mağaraya giderek takdis merasimi yaptıkları öğrenilmektedir. Ayrıca *Dede Korkut Kitabı*’nda Bayındır Han’ın yıllık toyları da birer özel bayram olarak görülmektedir (Erdem, 1992: 257-259).

Hunlar ve Göktürkler’den sonra Uygurlar zamanında da bayram kutlamalarının canlılığını koruduğu bilinmektedir. Uygurlar’dan beş grup bir araya gelerek, Çin’in kuzeyinde pek görkemli bir tören yapmışlardır. Onlar tertip edilen merasimde evvel “Gök Tanrı”ya kurban sunmuşlar ardından şarkılar söyleyip hep birlikte eğlenmişlerdir (Koca, 2002: 79). Türklerde bayram kutlamaları İslâmiyet’i kabul ettikten sonra da devam etmektedir. Bu bağlamda ilk Müslüman Türk Devletlerinden olan Gaznelilerde de bayram kutlamaları yapılmaktadır. Bu bayramlar; Nevruz, Mihriğân ve Sede diye sıralanmaktadır (Piyadeoğlu, 2010: 1413-1414). Gazneliler Devleti’nde de adı geçen bu üç bayramın yanı sıra Ramazan ve Kurban Bayramları için de Gazne sarayında törenler tertip edilmiştir. Tabi bu bayram merasimleri sırasında Türk kültüründe önemli bir yer arz eden hediye âdeti de ihmal edilmemiştir. (Nuhoğlu, 1995: 177).

3.3.1. Ramazan Bayramı

İslâm âleminde Ramazan ve Kurban olmak üzere iki dini bayram kutlanılmaktadır. Arapça’da *îdü’l-fitr* ve *îdü’l-adhâ* şeklinde isimlendirilen her iki bayramda hicretin ikinci

yılından itibaren kutlanmaya başlanmıştır (Bayraktar, 1992: 259-261). Gazneliler Devleti’de bu iki dini bayramı büyük bir coşkuyla kutlamıştır. Dönemin kaynaklarında Gazneli Sultanın bayram günü büyük bir salonda tahta oturduğu zikredilmektedir. Ardından da Sultanın bayram kutlamalarını kabul ettiği ve topluca bayram namazının kılındığı bilgisine yer verilmektedir. (Nuhoğlu, 1995: 177).

Kaynaklarda daha sonra Sultan, devlet erkânı, şehzâdeler ve diğer sınıflara mensup kişilerin sarayda toplandıkları zikredilmektedir. Ardından bunların kendileri için hazırlanan sofralara oturduğu yemek yedikleri ve şarap içtikleri kaydedilmektedir. Öte taraftan şâirlerin şiir söylediği, müzisyenlerin de sanatlarını icra ettiği kaleme alınmıştır (Piyadeoğlu, 2010: 1413). Gazne sarayında pek ihtişamlı bir şekilde düzenlenen bayram kutlamalarına bazen Hanlar ve vassal devletler de iştirak etmiştir. Ayrıca elçiler de sarayda olduğu sürece kutlamalara eşlik etmişlerdir. Bu amaçla devletin gücünün elçilere göstermek adına Gazneli ordusu resmi geçit yapmıştır (Nuhoğlu, 1995: 178).

Târîhî Beyhakî’de Sultan Mesûd devrindeki Ramazan kutlamaları hakkında önemli bilgiler verilmektedir. 1030 yılının Ramazan ayının ortasında Sultan Mesûd Nişâbur’dan hareket ederek Herat’a doğru yol almıştır. Nihayet bu ayın çıkmasına iki gün kala Herât’a varmıştır. Burada Köşk-i Mübârek’e inmiş ve Ramazan Bayramı’nı hiçbir Sultana nasip olmayan bir surette kutlamıştır. İlk önce yeni yapılan Bağ-i Adnânî’de Sultan Mesûd için muazzam bir sofraya kurulmuştur. Bunun yanında kumandanlar ve askerlere de özel sofralar hazırlanmıştır. Bu büyük kutlamaya iştirak eden şâirler de şiirler okumuşlardır. Daha sonra kendileri Sultan Mesûd’tan bol lütuf ve ihsan görmüşlerdir (Beyhakî, 2019: 41-42).

Sultan Mesûd, 1031 yılının Receb ayının sonlarına doğru Gazne’deki işlerini tamamlamak üzere Mahmûdiye Köşkü’ne gitmiştir. Gazneli Sultanı Ramazan ayını burada karşılamıştır. Bu mübarek ay vesilesiyle de hazineden bir milyon dirhem tahsis etmiştir. Bunu ise Gazne ve çevresinde bulunan fakirlere yardım ve bağış olarak vermiştir. Ayrıca mescitlerin onarımı içinde harekete geçmiştir. Ülkenin her tarafına mektuplar yollayıp gereğinin yapılmasını emretmiştir. Bu ayda âlimlere ve ahaliden fakir olan pek çok kimseye de maaş bağlamıştır (Yılmaz, 2021a: 148). Gazneli Sultanı Mesûd 1037 tarihinde ise Bûst’ten ayrılarak Gazne tarafına doğru yola çıkmıştır. Oraya vardığında Bâğ-i Mâhmûdî’ye⁷⁰ gelmiş ve bir vakit şarap ile eğlenceyle meşgul olmuştur. Sultan Ramazan Bayramı’nın ilk gününü burada karşılamıştır (Yılmaz, 2021a: 325). Sultan Mesûd bir hafta önceden bugün için hazırlıkların yapılmasını ve resmi geçit hazırlamasını emretmiştir. Öyle ki ordu mükemmel

⁷⁰ Bâğ-i Mâhmûdî’ye hakkında bilgi için bkz. (İbadi, 2018: 131-133).

bir şekilde hazırlanmış bu zamana kadar böyle bir resmi geçit görülmemiştir. Orduda çok fazla süvari yer almış hatta Deşt-i Şâbahâr süvarilerle dolmuştur. Sultan Mesûd yeni sarayın ahşaptan yapılmış tahtın üzerine oturmuştur. Bunun sebebi ise dönemin kaynaklarında daha altın tahtın yapılmadığı diye zikredilmektedir. Daha sonra huzura kabulün ardından bayram namazı kılınmış ve şenlikler düzenlenmiştir. Kutlamalarda şâirler ve mutripler de yer almış ve Sultan Mesûd tarafından kendilerine armağanlar verilmiştir (Beyhakî, 2019: 489).

Sultan Mesûd, kaynaklarda cömert ve eli açık bir hükümdar diye tasvir edilmiştir. Bu kapsamda etrafındaki insanlara özellikle de âlimlere, şâirlere çokça ihsanlarda bulunmuştur. Öylesine eli bolmuş ki misal olarak kendisine güzel bir hikâye anlatan yaşlı bir adama dahi bağışta bulunmuştur (Yılmaz, 2021a: 329). Aynı cömertliğini Ramazan ayında da göstermiş ve bu ayda çokça sadaka verip fakirlere yardımda bulunmuştur. Hatta bir defasında Ramazan ayında fakir olan birçok kimseye bir milyon dirhem gümüş para dağıtmıştır (Merçil, 1989: 77).

3.3.2. Kurban Bayramı

Kurban genellikle bütün dinlerin ana temalarından birini teşkil etmektedir. Türkçe’de kurban sözcüğü yalın olarak kullanıldığında ibadet maksadıyla kesilen hayvanı ifade etmektedir (Güç, 2002: 433-434). Kurban mevzusu, insan ve hayvanların kurban edildiği kansız ve kanlı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Türklerde kansız kurban örneği Yakutlar’da görülmektedir. Örneğin güneşin doğduğu doğu bölgelerinde at sürülerini başıboş bırakarak onları Yaratıcı Gök’e hediye etmişlerdir. Diğer yandan kutsal ruhlara ise genellikle mukaddes değer taşıyan atı kurban etmişlerdir (Özen, 2020: 53).

Kaynaklarda Kurban Bayramı, insanların Allah rızası için kurban kestikleri bayram olarak zikredilmektedir. İslâmiyet’te bu bayramın etkisi ve önemi Ramazan Bayramı’ndan daha fazla olmaktadır. Bu nisbetle Kurban Bayramı, “Büyük Bayram” diye de adlandırılmıştır. Kurban Bayramı sabahı topluca bayram namazı kılınmıştır. Ardından da kesilen kurban etleri ihtiyaç sahiplerine dağıtılarak, onların sevinmeleri sağlanılmıştır (Baykara, 2000: 880). Bütün Müslüman Türk Devletleri’nde kutlanılan Kurban Bayramı Gazneliler Devleti’nde de büyük törenlerle kutlanılmıştır. Sultan Mesûd döneminde Halîfe el-Kâdir Billâh’ın vefat etmesinden sonra hutbe el-Kâim bi-Emrillâh adına okunmuştur. Ardından Zilhicce’nin onu pazar günü Kurban Bayramı töreni yapılmıştır. Tertip edilen bayram merasimi pek muhteşem ve görkemli bir şekilde olmuştur. Bayramlarda çoğu kez de karşılıklı hediyeler alınıp verilmiştir (Beyhakî, 2019: 269).

Sultan Mesûd zamanında 9 Zilhicce Pazartesi günü Kurban Bayramı kutlanılmıştır. Gazneli Sultanı Deşt-i Şâbahâr üzerindeki meydanın yukarısında yer alan çardağa gelmiştir. Burada kurban merasimi başlamış ve ihtiyaç sahiplerine kurban eti bağışlanmıştır. Ardından da Sultan Mesûd, çardaktan indikten sonra büyük bir sofraya kurulmuştur. Bütün devlet erkânı da sofraya oturmuş yemek yiyip şarap içildikten sonra da herkes dağılmıştır (Beyhakî, 2019: 468). Dönemin kaynaklarında 1039 tarihinde Sultan Mesûd devrinde kutlanan Kurban Bayramı hakkında da bilgi bulunmaktadır. İlk olarak ordu tarafından çok büyük bir resmî geçit yapılmıştır. Orada yıllarca yaşayan yaşlılar bu merasimin bir mislini görmediklerini söylemişlerdir. Törenden sonra da sofralar kurulmuş ve şaraplar içilmiş, fakirlere bağışlar yapılmıştır (Beyhakî, 2019: 556).

3.3.3. Nevrûz Bayramı

Tarihte en eski bayramlardan biri olarak bilinen Nevrûz Bayramı 21-22 Mart tarihlerinde kutlanılmaktadır. Bu bayram, başta Türklerin ata yurdu olarak bilinen Yenisey-Orhun'dan Altaylara ulaşmaktadır. Buradan da Hun Türkleri aracılığıyla Avrupa'ya, Macaristan'a ve Balkanlar'a kadar gitmektedir. Ayrıca Nevrûz 800'lü yıllardan itibaren de Hazarın güneyinden Anadolu'ya taşınmıştır. Daha sonra da çoğu kişinin katılımıyla geniş bir coğrafyada kutlanan bir bayram halini almıştır (Kapağan, 2019: 48).

Türkler, İslâmiyet öncesinde Nevrûz Bayramı'nı “Yeni gün”, “Bahar bayramı”, “Ergenekon bayramı” gibi adlarla yâd etmişlerdir. Daha sonraki asırlarda Farsça bir sözcük olan “Nevrûz” kelimesi bu bayramın ismi olarak kullanmaya başlanmıştır. Birçok mevzuda olduğu gibi bu konuda da isim değişikliği söz konusu olmuştur. Örneğin Türk milleti XIII. yüzyıla kadar Peygamber sözü yerine *yalvaç* kelimesini kullanmışlardır. Sonraki tarihî süreçte ise Türkler, Arapça'dan *Resûl-Nebî*, Farsça'dan *Peygamber* kelimesini almışlardır. Günümüzde ne yazık ki Nevrûzun Türklere Farslardan geçtiği ileri sürülmektedir. Oysa birçok ülkenin kaynaklarından da anlaşılacağı üzere Nevrûz Türklerden alınmaktadır (Mustafayev, 2013: 61). Türk tarihinde takvime, zamana bağlı eğlencelerin ve şenliklerin arasında en mühimi *Sultan Nevrûz* kutlamaları olmuştur. Nevrûz, on iki hayvanlı Türk takviminin,⁷¹ Çin'in etkisinden kurtulup, Ön Asya'ya yönelmesinin göstergesidir. Önceleri ocak ayı sonlarına denk gelen yılbaşı, gece ile gündüzün eşit olduğu güne getirilmiştir

⁷¹ On iki Hayvanlı Türk Takvimi, on iki hayvanın isimleriyle belirtilmektedir. Bu hayvan adları şu şekilde sıralanmaktadır: Tavuk, At, Tavşan, Öküz, İt, Domuz, Maymun, Yılan, Sıçan, Pars, Koyun ve Timsahtır. Bir kişi hangi hayvanın yılında doğmuşsa, ona yılın kutsallığı verilmiştir. Mesela biri koyun yılında dünyaya gelmiş denildiği zaman onun totemi koyun kabul edilmiştir. On iki Hayvanlı Türk Takvimi hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Gökalp, 1991: 34).

(Baykara, 2000: 876). Türkler tarafından büyük bir coşkuyla kutlanan Nevruz Bayramı'nın kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Türkler için yeniden var olma, asıl coğrafyalarına çıkma günüdür. Bu bağlamda Nevruz Türklerin Ergenekon'dan⁷² çıkışında barış ve dirilme anlamlarını sembolize etmektedir. Bunun yanında Nevruz sert kışı geride bırakıp bereket ve bolluğun gelişi olarak da ifade edilmektedir (Kapağan, 2019: 49).

Diğer taraftan Türk kültüründe ve farklı coğrafyalarda kutlanan Nevruz Bayramı'nın değişmeyen tek ögesi ateş olmuştur. Bu kapsamda tabiatın uyanışı bir nevi ateş yakılarak kutlanmıştır (Kapağan, 2019: 52). Eski Türklerde ateşin üzerinden atlamak ile de arındırma âdeti ortaya çıkmıştır. Bu gelenek Orta Asya'da kurulan Türk devletlerinin hemen hepsinde var olmaktadır. Daha sonra bu adet Orta Asya Türk topluluklarında muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşmıştır. Ateş üzerinden atlamak sadece Nevruz Bayramı'nda değil diğer törenlerinde de icra edilmiştir. Bu bağlamda Gelin kemik ateşi üzerinden atlayıp çevresinde dönerek bu geleneği yerine getirmiştir (Koca, 2002: 87).

En kadim Türk bayramı olan Nevruz, Doğu geleneklerinin bir devamı olarak yaşamıştır. Çin kaynaklarında yer alan malumatlara göre Hunlar 21 Mart'ta bahar şenlikleri yapmışlardır. Eldeki bilgilerden hareketle bugün Nevruz kutlamalarındaki âdetlerin o dönemde de mevcut olduğu gözlenmektedir. Aynı geleneklerin Hunlar'ın ardından Uygurlar'da da olduğu tespit edilmiştir. Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra hicri takvimi kabul etmişlerdir. Buna rağmen Selçuklu hükümdarı Melikşah, Ömer Hayyâm'a⁷³ Celâli isimli bir takvim hazırlatmıştır. Bu takvimin başlangıcı da 21 Mart olarak görülmektedir. Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'te *Siyâset-Nâme* adlı eserinde Nevruz'un yılbaşı olduğunu zikretmektedir. Ayrıca eserinde Türklerin geniş bir şekilde Nevruz Bayramı'nı kutladığını yazmaktadır (Mustafayev, 2013: 61). Dolayısıyla dönemin kaynaklarında zikredilen bilgilere göre eski İran kültüründe Nevruz Bayramı geleneği bulunmamaktadır. İlk defa 1020 yıllarında Gazneli hükümdarı Sultan Mahmûd'un Firdevsî'ye yazdırdığı *Şehnâme*'de görülmektedir. Neticede Nevruz âdeti, Türk medeniyetinden kültür intikali sırasında İran kültürüne geçmiştir. 999 yılından 1925 tarihine gelinceye kadar İran coğrafyasına hâkim olan devletlerin hepsi Türk devletleridir. Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, İlhanlılar, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi

⁷² Birçok kaynaktan Ergenekon destanının Büyük Hun Devleti zamanında teşekkül ettiği zikredilmektedir. Hatta Çian Ken'in MÖ. 119 tarihinde Çin İmparatoruna arz ettiği bir raporda Ergenekon destanından bahsettiği bilinmektedir. Büyük Hun birliğinin Çin'in etkisiyle dağılıp yok oluşu esnasında Altay dağları civarına göçen Göktürkler'in hikâyesi destanda Kayıhanlı ve Dokuz Oğuzların göçü diye ifade edilmektedir. Ergenekon destanı bir bakıma Göktürkler'in doğuş destanının sembolüdür. Bu destan ilk olarak XIII. yüzyılda tarihçi Reşidüddin tarafından kaleme alınmıştır (Şengül, 2008: 62-63).

⁷³ Ömer Hayyâm'ın, İbn Sinâ ekolüne mensup bir âlim ve filozof olduğu kabul edilmektedir. Kendisi cebir, fizik, geometri, astronomi, tıp ve müzikle uğraşmıştır. Ayrıca ismini ölümsüzleştiren rubâilerinde olduğu bilinmektedir (Unat, 2007: 66-68).

devletler Türktür. Yine Safevî, Afşar, Kaçar devlet ve hânedânları birer Türk devleti ile Türk hânedânıdır. Sonuç olarak bu Türk devletleri Nevruz geleneğini İran coğrafyasında yaşatıp yaymışlardır (Kafkasyalı, 2005: 150).

Tarihî süreçte Nevruz Bayramı Gazneliler zamanında da hiç aksatılmadan devam ettirilmiştir. Hatta kutlamaların önemi Gazneli Devleti tarafından çok mühim görülmüştür. Öyle ki bazı devlet işleri ve ordunun harekâtı tertip edilen bayram kutlamalarına göre plânlanmıştır. En kritik günlerinde Selçuklularla mücadele ederken bile kutlamaları ihmal etmemişlerdir (Piyadeoğlu, 2010: 1415). Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Gazneliler Nevruz kutlamalarında resmi kabul tertip etmiştir. Sultan kabul merasiminin yapıldığı günün sabahında tahtına oturmuştur. Akabinde de şehzâdeler, evliya ve haşem huzura girip saçılar saçmışlardır. Sonrada huzurdan ayrılıp sarayın içinde başka bir salonda oturmuşlardır. Bunların ardından da vassal hükümdarlar vekilleri ve idareden pek çok kişi Sultana hediye arz etmişlerdir (Nuhoglu, 1995: 178).

Nevruz Bayramı kutlamaları esnasında hükümdara armağan sunulması âdetten ziyade bir zorunluluk halini almıştır. En gözde hediyeler arasında Arap atları, cins develer ve kıymetli savaş aletleri dikkat çekmektedir. Diğer yandan armağanlar Gazneli Sultanına sunulduktan sonra yemek faslına geçilmiştir. Ardından da şâirler şiir söylemiş ve müzisyenlerin çaldığı müzikler eşliğinde büyük şenlikler düzenlenmiştir (Piyadeoğlu, 2010: 1416). Târîh-i Beyhakî'de zikredilen bilgilere göre Sultan Mesûd zamanında Nevruz Bayramı'nda hediye âdeti ön plânda tutulmaktadır. Gazneli Sultanı, Kâkûyîler'den Alâüddevle Muhammed'e İsfahan'ın yönetimini bırakma kararı almıştır. Bu teklifi ona iletmek için de elçi göndermiştir. Elçi haberi kendisine bildirince Alâüddevle Muhammed İsfahan'ı Sultan Mesûd'un naibi olarak yönetmeyi kabul etmiştir. Bunun karşılığında ise Nevruz Bayramı'nda hediye vermeyi kabul etmiştir. Göndereceği armağanlar arasında ise arap atları, yüklü develer ile sefer aletleri dikkat çekmektedir. Bunların yanında her yıl 200 bin Herât dinarı ve 10 bin kat elbise vermeyi de onaylamıştır (Beyhakî, 2019: 15; Yılmaz, 2021a: 95-96).

Sultan Mesûd dönemine Nevruz Bayramı kutlamaları pek görkemli olmuştur. Örneğin 1038 tarihinde bu bayramı kutlamak için kabul resmi yapmıştır. Bu sırada kendisine vâliler tarafından pek çok armağanlar takdim edilmiştir. Nevruz Bayramı'nda Sultan Mesûd ve etrafındakiler gereğinden fazla eğlenmişlerdir (Beyhakî, 2019: 500). Yine Sultan Mesûd 1040 yılında Nevruz Bayramı'nı kutlamak için tahtına oturmuştur. İlk önce Sultana pek çok değerli hediyeler sunulmuştur. Kaynaklarda geçen bilgilere göre bu sefer ki Nevruz Bayramı büyük bir coşkuyla kutlanılmıştır. Sultan Mesûd şâirlerden çok güzel şiirler dinlemiş ve onlara caize

verilmesini emretmiştir. Buna mukabil olarak da şâirler Sultan Mesûd’a şefaatt etmişlerdir. Diğer yandan Gazneli Sultanının bazı şâirlere de aylık bağladığı da bilinmektedir. Ayrıca Sultan Mesûd şenlik sırasında mutripleri de ihmal etmemiştir. Onlara da pek çok armağanlar vermiştir (Beyhakî, 2019: 577). Neticede Türkler arasında baharın müjdeleyicisi olarak kutlanan Nevrûz, kültür bakımından tarihin karanlık dönemlerinden itibaren kutlanılmaktadır (Mustafayev, 2013: 63). Tarihi süreçte Türklerde bir tabiat bayramı geleneği olan Nevrûz Bayramı ile İranlıların Nevrûz tarihleri arasında farklılık bulunmaktadır. Öyle ki İranlıların Nevrûzu (Nevrûz-i Muğân) Türklerin kutladıkları Nevrûzdan beş gün sonradır (Narşahî: 2013: 30).

3.3.4. Mihrigân Bayramı

Sevgi manasına gelen *mihr* ile süre ifade eden *gân* kelimelerinden meydana gelen Mihrigân “sürekli sevgi” anlamını vermektedir. Mihrigân Bayramı, İran takvimine göre yedinci ayda kutlanılmaktadır. 23 Eylül 22 Ekim arasını kapsayan Mihr ayının 16-21 günlerinde Akhamenidler’den⁷⁴ itibaren kutlanılan bir bayramdır. Mihrigân Bayramı’nın ilk günü “Mihrigân-ı âmme”, son günü de “Mihrigân-ı hâsse” olarak isimlendirilmektedir. Bu bayram sonbahar mevsiminin başlangıcını sembolize etmektedir (Piyadeoğlu, 2010: 1414).

Firdevsî *Şehnâme*’de ilk olarak İran’ın efsanevî hükümdarlarından olan Feridun’un Dahhâk’ı mağlup ettiğinden bahsetmektedir. Daha sonra Mihr-ü mah’ın birinci mübarek gününde hükümdarlara yaraşır bir şekilde tacını başına koyduğunu zikretmektedir. Ardından da bu mevzuda: “Zaman, kötülükten yana bütün tasasını attı, herkes Allah’ın doğru yolunu tuttu. Gönüller adaletle parlayınca, padişahların töresine uyarak, yeni bir bayramın temeli atıldı. Bütün akıllı adamlar, ellerindeki yakut kadehler ile sevinç içinde idiler. Yeryüzü; parlak şarabın, adaletin, yeni ayın ve yeni tahtın ışıklarıyla doldu. Feridun, ateş yakmalarını ve içine amber ve safran atmalarını buyurdu. İşte Mihrigân Bayramı’nı kutlamak, dinlemek ve yiyip içmek adeti o zamandan kalmıştır, onun dîni ve töresidir. Mah-ü-mihr ayı da onun yadigârıdır. Bu ayda sevinçli ol, keder yüzü gösterme!” şeklinde bilgi vermiştir (Firdevsî, 1956: 97-98; Piyadeoğlu, 2010: 1414; Armutlu, 2015: 71). Gazneliler döneminde Mihrigân Bayramı kutlamaları büyük bir heyecanla yapılmıştır. Sultan ilk olarak resmi kabul düzenlemiş, sonra hususi sarayına gidip, üstlerini değiştirerek özel meclisin yapıldığı alana giriş yapmıştır. Asıl kutlama töreninin burada yapılmış ve merasimin olduğu yerde büyük sofralar kurulmuştur. Devletin ileri gelenleri ile nedîmler de bu sofraya iştirak etmişlerdir. Sofracı köleler bilhassa bu bayramda Gazneli hükümdarlarının yemeleri gelenek olan yemekleri misafirlere

⁷⁴ Akhamenidler hakkında bilgi için bkz. (Narçin, 2019: 24-25).

sunmuşlardır. Davetliler kendilerine ikram edilen yemekleri yerken Türklerdeki hân-ı yağma âdetini uygulamışlardır. Bu minval üzere sofrada olan her şeyi silip süpürmüşlerdir. Bundan sonra da eğlence kısmı başlamış ve mutripler çalıp söylemişlerdir. Bu merasimlerin öğle zamanına kadar devam ettiği bilinmektedir. Akabinde de Sultan, Naipier sofrasına geçiş yapmıştır. Kurulan bu çok özel mecliste has nedimler ve mutripler ikindi namazına kadar eğlenmişlerdir. Bunların ardından Mihrigân Bayramı kutlamaları sona ermiştir. Tabi bu törenler sırasında şiir okuyan şâirlerinde gönlü hoş tutulmuştur. Bu bağlamda şairlere Gazneli Sultanı tarafından armağanlar verilmiştir (Nuhoglu, 1995: 178-179).

Gazneliler zamanında kutlanılan Mihrigân Bayramı'nın en mühim özelliği en üst seviyede hediyeleşmelerin yapıyor olmasıdır. Özellikle sultana bağlı olan kişilerin bu bayramda armağan göndermesi zorunluluk haline gelmiştir. Öyle ki vassal kişilerin yıllık olarak göndermesi gerekenler hediyeler ayrı hesaplanmıştır. Mihrigân Bayramı'nda yolladığı armağanlar ise bu hesaba katılmamıştır (Piyadeoğlu, 2010: 1416). Sultan Mesûd döneminde Mihrigân Bayramı büyük törenlerle kutlanılmıştır. Sultan 1031 tarihinde bu bayramı kutlamak için sarayda kalmıştır. Mihrigân Bayramı vesilesiyle kendisine çok fazla saçlar saçılmıştır. Bunun yanında pek zarif eşyalar, hayvanlar ve çeşitli hediyeler de sunulmuştur. Bu arada Sâhib-i Divân Sûrî de Sultan Mesûd'a takdim etmek üzere pek çok kıymetli armağanlar göndermiştir. Diğer yandan Harezmşah Altuntaş, Çağâniler Emîri, Gurkan ve Mâzenderan Emîri de Sultan Mesûd'a değerli hediyeler göndermiştir. Ayrıca Mekkân ve Kuddâr valileri ile civarda bulunan birçok büyük kişiler de Sultana armağan yollamışlardır (Beyhakî, 2019: 256; Piyadeoğlu, 2010: 1416; Yılmaz, 2021a: 148-149).

Hediye merasiminden sonra da çarşamba günü bayram yapılmıştır. Sultan öyle bir tören tertip ettirmişti babası Sultan Mahmûd zamanında böyle bir merasim görülmemiştir. Bu törenlerde ara sıra Irak ve Türkistan'ın ileri gelenlerinin elçileri de bulunmuştur. Bayramlaşma merasimi yapıldıktan sonra Sultan Mesûd salona gelmiştir. Burada hazırlanan mükellef bir sofraya Sultan, bütün ayan ve devlet ricali oturmuşlardır. Şâirler şiirler söylemiş ardından mutripler çalmağa ve okumağa başlamışlardır. Bu muazzam sofraya serhengler, haylaşlar ve ordu mensupları da iştirak etmişlerdir. Sultan Mesûd, sofradan kalktıktan sonra da vezir, ârız, Sâhib-i Divân risalet ile nedimlerle alem yapmışlardır (Beyhakî, 2019: 256). Sultan Mesûd kutlamalar sırasında şiir okuyan şâirlere bol övgü ve ihsanlarda bulunmuştur. Yabancı olan şâirlere yirmi bin dirhem armağan etmiştir. Şair Alevî-i Zeynebî'ye de elli bin dirhem caize vermiştir. Şâir Unsuri'ye ise bin dinar hediye etmiştir. Ayrıca maskaralar ile mutriplere de 30 bin dirhem yollamıştır (Beyhakî, 2019: 256).

Yine Sultan Mesûd 1035 yılında Mihrigân Bayramı'nı kutlamak için tahtına oturmuştur. Kendisine bayram sabahı pek kıymetli hediyeler sunulmuştur. Namazdan sonra büyük bir şenlik merasimi kurulmuştur. Sultan Mesûd ve devletin ileri gelenleri Mihrigân Bayramı'nın bütün şartlarını yerine getirerek bu bayramı kutlamışlardır (Beyhakî, 2019: 458; Piyadeoğlu, 2010: 147). Sultan Mesûd zamanında en görkemli Mihrigân Bayramı 1036 tarihinde yapılmıştır. Bayramı kutlamak için ilk olarak şehzâdeler ardından da saray görevlileri Sultan Mesûd'a saygılarını sunmuşlardır. Bu merasimden sonra da Sultana armağanlar takdim edip huzurdan çekilmişler ve kendileri için hazırlanan yerlere oturmuşlardır. Bu sırada Çağâniyan ve Gûrgân vâilileri ile birçok kimseden Sultana armağanlar gelmiştir (Beyhakî, 2019: 467; Piyadeoğlu, 2010: 1471).

Mihrigân Bayramı kutlamaları bitince Sultan Mesûd hususi küçük sarayına geçmiştir. Oradan da kümbet üzerindeki kış köşküne geçiş yapmıştır. Burada bulunan fırına görevliler tarafından odun atılmıştır. Sonra sofracı gulâmlar kebab şişlerini getirmiş ve kuşları ateş üstünde pişirmeye başlamışlardır. Öte yandan da suda yarı pişmiş yumurtalar ile Sultanların Mihrigân Bayramı'nda yemeleri âdet olan yemekler hazırlanmıştır. Bunlar arasında soğan suyuyla hamuru yoğrulmuş ekmek ve döner kuzu kebabı yer almıştır. Sultan Mesûd, devletin önde gelen adamları ve nedimler sofraya oturmuşlardır. Bu mecliste yer alanlar yağma sofrasında oturuyorlarmış gibi her şeyi silip süpürmüşlerdir. Bir taraftan da mutripler çalgı çalmış ve herkes gönlünce eğlenmiştir. İkinci vaktinden sonra da kutlamalar sona ermiştir (Beyhakî, 2019: 467-468; Piyadeoğlu, 2010: 1417). Sultan Mesûd'un saltanatının devam ettiği 1037 tarihinde de Mihrigân Bayramı kutlamaları yapılmıştır. Sultan evvel bu bayramı kutlamak için kabul resmi hazırlanmasını emretmiştir. Merasimin ardından Mihrigân Bayramı'na özel olarak Sultan Mesûd'a memleketin her tarafından hediyeler gönderilmiştir. Devlet erkânı da Sultana birçok kıymetli armağanlar takdim etmişlerdir. Akabinde de Sultan Mesûd kutlamalar sırasında şiir okuyan şâirlere çok büyük caizeler vermiştir (Beyhaki, 2019: 495).

3.3.5. Sede Bayramı

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Sede Bayramı ateşin bulunduğu gün kutlanılan bir bayramdır. Firdevsî, *Şehnâme* adlı eserinde Sede Bayramı'nın geçmişini Hûşeng'e⁷⁵ dayamaktadır. Firdevsî eserinde bu konuda “Bir gün cihan padişahı birkaç kişi ile birlikte

⁷⁵ İslâm Tarihi kaynakları mitolojik dönem İran hükümdarlarından Kâyümers'ten sonra Hûşeng'in başa geçtiğini zikretmektedir. Hatta kaynaklar Hûşeng'in üç yüz yıl sonra hükümdar olduğunu iddia etmektedir. Ebu'l-Gazî ise bu iki hükümdar arasındaki zamanı fetret dönemi diye adlandırmaktadır. Öyle ki Oğuz Han'ın bu devirde İran ve Irak topraklarını istila ettiğini savunmaktadır. Hûşeng hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Altungök, 2016: 663).

dağlara gitmişti. Uzaktan uzun, kara renkli, kara vücutlu ve süratle koşan bir şey göründü. Bunun iki gözü kan çeşmesi gibiydi; ağzından çıkan dumandan dünyayı bir karaltı kaplıyordu. Hûşeng, toplayarak, tedbir ve ihtiyatla eline bir taş aldı, onunla savaşımağa hazırlandı. Elindeki taşı, şahlara yaraşan bir kuvvetle, ona savurdu. Bunun üzerine, dünyayı ateşe veren yılan kaçmağa yüz tuttu. Padişahın attığı bu küçük taş, büyük bir taşa isabet etti ve bu taşların her ikisi kırılıp parça parça oldu. Bunların birbirine çarpmasından bir parıltı çıktı ve bu parıltı ile taşın içi aydınlandı. Yılan ölmedi ama, taşın içindeki gizli ateş meydana çıkmış oldu. Bundan sonra kim demiri taşa vurdu ise, ondan bir parıltı çıkarttı. Cihan padişahı, bunun üzerine, Tanrı'yı övmeye başladı. O Tanrı'yı ki, kendisine ateş gibi değerli bir armağanda bulundu. Bundan sonra Hûşeng, ateşi kible yaptı. Kendi kendine: “Bu, Tanrı'nın bir nurudur. Aklın varsa, buna tapmalısın!” dedi. Akşam olduğu vakitte padişah, dağ gibi bir ateş yaktı, bütün adamlarını onun etrafına topladı. O gece bayram etti, şarap içti ve bu kutlu bayramın adını Sede koydu.” şeklinde bilgi vermektedir (Firdevsî, 1956: 31-32; Yıldırım, 2008: 8; Piyadeoğlu, 2010: 1416; Armutlu, 2015: 71-72).

Firdevsîye göre üç bayramda tertip edilen bezmlerde⁷⁶ ilk kez armağan vermek, mübedlere para dağıtmak geleneği uygulamaya konulmuştur. Bu üç bayram arasında ise Nevruz, Mihrigân ve Sede yer almaktadır. Ayrıca bu bayramlarda düzenlenen bezmlerde yenilenler ve içilenler eğlencenin boyutlarını da göstermektedir (Armutlu, 2015: 72). Gazneliler döneminde Nevruz, Mihrigân gibi Sede Bayramı'nda büyük şenliklerle kutlanılmıştır. Bu bağlamda Sultan Mesûd Selçuklu tehlikesine karşı gittiği Merv'de Sede Bayramı'nın yaklaşması üzerine hazırlıkları başlatmıştır. Bayramı kutlamak için de sahra da büyük bir eğlence tertip edilmesini emretmiştir (Piyadeoğlu, 2010: 1416; Yılmaz, 2021a: 183; Nuhoğlu, 1995: 179).

Sultan Mesûd zamanında 1035 tarihinde kutlanan bu bayram için ilk önce Sultanın develeri sahraya getirilmiştir. Ardından Sede Bayramı'nı yapmak için büyük ılgın ağaçlarını bu alana yığmışlardır. Bu ağaçların oluşturduğu yığın bir kale boyuna yükselmiştir. Bunun yanında başka dağ yüksekliğinde bir yığın daha yapmışlardır. Daha sonra Sede Bayramı'nı kutlamak üzere lâzım olan güvercinleri sahraya getirmişlerdir (Yılmaz, 2021a: 184). Bundan başka sahrada akan ırmağın kenarına bir köşk de kurmuşlardır. Sultan Mesûd Sede Bayramı'nı kutlamak için bu köşkün içine oturmuştur. Peşi sıra buraya nedimler ve mutripler gelmeye başlamıştır. Sonra yığdıkları odunları ateşe vermişler ve güvercinleri

⁷⁶ Bezm, bir grubun eğlenmek ve neşelenmek maksadıyla etrafında çepeçevre oturulan, muhtelif araç ve gereçlerden istifade edilerek tertip edilen meclise denir. Bugün, “bezm” ile “meclis” aynı manada kullanılan iki kelimedir (Armutlu, 2015: 60).

salıvermişlerdir. Orada olanlar öyle bir âlem yapmışlar ki hiç kimse ömründe böyle bir eğlence görmemiştir (Beyhakî, 2019: 409-410).

IV. BÖLÜM

4. DİĞER DEVLETLERLE YAPILAN HEDİYELEŞME

Türk tarihinde hükümdarlar arasında çeşitli vesilelerle hediye alınıp verilmesi adeti çok eski zamanlardan beri var olmaktadır. Bu doğrultuda ilk Müslüman Türk devletlerinden olan Gazneliler döneminde de hediye geleneği önemli bir yer tutmuştur. Hediyeler Gazneliler Devleti'nin Halifelik makamı ve komşularıyla olan münasebetlerinde çok mühim bir rol oynamıştır. Bu doğrultuda taraflar arasında karşılıklı gönderilen elçiler daima çok kıymetli armağanlarla gidip gelmişlerdir. Bu hediyeler elçilerin diplomatik becerilerinin yanı sıra amaçlarına ulaşmasında da etkili olmuştur (Nuhoğlu, 1995: 151-152). Bütün Türk devletlerinde olduğu gibi Gaznelilerde de devlet içerisinde ve devletlerarası ilişkilerde hediyeleşmenin önemi fazlaca hissedilmiştir. Bu değer kapsamında Gazneliler ve diğer devletler arasında hediye ihtiyaç ve gelenek halini almıştır (Güzay, 2014: 68). Gazneliler Devleti'nin siyasi tarihine baktığımızda birçok devletle münasebette bulunmuşlardır. Bu devletler içerisinde Sâmânîler, Karahanlılar, Selçuklular, Büveyhîler, Abbâsîler ve Gûrlularla daha fazla iletişim halinde olmuşlardır. Tabi adı geçen devletlerle de çoğu kez karşılıklı hediye alıp vermişlerdir. Bu bakımdan tarihsel süreçte Gaznelilerde hediye adeti sürekli canlı kalmıştır (Yılmaz, 2020: 280).

4.1. Gazneli-Sâmânî Münasebetleri

Sâmânîler hanedanı ismini, Belh şehrinin hâkimi iken düşmanlarının zorbalıklarından kaçarak Emevîler'in Horasan valisine sığınan Sâmânîhudât'tan⁷⁷ almaktadır. Kendisi Horasan Valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin yardımları sayesinde Belh şehrini tekrar ele geçirmiştir (Narşahî, 2013: 87-88; Usta, 2009: 64-68; Usta, 2021: 132-133). Kaynaklarda zikredilen bilgilere göre onun bir oğlu olunca adını Esed koymuştur. Bu kişi Emîr-i Mazî Emîr İsmâ'il-i Sâmânî'nin ceddî olmaktadır. İsmâ'il b. Esed b. Sâmânîhudât, Melik Behrâm Çûbîn'in⁷⁸ çocuklarındandır. O zamandan bu yana Sâmânîler'in otağı her geçen gün büyümüştür

⁷⁷ Sâmânî ailesinin atası Sâmân Behramı- Çubin'in soyundan gelmektedir. Onun nesebi Sâmânîhudât b. Cisman b. Tagmas b. Nusred b. Behram-ı Çubin'dir. Kaynaklarda Sâmânî ailesinin ataları İslamiyetten önce Mâverâünnahr'ın hâkimi olarak zikredilmektedir (Kazvinî, 2018: 303).

⁷⁸ Sâmânîler'in kökeni hakkında iki muhtelif görüş vardır. İlk fikre göre Sâmânîler İran menşelidir. Bu fikri savunanların en mühim dayanağını, Behrâm Çûbîn'e ve İranlıların olağanüstü hükümdarı Keyûmers'e kadar uzanan soy kütükleri oluşturmaktadır. Buna karşı çıkanlar ise şecereelerde "Guzek" ve "Tamgaç" gibi Türk adlarının geçtiğini savunmaktadır. Öte taraftan Behrân Çûbîn'in İran Kirasına karşı giriştiği isyanda başarısız olunca Göktürk hakanının yanına gidip onun kızıyla evlendiğini aktarmışlardır. Ayrıca Sâmânîler'in ortaya çıktığı yer isimleri olarak geçen Semerkand, Belh ile Eşnas şehirlerinin Akhunlar zamanından beri Türklerin egemenliğinde olduğunu ifade etmişlerdir. Ailenin atası Sâmân'ın unvanı olan "hudat" sözcüğünün Farsça'da "sahip", eski Uygur Türkçesi'nde de "unvan ve rütbe" manasında kullanıldığını ifade ederek Sâmânîler'in Türk kökenli olduklarını ileri sürmüşlerdir (Usta, 2009: 64-68; Togan, 1964: 61-62).

(Narşahî, 2013: 88-89; Barthold, 1990: 225-226; Usta, 2021: 133; Duman, 2012: 532). Esed b. Sâmânîhudât'ın oğulları, 819 tarihinde Râfi b. Leys'in Abbâsîler'e karşı Mâverrâünnehir'de başlattığı isyanı bastırmışlardır. Bu hizmetlerine mukabil Abbâsî Halîfesi Me'mun, kendilerine dört şehrin valiliğini vermiştir. Esed b. Sâmânîhudât'ın oğullarından Nûh Semarkant'a, Ahmet'te Fergana'ya vali olarak atanmıştır. Diğer iki oğlundan Yahyâ Şâş'a, Ebû'l-Fazl İlyas ise Herat'a tayin edilmiştir. Bu atamalarla birlikte Sâmânîler Devleti'nin temelleri atılmıştır (Merçil, 2014: 45; Usta, 2009: 64-68; Usta, 2021: 173).

Bundan sonraki süreçte aile dört kola ayrılmaktadır. Ailenin Herat kolu, İlyas'ın oğlu İbrâhim'in Tâhirîler adına 867 yılında Saffârîler'e karşı yaptığı savaşı kaybetmesiyle son bulmuştur. Bu sırada Semerkant valisi ailenin reisi Nûh ise Tâhirîler ile Abbâsîlerle iyi geçinmeye başlamıştır. Onun vefat etmesinden sonra da ailenin reisliği kardeşi Ahmed'e geçmiştir. Ahmed'in 864 tarihinde ölmesinin ardından da yerine oğlu Nasr geçmiştir (Usta, 2009: 64-68). Nasr, 875 tarihinde Halîfelik makamına geçen Mutemid'den Mâverâünnehir'in hâkimiyet fermanını almıştır. Böylece bu coğrafyada Sâmânî hâkimiyetinin temelleri atılmıştır (Usta, 2009: 64-68; Yürekli, 2002: 62).

Kısa bir süre sonra Nasr ile kardeşi İsmail arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Aralarındaki savaşta İsmail başarılı olmuş ve Nasr'ı esir almıştır. Ancak daha sonra kendisini Semerkand'a iade etmiş ve Nasr'ın ölümüne kadar Bûhârâ'da onun naibi olarak kalmıştır. 892 yılında Nasr'ın vefat etmesinden sonra da Sâmânî tahtına çıkmıştır (Merçil, 2014: 46). İsmail iktidara geldikten hemen sonra devletin merkezini Semerkand'tan Bûhârâ'ya taşımıştır. Onun zamanında Sâmânîler doğuda en geniş sınırlara ulaşmıştır (Usta, 2009: 64-68). Adaletli bir hükümdar olarak bilinen İsmail b. Ahmed 907 tarihinde vefat etmiştir. Yerine ise oğlu Ahmed b. İsmail geçmiştir (Usta, 2021: 177). Ahmed dönemindeki en önemli olaylardan biri Sîstân'ın itaat altına alınmasıdır. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Ahmed kendisinden usanmış devlet büyüklerinin teşvikiyle gulâmları tarafından 914'te öldürülmüştür⁷⁹ (Merçil, 2014: 48; Usta, 2021: 177). Ahmed'in öldürülmesinin ardından Sâmânîler'in başına sekiz yaşındaki oğlu "es-Sa'id" lakaplı oğlu II. Nasr geçmiştir. Buna karşın ülke idaresinde daha çok Vezir Ebû Abdullâh'ın sözü geçmiştir. (Narşahî, 2013: 138; Dalkılıç, 2002: 29). Aynı dönemlerde İshak b. Ahmed Semerkant'ta isyan ederek oğlu İlyas ile beraber Bûhârâ'ya kadar gelmişlerdir.

⁷⁹ Narşahî, *Târih-i Buhârâ* adlı eserinde Sâmânî hükümdarı Ahmed'in öldürülmesi ile ilgili bazı bilgiler vermektedir. Aktardıklarına göre Taberistân'ın elden çıkmasına Emîr Ahmed çok üzölmüş ve o gece "Ey Bâr-ı Hudâ eğer bu mülk benden gidecekse bana ölüm ver." diye dua etmiştir. Normalde her gece uyuduğı hanesinin kapısına zincirle bağlanmış bir arslan koymak adet haline gelmiştir. Nitekim o gece Emîr Ahmed üzgün olduğundan hâsekiler de bu duruma çok üzölmüşler ve arslanı getirmeyi unutmışlardır. Emîr uyuduktan sonra onun gulâmlarından bir topluluk içeri girmiş ve Ahmed'in başını kesmişlerdir (Narşahî, 2013: 136-137; İbn'ül Esîr, 1991: C. VIII, 69).

Yapılan savaş neticesinde İshak başarılı olmamış ve ölene kadar Bûhârâ'da hapis kalmıştır. İshak'ın diğer oğlu da isyan hareketinin başında iken ölmüştür (Narşahî, 2013:139; Merçil, 2014: 48-49; Usta, 2021: 178). II. Nasr saltanatının son demlerinde devleti batıda en geniş sınırlara ulaştırmıştır. Bu dönemde diğer bir mühim olay da Horasan ve Mâverâünnehir'de gelişen Bâtınî-İsmâîlî hareketi olmuştur (Usta, 2009: 64-65). II. Nasr'ın 943 yılında vefat etmesinden sonra yerine oğlu I. Nûh geçmiştir. Onun döneminde fakih Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ahmed es-Sulemî vezir olmuştur (Narşahî, 2013: 141; İbn'ül Esîr, 1991: C. VIII, 342; Merçil, 2014: 50). Bundan sonra devlet idaresinde daha çok onun sözü geçmeye başlamıştır. I. Nûh zamanında Sâ mânî Devleti'nde çöküntü belirtileri hissedilmeye başlamıştır. İlk isyan Harezm bölgesinde çıkmıştır. İkinci isyan ise Muhtaçoğullarından Ebû Ali tarafından çıkmıştır (Merçil, 2014: 50). Nûh bu isyanı güçlkle bastırıp, Büveyhîlerle mücadeleye girişmiştir. Bu arada Sâ mânî kuvvetleriyle savaşmaya cesaret edemeyen Büveyhî Emîri yıllık vergi vermeyi kabul etmiştir. 954 tarihinde I. Nûh ölmüştür (Usta, 2009: 64-68).

Sâ mânî hükümdarı I. Nûh'un vefat etmesinden sonra yerine oğlu Abdülmelik tahta geçmiştir. Ancak yaşının küçüklüğü nedeniyle Buhara'daki Türk emîrlerinin ve divân ileri gelenlerinin oyuncağı haline gelmiştir (Merçil, 2014: 53). İlerleyen zamanda Alptegin'in başını çektiği grup Buhara'da idareyi ele geçirmiştir. Abdülmelik ise bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Kontrol artık tamamen Türk hassa ordusu tarafından sağlanılmıştır (Dalkılıç, 2002: 38). Bu sıralarda Abdülmelik attan düşüp ölmüştür. Onun yerine Sâ mânî tahtına kardeşi Mansûr b. Nûh geçmiştir (İbn'ül Esir, 1991: 462). Mansûr b. Nûh zamanında Sâ mânîler yeniden toparlanma sürecine girmiştir. Alptegin'in nüfuzunun bertaraf edilmesinden sonra Horasan vâlisinin çıkardığı isyan da bastırılmıştır. Sâ mânîler Devleti'ni yeniden toparlayan Mansûr b. Nûh 976'da vefat etmiştir (Usta, 2009: 64-67). Mansûr b. Nûh'un ölümünden sonra Sâ mânîler tahtına on üç yaşındaki oğlu II. Nûh geçmiştir. Yaşının küçük olması nedeniyle de devlet yönetiminde daha çok annesinin ve vezirinin sözü geçmeye başlamıştır (Merçil, 2014: 56; Usta, 2021: 185; Usta, 2009: 64-68).

Öte taraftan Karahanlı hükümdarı Hârûn Buğra Han harekete geçmiş ve Bûhârâ'yı ele geçirmiştir. Ancak Buğra Han'ın hastalanıp vefat etmesinin ardından II. Nûh Türkmenlerin desteğiyle yeniden Bûhârâ'ya hâkim olmuştur. Sâ mânî hükümdarı II. Nûh sonra da asi kumandanlarına karşı Sebüktegin'den yardım istemiştir. Bu gelişmenin ardından Sâ mânîler, Gaznelilerin nüfuzu altına girmeye başlamıştır. Diğer yandan Sebüktegin 996 tarihinde tekrar Mâverâünnehir'e yürüyen Karahanlılarla bir antlaşma yapmıştır. Müzakereler neticesinde Katvân çölü sınır kabul edilmiştir. Bir yıl aradan sonra da II. Nûh vefat etmiştir (Usta, 2009: 64-68). Sâ mânî hükümdarı II. Nûh'un ölümünün ardından yerine II. Mansûr geçmiştir. Aynı

yıl Sebügtegin'in de vefat etmiş ve oğlu Mahmûd Horasan'dan ayrılmıştır. Mahmûd taht için kardeşiyle mücadele ederken II. Mansur Horasan valiliğini başkasına vermiştir. (Usta, 2021: 61). İki taraf arasında savaş başlayacağı sırada II. Mansûr bir komplo ile tahtan indirilmiş ve gözlerine mil çekilmiştir. Yerine Abdülmelik geçmiş taht değişikliğinin ardından Gaznelilerle yapılan savaşı Sâ mânîler kaybetmiştir. Bu hezimet sorasında Sâ mânîler Horasan topraklarını kaybetmişlerdir. II. Abdülmelik'in kısa süren saltanatı 999 tarihinde Karahanlılar'ın Bûhârâ'yı ele geçirmesiyle son bulmuştur. (Usta, 2009: 64-68). Bir süre sonra Şehzâde İsmail b. Nûh tutuklu olduğu yerden kaçmış⁸⁰ ve Sâ mânî Devleti'ni yeniden diriltmeye çalışmıştır (Kazvinî, 2018: 311). Ancak İsmail Karahanlılar'a karşı başarılı olamamış ve Horasan'a doğru yol almıştır. Bir yandan Gazneli diğer taraftan Karahanlı takibine maruz kalan İsmail Merv civarındaki bir çöle girmiştir. Orada bir Arap kabile reisi tarafından 1005 yılında öldürülmüştür. Böylece Sâ mânî Devleti kesin olarak tarih sahnesinden silinmiştir (Kazvinî, 2018: 312; Merçil, 2014: 63; Usta, 2021: 190).

Tarihi süreçte Sâ mânîler Devleti ile Gazneliler arasındaki münasebetler irdelendiği zaman çoğu kez hediye adetinin gözetildiği görülmektedir. İlk olarak Alptegin döneminde Sâ mânîlerle hediyeleşmeye rastlanılmaktadır. Gazneliler Devleti'nin kurucusu olan Alptegin Sâ mânî Emiri Ahmed b. İsmâil'e gulâm olarak satılmıştır. Bir süre sonra da onun hassa askerleri arasında yer almış ve Sâ mânîler'in hizmetine girmiştir (Merçil, 1989: 1: Göksu, 2011: 99; Merçil, 1987: 2).

Alptegin zamanla Sâ mânîler'in devlet idaresinde Hacibü'l hüccâblığa kadar yükselmiştir. Sâ mânî hükümdarı Abdülmelik döneminde ise en yüksek askeri mevkie olan Horasan Sipehsalarlığına tayin edilmiştir. Bu atama mevzusunun üzerinden fazla bir zaman geçmeden Abdülmelik'in ölüm haberi gelmiştir. Kaynaklarda zikredilen bilgilere göre Sâ mânî hükümdarı çevgan oynadığı sırada attan düşüp ölmüştür. Gerdizi'nin ifade ettiğine göre Alptegin, Abdülmelik'e bu hadiseden evvel hediyeler göndermiştir. Bu armağanlar arasında atlar da yer almıştır. Hatta Abdülmelik'in çevgan oynarken Alptegin'in hediye yolladığı atlara bindiğini zikretmiştir. Öyle ki Abdülmelik'in düştüğü attın Alptegin'in armağan ettiği atlardan biri olduğunu aktarmaktadır (Göksu, 2011: 106). Alptegin'in Gazne'yi ele geçirmesinin ardından Sâ mânî hükümdarı Mansûr b. Nûh harekete geçmiştir. 963 yılının içerisinde Ebû Ca'fer kumandasındaki bir orduyu Alptegin üzerine göndermiştir. Ancak Sâ mânî kuvvetleri Gazne kapıları önünde Alptegin tarafından mağlup edilmiştir. Bu

⁸⁰ İbnü'l Esir, şehzâde İsmail b. Nûh'un hapis hâlindeyken kendisine hizmet etmek üzere bir cariye yanına geldiğini aktarmaktadır. Bu cariye Sâ mânî şehzadesinin durumunu bildiğinden onun olduğu yerden kaçmasına yardımcı olmuştur. Öyle ki İsmail b. Nûh cariye'nin üzerindeki elbiseleri giyip hapis hâlinde kaçmış ve gardiyanlar onu cariye zannetmişlerdir (İbnü'l Esir, 1991: C. IX, 130).

hezimetin ardından Mansûr b. Nûh, Alptegin'i kuvvet yoluyla kendisine bağlamayacağını anlamıştır. Neticede Alptegin ile savaşmayı bırakıp onunla uzlaşma yoluna gitmiştir. Bu maksatla ele geçirdiği bölgelerin idaresini ona veren bir ferman göndermiş ve onu affettiğini belirtmiştir. (Merçil, 1989: 5; Merçil, 1987: 7; Göksu, 2011: 16-17). Nizâmü'l-Mülk'ün *Siyâset-Nâme* adlı eserinde zikrettiği bilgilere göre Alptegin'in bin yedi yüz Türk kölesi bulunmaktadır. Bu kölelerin arasında Sebüktegin⁸¹ de yer almıştır (Nizâmü'l-Mülk, 1999: 74). Sebüktegin yetenekleri sayesinde Sâmânî sarayında Alptegin himayesinde hızla yükselmiştir (İbnü'l Esîr, 1991: C. VIII, 589; Yılmaz, 2021a: 28; Zeki, 2019: 28).

Sebüktegin ülkesinin sınırlarını genişletirken Sâmânîler ise çökmeye ve dağılmaya yüz tutmuştur. Sâmânîler kötü durumda olmasına rağmen Sebüktegin Emîr II. Nûh'a sadakat yemini vermiştir. Diğer yandan Sâmânî Devleti'nin önde gelen Türk kumandanlarından Ebû Ali Sîmcûrî ve Fâik, II. Nûh'a karşı birleşmişlerdir (Merçil, 1989: 9). Bu durum karşısında II. Nûh Sebüktegin'e haber göndererek ondan yardım istemiştir. Sâmânîler adına para bastırıp hutbe okutan Sebüktegin, II. Nûh'un isteğine müspet cevap vermiştir. Akabinde de ordusuyla birlikte harekete geçmiştir (Usta, 2021: 187). Sâmânîler ve Sebüktegin'e karşı çıkamayacağını anlayan Ebû Ali Sîmcûrî ise barıştan yana tavır sergilemiştir. Müzakereler neticesinde Emîr Nûh on beş milyon dirhem para vermesi koşuluyla Ebû Ali Sîmcûrî'yi affetmeye razı olmuştur. Ancak Ebû Ali Sîmcûrî'nin adamlarının bu anlaşmayı bozmaları iki taraf arasında savaşa sebep olmuştur. Sebüktegin Herat yakınlarında Ebû Ali Sîmcûrî'ye karşı saldırıya geçmiştir. Neticede Mahmûd komutasındaki Gazneli ordusu 994 tarihinde Ebû Ali Sîmcûrî'yi mağlup etmiştir. Saltanatını Sebüktegin ve oğlu Mahmûd'a borçlu olan Sâmânî hükümdarı II. Nûh onlara lakaplar vermiştir. Bunun yanı sıra Sebüktegin'e armağan olarak arazi bağışında bulunmuştur (İbnü'l Esîr, 1991: C. IX, 88-89; Barthold, 1990: 281; Merçil, 1989: 9-10; Duman, 2013: 87).

Sebüktegin'in II. Nûh'u, Ebû Ali Sîmcûrî ve mütefiki Fâik el-Hassa'dan kurtarmasıyla Sâmânîler artık Gazneniler'in nüfuzu altına girmiştir. Fakat Sebüktegin önceden verdiği söze riayet ederek şeklen de olsa Sâmânîler'e bağlılığını sürdürmüştür (Duman, 2013: 87). Sebüktegin ölmeden önce küçük oğlu İsmail'i veliaht tayin etmiştir.⁸² Bunun üzerine 997 tarihinde Sebüktegin vefat edince iki oğlu arasında taht kavgası başlamıştır. İki kardeş Gazne dışında karşı karşıya gelmiş ve aralarında şiddetli bir cenk vuku bulmuştur. Savaşın

⁸¹ Sebüktegin'in diğer Türk gulâmları arasında öne çıkması ve yükselmesi hakkında bilgi için bkz. (Nizâmü'l-Mülk, 1999: 74-75).

⁸² Sebüktegin'in küçük oğlu İsmail'i yerine veliaht tayin etmesinin nedenlerinden birisi İsmail'in annesinin Alptegin'in kızı olması diye tahmin edilmektedir. Diğer bir sebep ise Mahmûd'a muhalif olan Alptegin'in emir ve gulâmlarının onu babasına şikayet etmesidir. Son gerekçe de bu devirde Mahmûd'un devletin idare merkezinden uzakta olmasıdır (Zeki, 2019: 38).

neticesinde İsmail abisi Mahmûd'a mağlup olmuştur. Bu gelişme üzerine bütün ülke Mahmûd'un hakimiyeti altına girmiştir (İbnü'l Esîr, 1991: C. IX, 109-110). Gazneli ve Sâ mânî münasebetleri Sultan Mahmûd devrinde farklı bir renk kazanarak devam etmiştir. 997 yılında II. Nûh öldükten sonra yerine oğlu Ebü'l-Hâris II. Mansûr geçmiştir. II. Mansûr, Horasan valiliğini hâcibi Bektüzün'e verince Gazneliler ile arası açılmıştır. Bu sırada ise II. Mansûr tahtan indirilerek yerine küçük yaştaki oğlu geçirilmiştir. Bu durumu öğrenen Gazneli Mahmûd hemen harekete geçmiş ve isyancıların üzerine gitmiştir. Nihayet asileri mağlup edip 999 tarihinde Horasan'ın idaresini kendi tasarrufu altına almıştır. Ardından da Sâ mânîler adına okumakta olan hutbeyi durdurmuştur (Zeki, 2019: 278). Bu durum karşısında Karahanlılar hemen harekete geçip Sâ mânîler Devleti'nin başkenti olan Bûhârâ üzerine yürümüştür. 999 tarihinde ise Bûhârâ'yı ele geçirerek Sâ mânîleri ortadan kaldırmıştır. Bu durum sonucunda Sâ mânîler'in Horasan toprakları Gazneliler'in, Mâverâünnehir'de Karahanlılar'ın hakimiyeti altına girmiştir. Bundan sonra ki tarihi süreçte Gazneliler tam bağımsız bir devlet haline gelmiştir (Zeki, 2019: 278).

4.2. Gazneli-Karahanlı Münasebetleri

Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm sürmüş olan ilk Müslüman Türk sülalesi tarafından kurulan devlete yaygın biçimde Karahanlılar denilmektedir. Bu devlet 840 ile 1212 yılları arasında var olmaktadır. Karahanlı adı aynı soydan hükümdar ailesinin unvanlarında geçen *kara*⁸³ deyiminden gelmektedir (Merçil, 1993: 18; Hunkan, 2011: 68-69; Yazıcı, 2017: 130; Deliorman, 2010: 107). Yine bu sülâle ve kurdukları devlete muâsır İslâm kaynaklarında *el-Hâkâniye*, *el-Hâniye* ile *Âl Afrasiyap* da denilmektedir (Merçil, 1993: 18; Hunkan, 2011: 64; Yazıcı, 2017: 130). Ayrıca bu devlet *İlek Hanlar* ve *Türkistan Uygur Hanları* isimleriyle de anılmaktadır. Bunların yanında Osmanlılar ise onlara *Türkistan Hâkanları* ismini vermiştir (Yazıcı, 2017: 130). Karahanlılar'ın menşei hakkında kaynaklarda farklı görüşler ileri sürülmektedir.⁸⁴ Omelyan Pristak bu sülaleyi, Karluk hanedanına bağlamaktadır (Merçil, 1993: 18; Hunkan, 2011: 80). Karahanlılar üzerine araştırmalar yapan Reşat Genç ise bu devletin Yağmalar tarafından kurulmuş olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁵ Ona göre Yağmalar, Uygurlar'ın bir kolu ya da onlara mensup bir koldur (Yazıcı, 2017: 130). Tarihi kaynaklarda 840 tarihinde Ötüken'deki Uygurlar'ın Kırgızlar tarafından yıkılmasının ardındaki Orta Asya

⁸³ Kara kelimesi, yükseklik ve yücelik manalarında kullanılmaktadır (Yazıcı, 2017: 130).

⁸⁴ Karahanlılar'ın menşei hakkında yedi muhtelif görüş bulunmaktadır: Bunlar: Uygur faraziyesi, Türkmen Fariziyesi, Yağma faraziyesi, Karluk faraziyesi, Karluk-Yağma faraziyesi, Çigil faraziyesi, Tukhu-Göktürk faraziyesi şeklinde sıralanmaktadır (Genç, 2002: 3; Yazıcı, 2017: 130; Özeydin, 2001: 404-412).

⁸⁵ Reşat Genç'in ileri sürdüğü bu fikir hakkında detaylı bilgi için bkz. (Genç, 2002: 5-6).

tarihinin seyri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı Karahanlılar'ın tarih sahnesine çıkışları mevzusu günümüzde gereği kadar aydınlatılmamıştır (Genç, 2002: 4; Yazıcı, 2017: 130-131). Karahanlı Devleti'nin ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han diye bilinmektedir. Onun saltanatı hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Onun iki oğlundan birinin adı Bezîr Arslan diğeri ise Oğulcak Kadir Handır. Kaynaklarda Bezîr Arslan'ın Balasagun'da, Oğulcak'ın da Talas ve Kâşgar'da hüküm sürdüğü ifade edilmektedir. Zira bu bilgiler bazı araştırmacılar tarafından şüpheyile karşılanmaktadır. Büyük Kağanlar hakkında X. asrın sonuna kadar hiçbir bilgi bulunmamaktadır (Genç, 2002: 7-8; Özaydın, 2001: 404-412). Oğulcak Kadir Han zamanında yeğeni Satuk Buğra Kara Han b. Bezîr Han⁸⁶ Karahanlılar'a sığınmıştır. Bu sırada Ebû Nasr adlı bir Sâmânî şehzâde ya da İslâm sûfî vaizleri ile karşılaşmıştır. Bir müddet sonra da onun aracılığıyla İslâmiyet'i benimsemiştir (Hunkan, 2011: 102; Genç, 2002: 8; Yazıcı, 2017: 131; Deliorman, 2010: 109).

Satuk Buğra'nın ardından yerine önce kısa bir süre için oğlu Tonga İlig geçmiştir. Onun zamanında mektepler, mescitler ve tekkeler yapılmış ve etrafında ulemâ toplanmıştır. Ondan sonra da Karahanlı tahtına Satuk Buğra Han'ın diğer oğlu Baytaş Arslan⁸⁷ oturmuştur. Baytaş Arslan döneminde gayri müslim muhaliflerle mücadele söz konusu olmuştur. Bu kapsamda bütün Karahanlı ülkesi İslâmiyet'i benimsemiştir (Genç, 2002: 9; Yazıcı, 2017: 131).

Bundan sonraki tarihi süreçte Karahanlılar Mâverâünnehir'e hakim olmak için Sâmânîlerle mücadele etmiştir. Ardından da Horasan için Gazneliler Devleti ile savaşlar yapmıştır. Bunların yanı sıra hânedân içi çekişmeler de hiç eksik kalmamıştır. Bu sülâle arasındaki mücadelelere çoğu kez Gazneliler de karışmıştır. Diğer yandan Baytaş Arslan'dan sonra Karahanlılar'ın başına oğlu Ebu'l-Hasan Ali Arslan geçmiştir (Yazıcı, 2017: 132). Onun faaliyetleri hakkında çok açık bilgiler bulunmamaktadır (Hunkan, 2011: 109). Bununla birlikte Sâmânîler'e karşı ciddi başarılar elde ettiği söylenilmektedir. Ebu'l-Hasan Ali Arslan Sâmânîler'e karşı onların Horasan valisi Ebû Ali es-Simcûrî ile anlaşmıştır. Buna göre Sâmânî topraklarını Ceyhun Nehri sınır olmak üzere aralarında paylaşmışlardır. Böylece Horasan Simcûrîler'in hakimiyetine girmiştir. Bunun yanında Mâverâünnehir'de kardeşi Harun Buğra Han'ın idaresinde kalmıştır (Özaydın, 2001: 404-412). Onun zamanında 990 tarihinde İsficâb ele geçirilmiştir. 992 yılının başlarında ise Semerkant'ı zaptetmiş, Sâmânîler Devleti'nin başkenti olan Bûhârâ'yı fethetmiş ve bir süre sonra da ölmüştür (Genç, 2002: 10-

⁸⁶ Kayıtlarda Satuk Buğra Han'ın 900-910 tarihleri arasında doğduğu ileri sürülmektedir. Bundan hareketle 944-945'te İslâmiyet'i kabul ettiği düşünülmektedir. Onun hakkında tarihi kaynaklarda *el-mücahit* ve *el-gazi* gibi adlar kullanılmaktadır. Bu doğrultuda gayri Müslim Türkler arasında İslâmiyet'i yaymak için çaba sarf ettiği zikredilmektedir. Satuk Buğra İslâmiyet'i kabul ettikten sonra *Abdülkerim* adını almıştır. Satuk Buğra Han 955 ya da 959 yılında ölmüş ve Kâşgâr'ın kuzeyinde Artuç'ta gömülmüştür (Yazıcı, 2017: 131).

⁸⁷ Baytaş Arslan Han dönemi hakkında detaylı bilgi için bkz. (Hunkan, 2011: 106).

11; Özeydın, 2001: 404-412; Yazıcı, 2017: 132). Ebu'l-Hasan Ali Arslan'ın vefat etmesinden sonra Karahanlı tahtına Nasr b. Ali geçmiştir. Onun döneminde Karahanlılar iki kol halinde varlıklarını devam ettirmiştir. Buna göre Nasr b. Ali 998 yılına kadar babası adına hüküm sürmüştür. Onun ardından da kardeşi Ebû Nasr Ahmet b. Ali batıda hükmetmiştir. Kendisi Karahanlı hükümdarları arasında ilk defa Abbâsi halîfesini tanıyan diye bilinmektedir. Bundan sonraki süreçte Karahanlı sikkelerinde Abbâsî halîfelerinin adına rastlanılmaktadır (Genç, 2002: 11).

Kaynaklarda Ebû Nasr Ahmed b. Ali'nin doğudaki faaliyetleri hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Buna karşın kardeşi İlig Nasr'ın batıdaki çabaları ile ilgili olarak oldukça detaylı bilgi bulunmaktadır (Genç, 2002: 11; Yazıcı, 2017: 132). İlig Nasr ilk başta Fergana idarecisi olarak görülmektedir. Daha sonra Özkent'e geçmiş ve Sâ mânîler Devleti'nin iç karışıklıklarından istifade etmeye çalışmıştır. 996 tarihinde ise Sâ mânî topraklarına karşı saldırıya geçmiştir. Neticede anlaşmazlık Gazne'ye hâkim olan Sebüktegin tarafından bertaraf edilmiştir. Sebüktegin aracılığıyla yapılan antlaşmaya göre; Katvan Çölü'ne kadar Sir Derya sahası Karahanlılar'a bırakılmıştır. 997 yılında da İlig Nasr Bûhârâ üzerine yürümüş ve bu sahada herhangi bir başarı sergileyememiştir. Ancak iki yıl sonra Buhara'yı ele geçirmiştir (Merçil, 1993: 20; Genç, 2002: 11; Özeydın, 2001: 404-412; Yazıcı, 2017: 132-133).

İlig Nasr Mâverâünnehir'deki Sâ mânî hâkimiyetini tamamen sona erdirmek arzusuyla harekete geçmiştir. Bu bağlamda hanedan üyelerinin hepsini Özkent'e götürerek orada hapsetmiştir. Böylece Sâ mânîler Devleti fiilende olsa son bulmuştur. Nitekim Sâ mânî şehzadesi Ebû İbrâhim İsmâil b. Nûh bulunduğu yerden kaçmıştır. 1003 tarihinde ise Bûhârâ'da tahta geçmiştir. Buna mukabil İlig Nasr ona karşı saldırıya geçmiştir. Bu durum karşısında İsmâil kaçmış ve Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu'dan yardım talebinde bulunmuştur. Neticede İsmâil Karahanlılar'a karşı yapılan savaşlarda bazen başarılı olsada bir süre sonra öldürülmüştür (Merçil, 1993: 21; Genç, 2002: 12; Özeydın, 2001: 404-412).

Karahanlılar Sâ mânîler'in Ceyhun'un batısında kalan topraklarının da tek varisi olarak kendilerini görmüşlerdir. Bu kapsamda daha önce hareket eden Gazneliler'in buraları gabs ettiğini düşünmüşlerdir. Oysa Sultan Mahmûd'un Horasan'ı ele geçirmesinden faydalanan Karahanlılar Mâverâünnehir'e hâkim olmuştur. Bu sebeple İlig Nasr Sultan Mahmûd'a tebrik mektubu yazmıştır. Ancak bir süre sonra iki taraf arasında Sâ mânî topraklarının paylaşımı yüzünden çekişme yaşanmıştır (Hunkan, 2011: 137-138). İlig Nasr, Sultan Mahmûd'un Hindistan gazasından yararlanarak 1006 tarihinde Horasan'a iki ordu göndermiştir. Lâkin iki ordu da Hindistan'dan dönen Sultan Mahmûd tarafından mağlup edilmiştir (Şebânkârei, 2021:

30). İlig Nasr 1008 yılında ise Horasan hakimi Yusuf Kadir Han'ın yardımıyla ikinci kez Horasan'a saldırmıştır. Nitekim yine Gazneliler ordusu karşısında duramamıştır. Böylece Karahanlılar Devleti'nin Horasan'a hâkim olma girişimleri son bulmuştur. Bu başarısızlıktan sonra da Karahanlılar'da aile içinde bazı huzursuzluklar ortaya çıkmıştır (Yazıcı, 2017: 133). Gazneli Mahmûd'un araya girmesiyle iki kardeş arasındaki gerginlik son bulmuş ve barış sağlanılmıştır. Fakat bir süre sonra İlig Nasr vefat etmiştir. Onun yerine Arslan İlig Han sıfatıyla kardeşi Mansûr b. Ali geçmiştir. Kendisini büyük Kağan ilan eden Arslan İlig Han Mansûr bir süre sonra hâkimiyet alanını genişletmiştir. Bu kapsamda Talas, Şâş, Fergana, Özkent, Hucend, Üsrûşene ve Bûhârâ'yı ele geçirmiştir (Özaydın, 2001: 404-412). Diğer yandan öbür kardeşi Muhammed b. Ali de onun hâkimiyetini tanımıştır. Mamafih aile fertlerinden Yusuf Kadir Han ve Ali Tegin ona karşı olmuştur. Böylece aile içinde başlayan çekişme hânedânı ve devleti yıpratmaya başlamıştır. Bu arada en güçlü hükümdar namzeti olan Mansûr, Yusuf Kadir Han ile anlaşmıştır. Bu ikisi daha sonra Horasan'a birlikte sefer düzenlemişlerdir. Ancak 1019 tarihinde Belh'de Gazneli Mahmûd karşısında mağlup olmuşlardır (Yazıcı, 2017: 133-134).

Bir süre sonra Karahanlılar'ın büyük Kağanı Mansûr tahtından feragat etmiştir. Yerine ise Yusuf Kadir Han geçmiştir. Onun Karahanlı tahtına oturmasıyla beraber kardeşleri Ahmed ve Ali Tegin ona karşı cephe almışlardır. Bu gelişmelerin ardından Yusuf Kadir Han ve Gazneli Mahmûd 1025'te Semerkant'a buluşmuşlardır. Müzakerelerin neticesinde ikili arasında dostluk bağları güçlenmiştir. İleri ki zamanlarda Ali Tegin, mevkiini muhafaza ederken, Yusuf Kadir Han'da hâkimiyet sahasını genişletmiştir. 1032 yılının sonunda Yusuf Kadir Han vefat edince idaresi altındaki yerler oğullarının eline geçmiştir. Nitekim on sene sonra Karahanlılar Devleti Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılacaktır. Bu süreç içerisindeki gelişmeler şu şekilde ortaya çıkmaktadır (Özaydın, 2001: 404-412; Yazıcı, 2017: 134).

Ali Tegin, Türkmenler ve Selçuklularla yaptığı anlaşmalar sayesinde Mâverâünnehir'de güçlenmiştir. Bu sebeple Emîr Mesûd, Sultan Mahmûd'un vefatı ile boşalan Gazne tahtına oturmak için Ali Tegin'den yardım istemiştir. Buna karşılık olarak da ona Huttâl'ı vereceğini söylemiştir (Hunkan, 2011: 171). Ancak Emîr Mesûd'un yanında bulunan devlet adamları bunun tehlikeli bir girişim olacağını söylemiştir. Sultan Mesûd Gazne tahtına geçtiği ilk yıl iç meselelerle uğraştığından dış meselelerle gerektiği gibi ilgilenememiştir (Yılmaz, 2021a: 157). Buhara'da bulunan casusları aracılığıyla Ali Tegin'in Gazneliler'e karşı harekete geçtiğini haber alınca hemen harekete geçmiştir. Bu doğrultuda devlet erkânı ile istişare ettikten sonra Buhara ve Semerkand'a hâkim olan Ali Tegin'i bölgeden uzaklaştırma vazifesini Altuntaş'a vermiştir (Hunkan, 2011: 173; Yılmaz, 2021a: 158). Altuntaş Ali Tegin

ile bir anlaşma yaptıktan sonra 1032 tarihinde ölmüştür. Altuntaş'ın ardıllı Harun ise Sultan Mesûd'a karşı Ali Tegin ile anlaşma yoluna gitmiştir. Lâkin Ali Tegin 1034 tarihinde ölmüştür. Onun yerine oğlu Yusuf geçmiş ve Harunla beraber Çağaniyân'ı ele geçirmiştir. Ardından da Tirmîz'i muhasara altına almıştır. Ancak bir süre sonra Harun Gazneliler tarafından öldürülmüştür. Bu sebeple Yusuf'da geri çekilmek zorunda kalmıştır (Merçil, 1993: 23; Yazıcı, 2017: 134). Diğer yandan Nasr b. Ali'nin oğullarından Muhammed ve İbrahim, Ali Tegin'in vefatının ardından bölgede güçlenmiştir. Bu da Yusuf'u daha zor bir durumda bırakmıştır. Bunun üzerine Yusuf, Sultan Mesûd'a haber yollayıp Huttal'dan vazgeçtiğini bildirmiştir. Bir süre sonra da İlig Nasr'ın oğulları Mâverâünnehir başta olmak üzere devletin batı kısmını ele geçirmişlerdir. Ali Tegin'in oğulları da Yusuf Kadir Han'ın çocuklarının yanına sığınmışlardır. Muhammed ise büyük Kağan unvanını alarak kardeşi İbrahim ile Yusuf Kadir Han kolundan ayrılmışlardır. Sonuç olarak 1042 tarihinden itibaren Karahanlılar Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Yazıcı, 2017: 135).

Karahanlılar Devleti'nin ikiye ayrılmasından sonra merkez Özkend olmak üzere batıda hâkimiyeti I. Muhammed b. Nasr elinde tutmuştur. Asıl güç sahibi I. İbrahim b. Nasr ise onun adına Semerkand'da Mâvarâünnehir'i idare etmiştir. Muhammed'in vefat etmesinden sonra da İbrahim (Tamgaç Buğra Kara Hakan Ebû İshak İbrahim b. Nasr) devletin tek hâkimi olmuştur. Kendisi Özkend'e gitmediğinden devletin merkezi Semerkand olmuştur. İbrahim, Karahanlı hükümdarları arasında en meşhur olanıdır. Bu suretle kendisinden uzun bir müddet *Büyük Tamgaç Han*⁸⁸ olarak söz edilmiştir (Merçil, 1993: 26; Genç, 2002: 17; Hunkan, 2011: 257; Özaydın, 2001: 404-412; Yazıcı, 2017: 135).

Büyük Tamgaç Han İbrahim, saltanatının son döneminde Selçuklular'ın hızlı yükselişiyle karşılaşmıştır. İyice güçlenen Selçuklular Büyük Tamgaç Han İbrahim'in topraklarına saldırmaya başlamıştır (Genç, 2002: 17; Yazıcı, 2017: 136). Bu durum karşısında Batı Karahanlı hükümdarı 1061 tarihinde Bağdat'ta bir elçilik heyeti göndererek şikâyetçi olmuştur. Nitekim Halife kendisine yardımcı olamamış sadece ona lakap ve hil'at göndermiştir. Büyük Tamgaç Han İbrahim'in felç geçirip ölmesinden sonra da yerine oğlu Şemsü'l-Mülk Nasr b. İbrahim geçmiştir (Genç, 2002: 18). Onun döneminde Selçuklularla olan savaşlar devam etmiştir. İlk olarak Alparslan'ın, mütaakiben de Melikşah'ın başta olduğu Selçuklularla mücadeleler artmıştır (Yazıcı, 2017: 136). Melikşah Tirmîz'i aldıktan sonra Semerkand üzerine yürünce Şemsü'l-Mülk Nasr b. İbrahim barış istemek zorunda kalmıştır.

⁸⁸ Büyük Tamgaç olarak meşhur olan İbrahim b. Nasr elde ettiği başarılar neticesinde bazı lakaplar almıştır. Bunlar: “Melikü'l-Muzaffer, Nâsırü'l-Hakk, İmâdû'd-Devle, Tacü'l-Mille, İzzü'l-Ümme, Kehfü'l-Müslimin, Seyfû Halifetillâh ile Melikü'l-Maşrık ve's-Sin” halinde sıralanmaktadır (Hunkan, 2011: 257).

Nizâmülmülk'ün devreye girmesiyle barış sağlanılmıştır. Böylece Mâverâünnehir'de Selçuklu hâkimiyeti tanınmıştır (Özaydın, 2001: 404-412). Şemsü'l-Mülk'ün ölümünden sonra başa kardeşi Ebû Şucâ Hızır b. İbrahim geçmiştir. Nitekim onun ölüm tarihi ve zamanındaki olaylar hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ebû Şucâ Hızır b. İbrahim'in ölümünden sonra Batı Karahanlılar'ın başına oğlu Ahmed geçmiştir. Kendisi küçük yaşta olduğundan özellikle ulemâ ile ihtilafa düşmüş ve Selçuklu Sultanı Melikşah'a şikayet edilmiştir. Sultan Melikşah 1088-89 yılları arasında Semerkand'a yürümüş ve şehri ele geçirmiştir. Ardından da Ahmed Han yakalanıp İsfahan'a gönderilmiştir. Böylece Batı Karahanlılar Devleti bir süre için de olsa Selçuklular'a tabi hale gelmiştir (Genç, 2002:19-20).

Ahmed Han, bir süre sonra Selçuklular'a bağlı olmak koşuluyla yeniden Batı Karahanlı tahtına oturmuştur. Ancak ulemâ ile ihtilafa düştüğünden 1095 tarihinde idam edilmiştir. Bir süre sonra da Batı Karahanlılar'ın tamamı Selçuklular'ın gözetimi altında kalmıştır. Ardından da Karahıtaylara⁸⁹ karşı Selçuklu ordusunda yer almıştır. Selçuklu ve Karahıtaylar arasında yapılan Katvan Savaşı'nda⁹⁰ Karahıtaylar galip gelmiş ve Mâverâünnehir'i istila etmiştir. Akabinde de Batı Karahanlılar, Karahıtaylar idaresi altına girmiştir (Yazıcı, 2017: 136). Bu sıkıntılı süreçten sonra Batı Karahanlı tahtına II. Mesûd Han geçmiştir. O, ülkesinde kaos ortamına son vermiştir. Daha sonra da Karahıtaylar'a yardımcı olan Karluklar üzerine seferlerde bulunmuştur. Bunların yanında Oğuzlarla da mücadele halinde olmuştur (Merçil, 1993: 29; Genç, 2002: 24; Yazıcı, 2017: 136-137).

II. Mesûd Han 1178 yılında vefat ettikten sonra yerine yeğeni IV. İbrahim b. el-Hüseyin Han hükümdar olmuştur. Onun dönemi hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Sikkelerinden anlaşıldığına göre 1203-1204 yılları arasında ölmüştür. Onun vefat etmesinden sonra yerine oğlu Osman Han geçmiştir. Dönemin kayıtlarında Osman Han'ın Batı Karahanlılar'ın son hükümdarı olduğu zikredilmektedir (Genç, 2002: 25). Osman Han zamanında Harezmşahlar Devleti büyük bir güç haline gelmiştir. Bu arada Batı Karahanlılar, Karahıtaylar ile anlaşmıştır. Diğer yandan Osman Han devletini muhafaza etmek için Harezmşahlar ile de uzlaşmıştır. Nitekim Harezmşah Muhammed Semerkand üzerine sefer düzenleyip şehri ele geçirmiştir. Ardından da Semerkand'ı Harezmşahlar'a başkent yapmış ve Osman Han'ı idam etmiştir. Böylece 1212 tarihinde Batı Karahanlılar Devleti tarihe

⁸⁹ İslâm kaynaklarında "Hıta" veya "Hitây" olarak isimlendirilen Moğol asıllı bir kavimdir. Karahıtaylar, VIII. yüzyılda Orhun kitabelerinde Kök Türklere düşman kavimler arasında gösterilmektedir. Ayrıca bunlar kitabelerde "Kıtay" olarak adlandırılmıştır. Çin kaynaklarında ise "Ch'i-tan (K'i-tan)" adı altında zikredilmektedir. "Kara Hıtay" tabirinin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı tam belli değildir. Muhtemelen, onları eski Hıtaylara bağlamak ve doğuda kalan soydaşlarından ayırmak için "Hitay" sözcüğünün önüne "Kara" sıfatı getirilmiştir. Karahıtaylar hakkında daha teferruatlı bilgi için bkz. (Hunkan, 2011: 341-342).

⁹⁰ İslâm âleminde derin bir etki uyandıran ve Büyük Selçuklular'ın güç kaybetmesine neden olan Katvan Savaşı'nın sebep ve sonuçları için bkz. (Yakupoglu, 2016: 159-161).

karışmıştır (Yazıcı, 2017: 137). Doğu Karahanlılar Devleti'nin ise ilk büyük hükümdarı Şerefeddevle Ebû Şucâ Süleyman Arslan Han b. Yûsuf diye bilinmektedir. Onun başta olduğu zamanda doğudaki gayri müslim Türklerle savaş yapılmıştır. Bu arada Yabaku, Basml ve Çomul gibi Türk toplulukları ile de mücadele edilmiştir. Bir süre sonra da bu Türk toplulukları itaat altına alınmıştır. Bu suretle Balkaş ve Ala Göl mıntıklarının bir müddet Doğu Karahanlılar'ın elinde olduğu ileri sürülmektedir (Merçil, 1993: 24; Genç, 2002: 26). Süleyman Arslan Han'ın bilinmeyen bir sebepten ötürü kardeşi Muhammed ile arası açılmıştır. İki kardeş arasında yapılan savaşta Süleyman Arslan Han yenilmiş ve esir düşmüştür. Bu gelişme üzerine Muhammed, kendini büyük Kağan ilan etmeye başlamıştır. Ancak on beş aylık saltanatının ardından yerini büyük oğlu Hüseyin'e terk etmiştir. Bu sırada İbrahim isimli bir başka oğlunun annesi bu duruma razı gelmemiştir. Tahta kendi oğlunu geçirmek için önce kocasını zehirlemiştir. Akabinde de pek çok aile ferdi ortadan kaldırmıştır. Neticede taht İbrahim b. Muhammed'e kalmıştır. Onun hükümdarlığı zamanında Batı Karahanlı Kağanı Tamgaç Han İbrahim Fergana'yı ele geçirmiştir (Genç, 2002: 28).

Doğu Karahanlılar'ın bundan sonraki tarihi genellikle aile içi hanlık mücadeleleriyle geçmiştir. 1075 yılında Doğu Karahanlılar tahtında Büyük Kağan olarak Tamgaç Buğra Kara Hakân Ebû Ali Hasan görünmektedir. Onun döneminde Balasagunlu Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*'i ona ithaf etmiştir. Ayrıca Ebu'l-Fütûh Abdülgâfir b. el-Hüseyin el-Almaî, günümüze ulaşmayan Tarih-i Kaşgar adlı eseri de bu zamanda yazılmıştır (Özaydın, 2001: 404-412; Genç, 2002: 29; Yazıcı, 2017: 137-138). Tamgaç Buğra Han'ın yerine oğlu Ahmed geçmiş ve Karahıtaylar'ı yenerek bir süre ilerlemelerine engel olmuştur. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Ahmed muhtemelen 1141 yılında vefat etmiştir. Onun oğlu II. İbrahim Han ise iç karışıklıklar yüzünden Karahıtaylar'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine Karahıtaylar Balasagun'a gelmişlerdir. Ancak bundan sonra buradan bir daha ayrılmamışlardır. Akabinde de şehri kendilerine başkent yapmışlardır. Böylece Doğu Karahanlılar'ı da kendilerine bağlamışlardır. II. İbrahim Han'dan sonra da tahta bazı hanlar geçmiştir. Ancak iç karışıklıklar ve isyanlar neticesinde 1210-1211'de Doğu Karahanlılar Devleti son bulmuştur (Yazıcı, 2017: 138).

Tarihi kaynaklarda zikredilen bilgilere göre 1141'de Karahıtaylar'ın Mâverâünnehir'i ele geçirmesinden sonra Fergana'da bağımsız bir Karahanlı devleti ortaya çıkmıştır. Kağanları ise genellikle "Tuğrul Kara Hakan" unvanını taşımışlardır (Yazıcı, 2017: 138; Özaydın, 2001: 404-412). Bu devletin tarihi hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca devleti kuran sülâlenin bazı hükümdarları da tanınmamaktadır. İlk Kağanları ise Batı Karahanlı hükümdarı Hasan b. Ali'nin üçüncü oğlu Hüseyin b. Hasan diye bilinmektedir. Bu hânedân ile ilgili

bilgiler 1212 yılından sonra tamamen kesilmektedir (Yazıcı, 2017: 138). İki Müslüman Türk devleti arasındaki münasebetler Sâmânîler Devleti'nin son dönemlerinde başlamaktadır. Bundan sonraki süre zarfında ilişkiler Sultan Mesûd'un saltanatının sonuna kadar devam etmektedir. Gazneliler ve Karahanlılar'ın ilk temasları Sebüktegin zamanında ortaya çıkmaktadır. Sultan Mahmûd döneminde ise ilişkilerin boyutu uluslar ve devletler arası bir şekil almıştır. Tarihi süreçte Gazneliler ve Karahanlılar arasındaki münasebetlerde çoğu kez Türk adetlerinde yer alan hediye geleneği önemli bir yer tutmaktadır. İki devletin siyasi tarihini ele aldığımızda ilk önce Karahanlıların Sâmânîler'in topraklarına göz diktiği görülmektedir. Bu kapsamda Karahanlılar 992 tarihinde Bûhârâ'yı alarak topraklarını genişletmiştir. Bu sırada Gazneliler'in ise Sâmânîler'e tabî olduğu bilinmektedir (İbadi, 2011:166).

Sâmânîler zor durumda kalınca Sebüktegin'den Karahanlılar'a karşı yardım talebinde bulunmuştur. Sebüktegin'in savaş hazırlıklarına başladığını haber alan Karahanlılar hemen harekete geçmiştir. Bu bağlamda İlig Han ulemâdan oluşan bir grup insanın aracılığıyla Sebüktegin'e bir mektup yollamıştır.⁹¹ Böylece Karahanlılar uzlaşmadan yana tavır takınmaya başlamıştır (Hunkan, 2011: 123). Bu gelişme üzerine Sebüktegin savaş yapmadan Karahanlılarla anlaşmaya razı olmuştur. İkili arasında yapılan anlaşmaya göre; Sâmânîler Sir-Derya sahasını Katvan Çölü'ne kadar Karahanlılar'a bırakmıştır (Merçil, 1989: 11; Barthold, 1990: 283 İbadi, 2011: 166). Öte taraftan Sebüktegin'in Karahanlılarla diğer bir yakınlaşması ise rakiplerine karşı onlardan yardım istemesi olmuştur. Nitekim bu talep neticeye varmadan Sebüktegin vefat etmiştir (İbadi, 2011: 166).

Karahanlılar, 999'da Mâverâünnehir'de hâkimiyet kurduklarında bölgeye en yakın devletin Gazneliler'in olduğu bilinmektedir. Bu sırada Karahanlılar Gazneliler'in gücünden çekindikleri için onlarla ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu minval üzere Karahanlılar 1000 tarihinde Sultan Mahmûd'a bir elçi göndermiştir. Elçinin vazifesi Karahanlılar ve Gazneliler arasında akrabalık tesis etmek olmuştur. Bunun yanında Sâmânîler'in hâkimiyeti altında olan toprakların taksimi için anlaşma yapmak da elçinin görevi arasında yer almıştır (Hunkan, 2011: 138-139). Sultan Mahmûd, anlaşma yapmanın Karahanlı güçlerinin batı yönünden kendi topraklarına doğru ilerlemesini durdurmaya yetmeyeceğini anlamıştır. Bu maksatla Özkend'e bir elçi göndermeye karar vermiştir. Elçi beraberinde pek çok değerli armağanlar da götürmüştür. Bazı tarihçiler bu hediyeler arasında: "Külçe altından mallar, kıymetli yakutlar, inci gerdanlıklar, mercanlar, gereğinden fazla elbise ve anber, kâfur ile

⁹¹ Karahanlı hükümdarı İlig Han'ın Sebüktegin'e yolladığı mektubun içeriği ile ilgili bkz. (Hunkan, 2011: 123).

doldurulmuş altın, gümüş kaplar” olduğunu nakletmektedir (Hunkan, 2011:140; Aksu, 2010: 300). Ayrıca bu elçilik heyeti İlek Han’ın kızını da Sultan Mahmûd’a nişanlamışlardır. Bundan dolayı Karahanlı hükümdarı Sultan Mahmûd’a oldukça yüklü armağanlar göndermiştir (Aksu, 2010: 300). Rus Türkolog ve şarkiyatçısı Barthold, Sultan Mahmûd’a gönderilen hediyeler arasında: “Kıymetli madenler, misk atlar, develer, köleler, cariyeler, beyaz atmacalar ve değerli Çin eşyaları” yer aldığını zikretmektedir (Barthold, 1990: 291). Ömer Soner Hunkan ise Karahanlılar tarafından Sultan Mahmûd’a gönderilen armağanları: “İşlenmiş maddenler, misk keseleri, iyi cins atlar, köleler, cariyeler, ak doğanlar, bertâs kürkleri, samurlar ve Çin malları” halinde sıralamaktadır (Hunkan, 2011: 140).

Gazneliler ve Karahanlılar arasındaki bu dostluk ilişkileri uzun süreli olmamıştır. Öyle ki 1006 tarihinde Sultan Mahmûd’un Hindistan gazasına çıkmasını fırsat bilen İlik Han Horasan’a saldırmıştır (Şebânkârei, 2021: 30; Yılmaz, 2021a: 59-60). Ancak Gazneliler’e karşı mağlubiyete uğrayan İlik Han 1012 tarihinde ölmüştür. Yerine ise Karahanlı tahtına kardeşi Togan Han geçmiştir (Kazvinî, 2018: 316). Yeni hükümdar hemen Sultan Mahmûdla bozulan ilişkileri düzeltmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Sultan Mahmûd’a bir mektup göndermiştir (Zeki, 2019: 295-296). Bu gelişme üzerine Gazneli-Karahanlı münasebetlerinde tekrar barış süreci başlamıştır. Togan Han’ın Sultan Mahmûd’a yolladığı mektupta: “Senin Hindistan gazalarıyla uğraşman, benim de (gayrimüslim) Türklere karşı gazaya çıkmam, birbirimize uğraşmaktan vazgeçmemiz hem Müslümanların hem de İslâmın hayrınadır” diyerek sulh ve dostluk teklifinde bulunmuştur. Sultan Mahmûd, Karahanlı hükümdarı tarafından sunulan bu öneriyi bir süre sonra kabul etmiştir. Ardından da Karahanlılar ve Gazneliler arasında hediyeleşmeler yoluyla dostluk bağları güçlenmiştir (İbnü’l Esir, 1991: C. IX, 192; Bayur, 1987: 152; Hunkan, 2011: 149; Yılmaz, 2021a: 63).

Togan Han’ın 1017-1018 tarihinde vefat etmesinden sonra Karahanlılar’ın başına Arslan Han Mansûr b. Ali geçmiştir. Onun zamanında Sultan Mahmûd, Karahanlılarla temas halinde olmuştur (İbnü’l Esir, 1991: C. IX, 233; Zeki, 2019: 296). Arslan Han Mansûr hânedân içerisinde kendisine muhalefetin yükseleceğini bildiğinden Sultan Mahmûd’a yanaşmıştır. Bu bağlamda dostluk münasebetlerini geliştirmeye önem vermiştir. İlig Han döneminde Arslan Han Mansûr kızını Sultan Mahmûd’un oğlu Emîr Mesûd’a nişanlamıştır. Bu izdivaç mevzusu o zaman İlig Han tarafından onaylanmıştır. Arslan Han Mansûr zamanında ise iki taraf arasında gidip gelen elçiler bu dostluğu pekiştirmek istemişlerdir. Bu maksatla Arslan Han Mansûr’un kızını çeyizi ve pek değerli hediyelerle Belh’de bulunan Emîr Mesûd’a getirmişlerdir (Barthold, 1990: 299; Hunkan, 2011: 149-150; Yılmaz, 2021a: 63). Arslan Han Mansûr 1019 yılında vefat edince yerine Kadir Han b. Yusuf b. Buğra Han

devletin başına geçmiştir (Zeki, 2019: 297). Tarihî kayıtlarda Kadir Han Yusuf ve Sultan Mahmûd'u bir araya getiren nedenler farklılık göstermektedir.⁹² Bununla beraber sebepler kaynaklarda birbirini tamamlayıcı detaylarla açıklanmaktadır (Hunkan, 2011: 151).

Dönemin kaynakları bu tarihi görüşme hakkında şöyle bilgi vermektedir. İki Türk Müslüman hükümdar birkaç süvari ile ortaya gelmişlerdir. İkisi birbirini görünce attan inmişlerdir. Sultan Mahmûd, önce hazinedarına Kadir Han Yusuf için hediye olarak ayarladığı kıymetli bir mücevheri getirmesini emretmiştir. Bu arada Karahanlı hükümdarı da Sultan Mahmûd'a armağan olarak bir mücevher getirmiştir. Nitekim heyecan ve telaş içerisinde Gazneli Sultanına takdim etmeyi unutmuştur. Oradan ayrılınca unuttuğu mücevher aklına gelince onu Sultan Mahmûd'a yollamıştır. Ertesi gün Sultan Mahmûd mükellef bir sofraya hazırlatıp Kadir Han Yusuf'u otağına çağırıştır (Merçil, 1989: 34; Hunkan, 2011: 154-155; Zeki, 2019: 299).

İki hükümdar yemek yedikten sonra eğlence meclisine geçmişlerdir. Müzik dinleyip eğlendikten sonra oldukları yerden ayrılmışlardır. Bu sırada Sultan Mahmûd, Kadir Han Yusuf için pek kıymetli hediyelerin hazırlanmasını söylemiştir. Armağanlar içerisinde altın ve gümüş kaplar, değerli cevherler, zarif kadehler, maliyeti yüksek silahlar, altın başlıklarla beraber cins atlar, cevher süslemeli âsâlar, altın başlıklarıyla birlikte on adet fil, Berdaî develeri yer almıştır. Ayrıca altın gülle, kemerli deve hevdeçleri, gümüş ile altın hilaller, çingiraklar, dokuma ipeklerden hevdeçler, Ermeni yapımı döşekler de hediyeler arasında dikkat çekmiştir. Öte taraftan hediyeler arasında üveysi ve bukalemun halısı, işlenmiş elbiseler, Taberistan eşyaları, Hind kılıçları, sandal-ı musferi eşheb ve anberi de pek ilgi görmüştür. Son olarak da armağanlar içerisinde dişi yaban eşekleri, berberi kaplan postları, av köpekleri, turna, ahu, geyik avlayan şahin ve kartal da konulmuştur (Hunkan, 2011: 155; Zeki, 2019: 299-300).

Neticede Sultan Mahmûd, kuvvetini göstermek adına Karahanlı hükümdarını kendi memleketinde gösterişli bir şekilde ağırlamış ve onu değerli hediyelerle uğurlayarak ona mesajda vermiştir. Bu izzet-i ikram ve zenginliği gören Karahanlı hükümdarı şaşkınlığını gizleyememiştir. Otağına dönünce kendisine gönderilen hediyeler karşısında hayrete düşmüş ve karşılığını göndereceğini düşünmüştür. Hemen hazinedarına beytülmâldan⁹³ birçok mal getirmesini emretmiştir. Akabinde hazırladığı değerli armağanları Sultan Mahmûd'a götürmesini söylemiştir. Hediyeler arasında Türkistan'a özgü atlar, altın aletler, okçu Türk

⁹² Sultan Mahmûd ve Karahanlı hükümdarı Kadir Han Yusuf'u bir araya getiren sebepler hakkında detaylı bilgi için bkz. (Hunkan, 2011: 151-154).

⁹³ Kelime manası "mal evi" olan beytülmâl bir terim olarak devlete ait malların korunduğu fiziki mekânı diye bilinmektedir. (Erkal, 1992: 90-94).

köleleri, şahinler, sincaplar, samur postları ve Çin aynası yer almıştır. Böylece her iki hükümdar da birbirlerinden memnun kalarak ayrılmışlardır (Zeki, 2019: 300; Yılmaz, 2021a: 64-65). Gazneliler ve Karahanlılar arasında başlayan dostluk daha sonra iki taraf arasında yapılacak olan evlilikler yoluyla güçlendirilmek istenmiştir (Merçil, 1989: 35; Yılmaz, 2021a: 65). Bu kapsamda Kadir Han oğlu ile Sultan Mahmûd'un kızının evlenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Kadir Han'ın kızı ve Sultan Mahmûd'un oğlunun nikahlanması da uygun görülmüştür (Hunkan, 2011: 156; Aksu, 2010: 306).

Sultan Mahmûd, Kadir Han Yusuf'la dost olmuşsa da İslâmın doğusunda Türk Hakanlığına karşı kendisini kuvvetli görmüştür. Hatta üstünlüğünü Halîfeye de kabul ettirmek istemiştir. Abbâsî Halîfesi Kâdir Billâh Karahanlı hükümdarına üç lakap verince Sultan Mahmûd onu kıskanmaya başlamıştır. Akabinde Halîfeye bir elçi göndermiş ve “putperes ülkelerinde İslâmı yüceltmek için onca fetihler yaptım. Bütün Hindistan, Horasan ve Irak bana teslim oldu; Çin ve Maçin hududuna kadar Mâverâünnehir'i aldım. Senin adına kılıç çalışıyorum. Bana itaat edenlerden ve benim oturttuklarımdan olan Hakan'a üç lakap buyrulmuştur. Ben köleye bunca saygıma rağmen, bir tane lakap vermişsin” demiştir (Nizâmü'l-Mülk, 1999: 106; Aksu, 2010: 307).

Buna mukabil Halife, bir lakabın yeterli, zira fazlasının gülünç olacağına işaretlerle “Hakan, cahil ve Türk'tür. Bir bölgenin hükümdarıdır. Onun ricasını cahilliğine yorup taltif etmek için yerine getirdik. Sen her bilgiden anlarsın ve bana daha yakınsın.” şeklinde cevap vermiştir. Sultan Mahmûd bu durum karşısında kendisine yakın olan bir Türk kadınına Kâşgar'a göndermiştir. Kadının görevi Kadir Han Yusuf'un hazinesinden Halîfenin ona gönderdiği ahidnâmeyi elde etmek olmuştur. Bu maksatla Kâşgar'dan Türk gulâm, câriyeler ve ipek kumaş alarak Semerkand'a geçmiştir (Hunkan, 2011: 163-164).

Türk kadını çoğu kez hediyelerle Karahanlı hükümdarının ve hatununun karşına çıkmıştır. Bu armağanlar arasında misk, amber, çeşitli mücevherler ve pek çok hediyeelik eşya yer almıştır (Çakır, 2021: 84). Nihayet bir süre sonra onların gönüllerini almış ve hizmetlerinde görev almaya başlamıştır. Belirli bir sürenin ardından Türk kadını, Kağan ve Hatun'a oğlunun Farsça ve Arapça öğrenmekte olduğunu söylemiştir. Şayet oğlum Farsça ve Arapça risaleler okuyup duruyor, gel gör ki bunlar yeterli gelmemektedir. Ümit olunur ki hiçbir şey Müminlerin emirinin hükümdarlara yolladıkları mektuplardan daha mükemmel değildir. Bu kapsamda Türk Kağanından Halîfenin ona gönderdiği ahidnâmeyi ödünç istemiştir. Karahanlı hükümdarı kadının bu arzusunun kabul etmiştir. Kadın, oğlunun üç gün içinde ahidnâmeyi mütallaa edeceğini Kağan'a söylemiştir. Üç günün sonunda ise ahidnâmeyi geri getireceğine dair söz vermiş de kadın bir gece yarısı oradan göç etmiştir. Sonra Belh

şehrinden Gazne'ye Sultan Mahmûd'un yanına varmıştır. Huzura kabul edilen kadın ahidnâme'yi Gazneli Sultanına arz etmiştir (Nizâmü'l-Mülk, 1999: 110-111; Hunkan, 2011:164). Sultan Mahmûd zaman geçmeden bir elçi ile ahidnâme'yi Abbâsî Halîfesine göndermiştir. Elçi, "Mahmûd bendenizin bir hizmetkârı, bu ahidnâme'yi küçük çocukların elinde gördü. Hor ve değersiz görmelerinden dolayı her çocuk bir tarafından çekiyordu. Hizmetkâr onlara bir parça meyve verdi ve ahidnâme'yi satın aldı. Gazne'ye getirdi." diyerek Halîfeye arz etmiştir. Abbâsî Halîfesi bu durumdan pek mahçup olmuş ve Karahanlı hükümdarına itâb-nâme yazılmasını emretmiştir (Nizâmü'l-Mülk, 1999: 111). Ardından da Sultan Mahmûd'a "Emînü'l-Mille" lakabını vermiştir. Bundan sonraki süreçte Sultan Mahmûd Halîfe ile bir anlaşma yapmıştır. Buna göre Halîfe Kadir Billâh Türkistan Hanlarına doğrudan lakap, hil'at ve mektup göndermeyecektir. İslâmın doğusundaki bu üstünlük kavgası İran ve Turan savaşlarının bir devamı niteliğinde görülmüştür. İki taraftan hangisinin üstün olduğunu ispat etmeye yönelik bir anekdot daha *Çehar Makâle*'de bulunmaktadır (Hunkan, 2011: 164).

Sultan Mahmûd, 1030 tarihinde vefat etmiş ve ölmeden önce tahtını küçük oğlu Muhammed'e bırakmıştır. Hakkı çiğnemen Emîr Mesûd Nîşâbur'a doğru yönelme kararı almıştır. Bundan dolayı Gazne'deki Sultan Muhammed'in taraftarları ondan korktukları için 1031 yılının ortalarında devletin idaresini ona vermişlerdir. Yeni Sultan Gazneli tahtına oturunca Karahanlılarla olan münasebetlerine hususi bir önem vermiştir. Bu bağlamda Abbâsî Halîfesine biad etmesi karşılığında bazı şartlar ileri sürmüştür. Koşullar Karahanlılar ile ilgili olmaktadır. İlk olarak Abbâsî Halîfesine Türkistan Hanlarıyla yazışmamasını ve onlara payeler vermemesini söylemiştir. Ardından da Sultan Mahmûd zamanında olduğu gibi Gazneliler'den habersiz hil'at göndermemesini bildirmiştir (Aksu, 2010: 308).

Diğer yandan Sultan Mesûd Karahanlılarla olan mevcut anlaşmaların ve aralarındaki ittifakın yenilenmesi için Kâşgar'a elçi yollamıştır. Tebâniyân ileri gelenlerinden Ebû Tâhir beraberinde bir mektup⁹⁴ ve iki müşâfehe de götürmüştür (Beyhakî, 2019: 195; Hunkan, 2011: 168; Yılmaz, 2021a: 168). Sultan Mesûd tarafından Kadir Han Yusuf'a gönderilen mektupta iki ülke arasındaki yardımlaşma ve güvene işaret edilmiş ve dostluklarını pekiştirmek adına kendisine Kadir Han Yusuf'un kızını istemiştir. Ayrıca Kadir Han Yusuf'un veliahtı Buğra Tegin'in kızını da oğlu Mevdûd'a nişanlamayı ön görmüştür. Diğer yandan Sultan Mesud kendisine nişanlanacak kız için mihr bedeli olarak elli bin verilmesini söylemiştir. Veliahtı Mevdûd'a isteyeceği kıza ise 30 bin halis dinar mihr bedeli biçmiştir

⁹⁴ Türkistan'a gönderilen mektup ve müşâfehelerin nüshası tam metin olarak Târih-i Beyhakî'de yer almaktadır (Beyhakî, 2019: 195-203).

(Beyhakî, 2019: 198; Barthold, 1990: 314; Hunkan, 2011: 168-169; Yılmaz, 2021a: 121). Sultan Mesûd, Karanlı hükümdarı ve ailesine pek kıymetli hediyeler de göndermiştir. Armağanların ise bugün geleneği muhafaza etmek adına yolladığını birinci müşâfede belirtmiş ve hediyelerin iki tarafın şanına layık olarak tedarik ettiğini izah etmiştir (Beyhakî, 2019: 199; Yılmaz, 2021a: 168).

Kadır Han Yusuf'un 1031-1032'de vefat etmesi üzerine Gazneli elçiler bir süre daha Karahanlı ülkesinde kalmışlardır. Öte taraftan Buğra Tegin Süleyman, Arslan unvanını alarak Karahanlı hükümdarı olmuştur. Nihayet Gazneli elçileri dört yıl aradan sonra Gazne'ye dönmek üzere yola çıkmışlardır. Nitekim Mevdûd'a nişanlanan kız yolda ölmüştür. Kadır Han kızı Şâh Hâtun ise Gazne'ye vardığında büyük kutlamalar ile karşılanmıştır. Gazneli elçilerle beraber gelen Karanlı elçileri Sultanın kız kardeşini de Buğra Han'a götürmek istemişlerdir. Ancak Buğra Han'ın evlilik neticesinde Gazneli topraklarının bir kısmına varis olacağı dedikoduları yayılmıştır. Bunun üzerine Sultan Mesûd, elçileri eli boş bir şekilde göndermiştir (Beyhakî, 2019: 493; Barthold, 1990: 314; Hunkan, 2011: 169-170).

Diğer yandan Gazneliler Batı Karahanlı yöneticisi Ali Tegin ile uğraşmak zorunda kalmıştır. İki taraf arasındaki Debûsiye savaşı neticesinde Türk Hakanlığı'nın bölgede kaybettiği itibar Ali Tegin nezdinde telafi edilmiştir (Hunkan, 2011: 182). Ali Tegin 1035 tarihinde ölünce oğlu Arslan İlig Yusuf babasının izinden gitmeye başlamış ve Gazneliler'e karşı Ali Tegin'in yürüttüğü düşmanca siyaseti devam ettirmiştir. Hâlbuki Sultan Mesûd, babasının vefatından dolayı ona taziye de bulunmuş ve saltanatını tebrik etmiştir. Arslan İlig Yusuf, Harezm Sultanı ile ittifak yapmıştır. İki taraf beraber Gazneliler'e bağlı topraklara saldırmıştır. Arslan İlig Yusuf'un, müttefiki Harezm Sultanı Harun vefat edince kendisi Semerkand'a dönmek zorunda kalmıştır (Aksu, 2010: 312). Sonra ki süreçte Arslan İlig Yusuf, Sultan Mesûd ile anlaşma yolunu seçmiş ve iki taraf arasında elçiler gidip gelmiştir. Ayrıca Arslan İlig Yusuf karşılıklı evlilik yolu ile iki taraf arasındaki dostluğun pekiştirilmesini istemiştir (Hunkan, 2011: 190; Aksu, 2010: 312).

Öte taraftan Arslan İlig Yusuf, Sultan Mesûd'dan kendisi ile Arslan arasında arabuluculuk yapmasını talep etmiştir. Buna mukabil olarak da Hutlân bölgesi davasından vazgeçeceğini bildirmiştir. Sultan Mesûd ise Arslan İlig Yusuf'un bu taleplerinden sadece bazılarını kabul etmiştir. Neticede Ali Tegin'in kızı, Sultan Mesûd'un oğluna Sultanın kardeşinin kızı da Arslan İlig Yusuf'a istenilmiştir. Bu maksatla Türk örf ve âdetlerinde yer alan hediye geleneği de gözetilmiştir (Aksu, 2010: 312). Sultan Mesûd'un ölümünden sonra Gazneli tahtına 1041'de oğlu Mevdûd oturmuştur Kaynaklarda Sultan Mevdûd döneminde Gazneliler ve Karahanlılar arasındaki münasebetlerin seyri hakkında fazla bilgi

bulunmamaktadır (Aksu, 2010: 316). Neticede iki devlet arasındaki münasebetlerde Müslüman olduklarından dolayı pek fazla savaş ve çatışma tercih edilmemiştir. Hindistan seferleri ise Gazneliler ve Karahanlılar'ı çoğu kez ortak bir payda da birleştirmiştir. İki taraf karşılıklı evlilikler yoluyla da aralarında güven ortamı oluşturmuşlardır. Ama bazen bu sulh Karahanlılar'daki iktidar değişikliği ve toprak hırsı yüzünden bozulmuştur. Genel olarak ise Gazneli ve Karahanlı ilişkileri daha çok menfaatler üzerine kurulmuştur (Zeki, 2019: 301).

4.3. Gazneli-Selçuklu Münasebetleri

Oğuzlar'ın Kınık boyuna⁹⁵ mensup olan Selçuklular'ın atası olarak kabul edilen ilk kişi “demir yaylı” lakabını taşıyan Selçuk'un babası Dukak'dır⁹⁶ (Reşîdü'd-din Fazlullah, 2010: 70-71; Merçil, 1993: 43; Kafesoğlu, 1972: 4; Peacock, 2010: 22Özgüdenli, 2016: 23-24; Yazıcı, 2017: 206). Selçuk'un dört oğlunun olduğu bilinmektedir. Bunların isimleri, İsrâ'il, Mikâ'il, Musa Yabgu ve Yunus'tur (Kazvinî, 2018: 342; Kafesoğlu, 1972: 12; Özgüdenli, 2016: 31; Yazıcı, 2017: 208).

Kendilerine ait mal ve mülklerin sayısı fazla olduğundan otlak azlığı yüzünden 985-986 tarihinde Türkistan'dan Mâverâünnehir'e gelmişlerdir. Ardından da Nûr, Bûhârâ ve Soğdî Semerkand'a yerleşmişlerdir. Bu süre zarfında Sultan Mahmûd onlara dostluk yolunu tutmaya başlamıştır. Bir süre sonra Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu onu ziyarete gelmiş ve Sultan ona büyük bir saygı göstermiştir. Sohbet esnasında Sultan Mahmûd, ona “Eğer bizim yardıma ihtiyacımız olursa, emir ne olur, yardıma ne kadar asker gelir?” diye sormuştur. Kaynaklarda Arslan Yabgu'nun elinde bir yayı ve abasının kemerinde iki okunun olduğu zikredilmektedir. Bir oku ona vererek “Eğer bu oku kabilemize gönderirsen, 100 bin süvari sizin yardımınıza gelir.” Sultan “Eğer fazlası gerekirse?” diye sorunca Arslan Yabgu diğer oku da ona vermiştir. “Eğer bu oku Balhan dağına ulaştırırsan senin yardımına 50 bin süvari daha gelir” demiştir. “Daha fazlası gerekirse” diye sorunca Arslan Yabgu yayını çıkararak “Bu yayı Turan'a gönderirsen, istediğin kadar asker gelir.” Bu durum karşısında Sultan Mahmûd, tehlikenin farkına varmış ve bir hile ile Arslan Yabgu'yu yakalamıştır (Kazvinî, 2018: 342; Reşîdü'd-din Fazlullah, 2010: 75-77; Kafesoğlu, 1972: 14-15). Sultan Mahmûd bundan sonra 1025 tarihinde Arslan Yabgu'yu Hindistan'da Kalincar Kalesi'nde yedi yıl hapsetmiştir. Arslan

⁹⁵ Oğuz Destanı'nda zikredilen bilgilere göre Oğuz boyları yarı efsanevî bir kişi olan Oğuz Han'a bağlanmaktadır. Destanda ifade edildiğine göre, Oğuz Han kendisine altın yay getiren üç oğluna Bozoklar, ok getiren diğer üç oğluna da Üçoklar ismini vermiştir. Bunların dörder oğlundan da 24 Oğuz boyu meydana gelmektedir (Çetin, 2010: 81).

⁹⁶ Dukak'ın babası ve ceddi ile ilgili kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Günümüze ulaşmayan *Melik-nâme* adlı esere dayanan bazı kaynaklarda Dukak'ın Oğuz Türklerinin reisi olduğu zikredilmektedir. Bunun yanında bütün Deşt-i Hazar Türk oymakları tarafından tanındığı da kaydedilmektedir (Özgüdenli, 2016: 24).

Yabgu 1032 yılında vefat edince Selçuklular'ın başına Musa İnanç Yabgu geçmiştir. Ancak gerçek güç Tuğrul ve Çağrı Beylerin elinde olup bu ikisi ailede ön plana çıkmışlardır (Sümer, 2009: 365-371; Yazıcı, 2017: 209).

Mâverâünnehir'de zor bir durumda olan Tuğrul ve Çağrı Beyler kendileri için daha elverişli topraklar aramaya başlamışlardır. Bir süre sonra Tuğrul Bey çöllere çekilmeye karar vermiştir. Diğer yandan Çağrı Bey ise 3000 kişilik bir süvari birliğin başında Gazneliler'in idaresindeki Horosan'dan Anadolu'ya doğru hareket etmiştir. Çağrı Bey, Ermeni ve Gürcü topraklarında çok ciddi bir güçlkle karşılaşmadan Tuğrul Bey'in yanına dönmüştür (Turan, 1965: 47; Kafesoğlu, 1972: 15-16; Sümer, 2009: 365-371; Yazıcı, 2017: 209). Selçuklular 1035 tarihinde Ceyhun'u aşarak Horasan'a geçmişlerdir. Bu esnada Tuğrul ve Çağrı Beyler'in yanında Musa İnanç Yabgu ve Yınallar'da yer almışlardır. Bundan sonraki süreçte gelişmeler daha çok Tuğrul ve Çağrı Beyler'in yönetiminde gelişmektedir. İlerleyen sürede Selçuklu İmparatorluğu'nun temelleri bu iki lider önderliğinde Horasan'da atılmaktadır. Bu durumu Gazneliler'in ilk anda kabul etmesi mümkün gözükmemektedir. Bu doğrultuda karşımıza üç aşamada toplayabileceğimiz Gazneli ve Selçuklu münasebetleri çıkmaktadır (Yazıcı, 2017: 209).

Bunun ilk safhası iki taraf arasında Nesâ yakınlarında 1035 yılında yapılan savaş ile başlamaktadır. Gazneli kuvvetleri, Selçuklular tarafından büyük bir hezimetle uğramıştır. Neticede Gazneliler ve Selçuklular arasında müzakereler başlamıştır. Görüşmelerin sonucunda Sultan Mesûd tarafından sırasıyla Musa Yabgu'ya Ferâve, Çağrı Bey'e Dîhistan ve Tuğrul Bey'e de Nesâ verilmiştir. Bunların yanında Sultan Mesûd Selçuklu liderlerine hil'at, menşûr ve sancak da göndermiştir. Ancak barış evresi uzun süre devam etmemiştir. Bir müddet sonra Selçuklular kendilerine verilen bölgeleri yetersiz bulmaya başlamıştır. Daha sonra Merv, Serahs ve Bâverd'i de istemişlerdir (Merçil, 1993: 46; Yazıcı, 2017: 209-210; Özgüdenli, 2016: 43-45; Yılmaz, 2021a: 233). Daha sonra Selçuklular'ın neden olduğu huzursuzluk yüzünden Sultan Mesûd onların üzerine bir ordu göndermiştir. Gazneli güçleri Serahs civarında Selçuklular'a yenilmiştir (Beyhakî, 2019: 508; Merçil, 1993: 46; Yazıcı, 2017: 210; Özgüdenli, 2016: 43-45).

Selçuklular daha sonra istiklâllerini kazanmak için hazırlıklara başlamıştır. Kendi aralarında istişare ederek eski Türk devlet ananesi gereğince ele geçirdikleri yerleri bölüşmüşlerdir. Tuğrul Bey yeni devletin Sultanı olarak Nişâbur'u almıştır. Abisi Çağrı Bey Merv'i ve Musa Yabgu ise Serahs'a hakim olmuştur. Sonuç olarak Selçuklular kazandıkları zafer ile müstakil bir devlet kurma yolunda önemli bir adım atmıştır (Merçil, 1993: 46-47; Yazıcı, 2017: 210). Sultan Mesûd, Selçuklular'ın hızlı ilerleyişini durdurmak için harekete

geçmiştir. Belh yakınlarında Ulyaâbâd olarak adlandırılan yerde Çağrı Bey'i mağlup etmiş ve Gazneli ordusunu toplayarak Selçuklular üzerine yürümüştür (Beyhakî, 2019: 534-535; Sümer, 2009: 365-371). Sultan Mesûd'un gelişini haber alan Selçuklular Çağrı Bey'in teşvikiyle Gaznelilerle savaşmaya karar vermiştir. 1039 tarihinde Serahs savaşında Sultan Mesûd galip gelmiştir. Nitekim bir süre sonra Gazneliler tekrar Selçuklular'ı karşılarında görmüştür. Yeniden başlayan çarpışmalar sonucunda Gazneli ordusu perişan hale gelmiş ve Gazneliler barış teklifinde bulunmuştur. Ancak Selçuklular ele geçirdikleri yerleri boşaltmayıp Herât'a elçi göndermiştir. Neticede Sultan Mesûd büyük bir başarı elde etmeden Nişâbur'a dönmek zorunda kalmıştır (Sümer, 2009: 365-371).

Gazneliler ile Selçuklular arasındaki en önemli savaş Merv yakınında Dandanakan⁹⁷ kalesi önünde gerçekleşmiştir. Selçuklular, Dandanakan savaşında Gazneliler'i büyük bir hezimete uğratmıştır. Savaşın akabinde Selçuklu Beyleri Tuğrul Bey'i Horasan Emîr'i olarak ilan etmişlerdir. Artık tamamen Horasan'da Selçuklu Devleti kurulmuş ve devrin âdeti gereği komşu hükümdarlara fetihnameler gönderilmiştir. Bir süre sonra Selçuklu ileri gelenleri Merv şehrinde toplanan Kurultayda bir araya gelmişlerdir⁹⁸ (Merçil, 1993: 47; Kafesoğlu, 1972: 26-27).

Merv kurultayında önce doğu ve batıda hedeflenen fetihler karara bağlanmıştır. Bunun yanında Tuğrul Bey'in imzasını taşıyan bir mektup Abbâsî Halîfesine gönderilmiştir. Mektupta Halîfeye olan bağlılık arz edilmiştir. Bunların yanında Kurultayda ileride ele geçirilecek bölgeler Selçuklu hanedanına mensup üç reis arasında taksim edilmiştir. Buna göre Serahs ve Belh şehirlerinin de içinde bulunduğu Ceyhun ve Gazne arasındaki bölge Çağrı Bey'e verilmiştir. Herât, Bûst ve Sîstan havalisi de Musa İnanç Yabgu'ya kalmıştır. Başkent Nişâbur olmak üzere Irak bölgesi ise Sultan sıfatıyla Tuğrul Bey'e pay edilmiştir. Selçuklu hânêdânına ikinci derece mensup olanlar da diğer yerlerden istifade etmişlerdir (Kafesoğlu, 1972: 27-28; Özgüdenli, 2016: 55; Yazıcı, 2017: 211-212).

Tuğrul Bey Sultan olduktan sonra Belh, Harezm, Taberistan, el-Cibal, Hemedan, Dînever, Hulvan, Rey ve İsfahan'ı egemenliği altına almıştır. Ayrıca vefat etmeden önce ülkesinin sınırlarını Ceyhun'dan Fırat Nehri kıyılarına kadar genişletmiştir. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra yerine geçen Alparslan ise Selçuklu Devleti'nin topraklarını doğuda Cend, Batıda Haleb'e kadar ulaştırmıştır. Öte yandan Anadolu'nun büyük bir kısmını da

⁹⁷ Dandanakan savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. (Yılmaz, 2021: 290-296).

⁹⁸ Rivayet edilir ki Kurultay açılışında Tuğrul Bey, eline aldığı bir oku ağabeyi Çağrı Bey'e vermiş ve kırmasını söylemiştir. Çağrı Bey ise oku çok kolay bir şekilde kırmıştır. Ardından Tuğrul Bey ok sayısını ikiye çıkarttığına Çağrı Bey yine zorlanmamıştır. Nitekim Tuğrul Bey üç ok verince Çağrı Bey okları güçlülkle kırabilmiştir. Ok sayısı dört olunca Çağrı Bey'in kırması mümkün olmamıştır. Tuğrul Bey bununla Selçuklu ailesi arasındaki dayanışmayı göstermeyi hedeflemiştir (Yazıcı, 2017: 211).

fethetmiştir. Bunlardan başka Sultan Alparslan Mekke ve Medine'yi de yeniden Abbâsî Hilafetinin egemenlik sahasına katmıştır. Böylece kutsal mekânlarda tekrar İslâm Halifesi adına hutbe okunmaya başlamıştır (Mevdûdî, 1971: 30-31). Bütün bunların yanında Alparslan'ın en mühim niteliklerinden birisi İslâmın cihad emrine sınıksız bağlı olmasıdır. Bu bağlamda Müslüman Türklere Anadolu'nun kapılarını açmıştır. Neticede Alparslan sadece Türk Tarihi ve İslam Tarihi'ni değil Dünya Tarihi'ni etkilemiştir Bundan dolayı Anadolu Türklüğü kendisine çok şey borçludur (Yazıcı, 2017: 223).

Alparslan'dan sonra Melikşah'ın tahta geçişinde Nizâmü'l-Mülk aktif bir görev icra etmiştir. Melikşah'ın amcası Kavurt'un yarattığı tehdidi bertaraf etmiştir (Tural, 2020: 102). Melikşah döneminde Selçuklu Devleti'nin sınırları daha çok genişlemiştir. Öyle ki batıda Akdeniz kıyılarından başlayarak, doğuda Çin hududuna varmıştır. Güneyde Yemen, kuzeyde Harezmi ve Abhâz'a kadar ilerlemiştir. Melikşah'ın egemenlik dairesine giren bütün bu yerlerde sadece onun buyruğu, kanunu ve siyasi nizamı geçerli olmuştur (Mevdûdî, 1971: 31).

Melikşah'ın vefat etmesinden sonra da Selçuklu hânedân üyeleri arasında saltanat mücadelesi başlamıştır. Melikşah'ın en büyük oğlu Berkjaruk, Nizâmü'l-Mülk'e tabi gulâmlar tarafından Selçuklu Sultanı ilan edilmiştir. Bu arada Terken Hatun çocuk yaştaki oğlu Mahmud'u tahta çıkarmıştır. Nitekim Berkjaruk taraftarlarının gayretleri sonucunda Terken Hatun barışa mecbur bırakılmıştır. Aralarında yapılan anlaşmaya göre İsfahan ve Fars eyaletleri Terken Hatun ve oğlu Mahmud'a bırakılmıştır. Öte taraftan Berkjaruk da diğer eyaletlerde Sultan olarak tanınmıştır. Sonraki süreçte ise Terken Hatun ve oğlu aynı yıl içerisinde vefat etmiştir. Berkjaruk bu seferde amcası Tutuş ile mücadeleye girişmiş ve onu bertaraf etmiştir. Ardından da karşısına kardeşi Muhammed Tapar çıkmıştır. İki kardeş arasındaki çatışmanın neticesinde barış anlaşması imzalanmıştır (Sümer, 2009: 365-371). Buna göre Azerbaycan'daki Sefîdrûd sınır olmak üzere Büyük Selçuklu Devleti ikiye ayrılmıştır. Muhammed Tapar, Kafkasya'dan Suriye'ye bütün vilayetlere Sultan olarak sahip olmuştur. Berkjaruk'a da Rey, Cibâl, Taberistan, Fars, Huzistan, Bağdat, Mekke ve Medine'nin idaresi verilmiştir. Diğer yandan Sencer ise Horasan'da hutbeyi Muhammed Tapar adına okutmuştur. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve Berkjaruk 25 yaşında 1104 yılında vefat etmiştir (Merçil, 1993: 63-64; Sümer, 2009: 365-371; Yazıcı, 2017: 232; Akyol-Kara, 2016: 149).

Berkjaruk'un ölümü üzerine küçük yaştaki oğlu Melikşah Bağdat'ta Selçuklu Sultanı ilan edilmiştir. Lâkin Muhammed Tapar bu durumu kabullenmeyerek, Bağdat'a sefer düzenlemiştir. Çok fazla zorlukla karşılaşmadan Selçuklu Sultanlığını ele geçirmiştir. Bir müddet sonra da hânedânın başka mensuplarıyla saltanat kavgasına girişmiştir. Muhammed

Tapar bu isyanı da kısa sürede bertaraf etmiştir (Merçil, 1993: 64, Yazıcı, 2017: 232; Akyol-Kara, 2016: 149-150). Selçuklu tahtına oturan Muhammed Tapar 1107 tarihinde İsfahan yakınlarındaki Şahdiz Kalesi'ni ele geçirerek içindeki Bâtınîleri öldürmüştür. Ardından Bâtınîlerin merkezi olan Alamut,⁹⁹ Anuş Tegin Şîrgîr tarafından kuşatılmıştır. Nitekim müstahkem bir kale olduğundan dolayı alınamamıştır (Merçil, 1993: 66; Yazıcı, 2017: 233; Akyol-Kara, 2016: 151).

Bunlardan başka Muhammed Tapar zamanında Karahanlılar ve Selçuklular arasındaki ilişkiler bazen bozulmuştur. Ancak yine de Karahanlılar Selçukluları metbu tanımaya devam etmiştir. Selçuklu ile Gazneli münasebetlerinde III. Mesûd döneminde barış hâkim olmuştur. Ayrıca Muhammed Tapar, Gazneliler arasındaki taht kavgalarına karışarak Behram Şah'ın Sultan ilan edilmesini sağlamıştır. Böylece Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Gazneliler Devleti'ni de kendisine tabî kılmıştır. Saltanatı boyunca kendisine Alparslan'ı örnek alan Muhammed Tapar Selçuklular'a eski itibarını kazandırmıştır (Sümer, 2009: 365-371).

Muhammed Tapar ölmeden evvel düzenlediği bir ziyafet ile oğlu Mahmûd'u yerine geçirmiştir. Bu konuda devlet büyüklerinden de Mahmûd'a biad etmeleri için söz almıştır. Ancak Muhammed Tapar 1118 yılında vefat edince Sencer bu oldubittiği kabul etmemiş ve sultanlığını ilan etmiştir (Yakupoğlu, 2016: 155). Büyük Selçuklu tahtına geçen Sencer İlk iş olarak Gazneliler'in üzerine yürümüş ve onları mağlup etmiştir. Ardından da Mahmûd'un üzerine sefere çıkmış, onu yenmiştir. Daha sonra Sultanul Âzam unvanını alarak yeğeni Mahmûd'u kendisine tabî Sultan durumuna getirmiştir. Bu gelişme üzerine merkezi Merv olan Büyük Selçuklu Devleti'nin yanında Hamedan'da Irak Selçukluları ortaya çıkmıştır (Çeçen, 1986: 164).

Selçuklu Devleti'nin varlığını uzun süre koruyan Sencer, nitekim Budist Karahıtaylar'ın Mâverâünnehir'de hâkimiyet kurmalarına mani olamamıştır. Sultan Sencer yirmi yılı meliklik olmak üzere altmış yıla yakın saltanatının sonunda da Oğuzlar'a yenilmiştir. Selçuklu Sultanı kendi öz kavmi olan Oğuzlar'ın elinde elinde üç yıl esir kalmıştır. Esaretten kurtulduktan bir süre sonra da 1157 tarihinde vefat etmiştir. Onun ölümüyle beraber Büyük Selçuklu Devleti tarih sahnesinden silinmiştir. Bundan sonra artık Selçuklu varlığı, aynı kökten diğer bir kısım Selçuklu devletleriyle devam etmiştir (Sümer, 2009: 365-371). Tarihî süreçte Gazneli ve Selçuklu münasebetlerinin başlaması Gazneli Mahmûd dönemine denk gelmektedir. Bu

⁹⁹ Ortaçağ'da Rûdbâr vadisinde yer alan Alamut, elli kadar müstahkem kale arasında en meşhur olanıdır. Deylem sınırında Rûdhâne-i Alamut vadisiyle Tâlekân Nehri'nin birleştiği kısımdan iki, Kazvinden de altı ve sekiz fersah uzaklıkta İki bin metre yükseklikteki yalçın kayalar üzerine inşa edilmiştir. Alamut adı eski Fars dilinin Taberistan şivesinde "kartal yuvası" ya da "kartal eğitimi" manasına gelmektedir (Özaydın, 1989: 336-337).

zamanda Selçuklular Oğuz Yabgu'su¹⁰⁰ ve bazı Türk kabilelerinin baskısından dolayı yurt arayışına girmişlerdir. Sâ mânîler'in yardım talepleri karşılığında ise Bûhârâ Nur Kasabasına gelmişlerdir. Bir müddet sonra da Karahanlılar ve Gaznelilerle temas halinde olmuşlardır. Diğer taraftan Bûhârâ bölgesinde yaşayan Oğuz Türkmenleri Gazneli Mahmûd'a iltica talebinde bulunmuşlardır. Bunların istekleri Gazneli Mahmûd tarafından kabul edilmiş ve dört bine yakın Türkmen ailesi Horasan'a yerleştirilmiştir (Zeki, 2019: 302). Gazneli ve Selçuklu ilişkileri Gazneli Mahmûd'un Arslan Yabgu'ya bir elçi göndermesi ile ilerlemiştir. Gazneli Mahmûd, Arslan Yabgu'ya Hindistan'a gaza amacıyla sefere çıktığını ve kendilerinin de bu gazalara katılmasını bildirmiştir. Ayrıca bu mevzu hakkında konuşmak ve dost olmak adına onu sarayına çağırmıştır. Arslan Yabgu, yedi yıl boyunca Kalincar Kalesi'nde hapis kaldıktan sonra 1032 tarihinde vefat etmiştir (Kalemkaş, 2019: 30).

Sultan Mesûd zamanında Selçuklular, Gazneliler Devleti için daha büyük bir tehlike olmaya başlamıştır. Bu kapsamda İki taraf rasında yapılan Nesâ Savaşı'nda Selçuklular, Gazneliler'i mağlup etmiştir. Müzakereler neticesinde, Tuğrul Bey'e Nesâ, Çağrı Bey'e Dîhîstan ve Mûsa Yabgu'ya da Ferâve unvanıyla ikta olarak verilmiştir. Ardından da bunların her biri için valilere özel hil'atler de hazırlanılmıştır. Bunların yanında Gazneliler'e özgü dikilmiş esvap, at, eyer, Türklerin tarzında altın kemer ve kumaşlar da hediye olarak hazırlanılmıştır. Bir sonraki günde Gazneliler tarafından Selçuklu elçilerine hil'at ve para verilmiştir (Yılmaz, 2021a: 234).

Yine Sultan Mesûd döneminde Gazneliler ve Selçuklular arasında elçiler vasıtasıyla barış müzakereleri başlamıştır. Bu doğrultuda Sultan Mesûd, vezirinin Selçuklularla bir anlaşma yapma fikrini devlet ricali ile istişare etmiştir. Neticede toplantıda vezirin görüşü uygun bulunmuştur. Ardından da tecrübeli bir insan olan Hâkim Ebû Nasr-ı ez-Zevzenî Selçuklular'a elçi olarak gönderilmiş, Gazneliler ile Selçuklular arasında geçici Kurt Barışı¹⁰¹ süreci başlamıştır (Beyhakî, 2019: 249; Yılmaz, 2021a: 171-172). Gazneli elçisi Zevzenî, Selçuklular tarafından pek iyi bir şekilde karşılanmış, kendisine izzet ve ikramda bulunmuştur. Ayrıca Selçuklular, Gazneli elçisine çok değerli hediyeler de vermiştir. Ardında da Zevzenî'yi dinleyip aralarında toplanarak Gazneliler'e verilecek cevap konusunda istişare etmişlerdir. Nihayet Selçuklular Gazneliler'in barış teklifini kabul etmiştir. Ancak ilerleyen

¹⁰⁰ Oğuzlar, X. asrın başlarından itibaren, kışlık merkezi Yenikent olan bir devlet kurmuşlardır. Yapılan tenkitler neticesinde araştırmacılar bu devlete "Oğuz Yabgu Devleti" ismini vermişlerdir. Adı geçen devlet; kuzeybatı ve batıda Peçenek ve Hazarlar, kuzeydoğuda Kimmerler ile komşu olmuşlardır. Aynı zamanda Güneyde ve güneydoğuda ise Sâ mânîler ile muhatap olmuşlardır. Oğuz Yabgu Devleti hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Özgüdenli, 2016: 28).

¹⁰¹ Gazneliler ve Selçuklular arasında yapılan geçici Kurt Barışı hakkında ayrıntılı malumat için bkz. (Yılmaz, 2021: 271-276).

sürede bu barış yeniden bozulmuştur (Beyhakî, 2019: 550; Yılmaz, 2021a: 272). Sultan Mesûd döneminde Gazneliler ile Selçuklular arasındaki en şiddetli savaş Serahs ve Bâverd çölü arasındaki Dandanakan Kalesi'nde olmuştur. Savaş neticesinde Gazneliler büyük bir hezimete uğramış ve Sultan Mesûd kaçmıştır (Reşîdü'd-din Fazlullah, 2010: 91).

Dandanakan yenilgisinin ardından Sultan Mesûd öldürülmüş ve Horasan ile Türkistan bölgesinde hâkimiyet Selçuklular'a geçmiştir. Buna rağmen iki hanedan arasında evlilik yoluyla dostluk bağları güçlendirilmeye çalışılmış ve Sultan Mevdûd, Selçuklu Çağrı Bey'e damat olmuştur. Evlilik sürecinde Türk örf ve âdetlerinde mühim bir paya sahip olan hediye geleneği de muhtemelen gözetilmiştir (Bayur, 1987: 205; Nuhoğlu, 2013: 97). Sultan Mesûd'un Çağrı Bey'in kızıdan olma oğlu II. Mesûd babasının vasiyeti üzerine Gazneli tahtına geçmiştir. Bu sırada devletin idaresi ise Selçuklu prensesi olan annesinin elinde olmuştur. Sultan II. Mesûd iki hafta süren saltanatının ardından amcası Ali tarafından bertaraf edilmiştir. Ali Gazneli tahtının yeni sahibi olduğundan ağabeyinden dul kalan Çağrı Bey'in kızıyla evlenmiştir (Merçil, 1989: 81; Bayur, 1987: 206; Nuhoğlu, 1993: 97-98).

Sultan İbrahim 1059 tarihinde Gazneliler'in başına geçince ilk iş olarak uzun süre devam eden Gazneli ve Selçuklu mücadelesine son vermiştir. Bu doğrultuda Selçuklu Sultanı Melikşah'ın damadı olmuştur. Yine oğlu III. Mesûd'u da Alparslan'ın kızıyla evlendirmiştir. Düğün âdeti olmak üzere de iki taraf arasında hediyeleşme olmuştur. Bunların yanında bir süre sonra Melikşah'ın Selçuklu tahtına geçmesiyle taht kavgaları başlamıştır. Gazneliler ise bundan yararlanarak Selçuklu topraklarına saldırmıştır. Neticede Selçuklu ve Gazneliler arasında yeniden evlilik yoluyla dostluk kurulmuştur. Bu seferde III. Mesûd b. İbrahim ile Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kızı evlenmiştir. Alparslan oğlu Melik Arslan'a da Sultan İbrahim'in kızı istenmiştir. Buna mukabil iki taraf arasındaki dostluk pekiştirilmiş ve karşılıklı hediyeleşme olmuştur (Nuhoğlu, 1993: 98).

Müslüman Türk devletlerinin çeşitli sebeplerden ötürü birbirlerine hediye göndermeleri hükümdarların gücünün sembolü olarak görülmektedir. Bu bağlamda Gazneliler de komşu devletlere zenginliğinin bir ispatı olması bakımından armağanlar yollamıştır. Örneğin Gazneli elçisi Mihter Reşid, Gazneli Sultanı adına beraberinde değerli hediyelerle Melikşah'ın yanına varmıştır (Güzay, 2014: 70). Bu armağanlar arasında pek kıymetli elbiseler, yüz eşek yükü fil armutları, deve kuşları, maymun ve bir fil yer almıştır. Gazneli elçisi bu hediyeleri Melikşah'ın kampına bırakmıştır. Bundan sonra Melikşah'a getirdiği armağanları ona takdim etmiştir. Bu değerli hediyeler içerisinde ise yüz eşek yükü fil armudu, atlar, merkepler, sığırlar, bir dişi fil, bir çift deve kuşu, bir çift tavus kuşu, bir çift papağan, bir çift beyaz ve siyah keçi de bulunmuştur (Paydaş, 2013: 461-462; Güzay, 2014: 70-71). Gazneli Sultanı

İbrahim'in yollamış olduğu armağanların çeşitliliği ve kıymeti karşısında Melikşah hayran kalmıştır. Çünkü Sultan Melikşah ve devlet ricali Gazneliler'in gönderdikleri hediyelerden bazılarını daha önce hiç görmemişlerdir. Misal olarak Selçuklu Sultanı armağanlar arasında yer alan fili hayatında ilk defa görmüş ve bu hayvandan dehşete kapılmıştır (Paydaş, 2013: 462; Güzay, 2014: 71). Sultan Muhammed Tapar zamanında ise Gazneli ve Selçuklu ilişkileri barış içinde devam etmiştir (Kalemkaş, 2019: 75).

Sultan Sencer ise daha melikliğinden itibaren Gazneliler'e karşı başarılı bir politika sergilemiştir. Selçuklu Sultanı izlediği başarılı siyaset sayesinde devamlı Gazneliler'i kontrol altında tutmuştur. Öyle ki daha Horasan meliki iken Gazneli hükümdarı Arslanşah'a karşı kardeşi Behram Şah'dan yana tavır sergilemiştir (Yakupoglu, 2016: 161). Bu sırada Gazneli Sultanı Arslanşah da Melik Sencer'i Sultan Muhammed Tapar'a şikâyet etmiştir. Muhammed Tapar ise Melik Sencer'e Arslanşah ile uzlaşması için bir elçi göndermiştir. Nitekim elçi Sencer'e vardığında o ordusunu kurmuş ve başında Emir Üner'in geçmesini ön görmüştür. Gazneli Sultanı Arslanşah bu durumu haber alınca hemen Melik Sencer üzerine bir ordu göndermiştir. Ama Gazneli kuvvetleri Melik Sencer'e yenilmiş ve Arslanşah ona boyun eğmiştir. Hatta Arslanşah, Selçuklu Emir Üner'e haber yollayıp şayet Sencer'i geri dönmeye razı ederse kendisine büyük hediyeler vermeyi teklif etmiştir. Ancak Emir Üner bu durumu kabul etmemiş ve armağanları istememiştir (Özaydın, 2009: 507-511; Kalemkaş, 2019: 77).

Bir süre sonra Emir Sencer, Gazneliler üzerine harekete geçmiştir. Arslanşah da Sencer'in kız kardeşi olan annesi Mehd-i Irak'ı hemen Selçuklulara aracılık olarak göndermiştir. Mehd-i Irak'ı giderken de yanında 200.000 dinar ve çok kıymetli hediyelerde götürmüştür. Ancak annesi oğlu Arslanşah'ın kardeşlerine yaptığı eziyetleri Emir Sencer'e anlatmıştır. Bu gelişme neticesinde Emir Sencer, Arslanşah üzerine ordu göndermiş ve onu mağlup etmiştir (Özaydın, 2009: 507-511; Kalemkaş, 2019: 78). Melik Sencer böylece Gazneliler'i Selçuklular'a bağlı hale getirmiştir. Ancak on sekiz yıl aradan sonra Gazneli Sultanı Behram Şah bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Öyle ki Selçuklular'a vermesi gereken 250.000 dinar haracı göndermemeye başlamıştır. Buna mukabil Sultan Sencer, Gazneliler üzerine sefere çıkmıştır. Behram Şah ise hemen Sultan Sencer'e elçiler gönderip af dilemiştir. Neticede Selçuklu Sultanı onu bağışlamış ve ülkesini ona iade etmiştir (Özaydın, 2009: 507-511; Yakupoglu, 2016: 161-162). Sonraki tarihi süreçte Sultan Sencer'in Oğuzlar tarafından esir edilmesi Gazneliler Devleti'ni olumsuz etkilemiştir. Bu durumu fırsat bilen Gûrlular ise Gazneliler'e karşı harekete geçmiştir. Bu keşmekeş ortamından bir süre sonra da Sultan Sencer ölmüş ve Büyük Selçuklu Devleti tarihe karışmıştır (Göksu, 2021: 79).

4.4. Gazneli-Büveyhî Münasebetleri

Hanedan ismini, Sâsânî Hükümdarı Behrâm-ı Gur'un ırkından olduğu rivayet edilen Büveyh (Büve) b. Fennâ (Pennâh) Hüsrev'den almaktadır (Gençtürk, 2021: 52). Kaynaklarda Büveyh'in¹⁰² üç oğlunun olduğu zikredilmektedir (Güner, 1999: 48). Bunlar Gilânlı bir sülaleye mensup Emîr Mâkân b. Kâkî'nin emrinde Sâmânîler Devleti'nin hizmetine girmişlerdir. Daha sonra Mâkân Sâmânîlere karşı isyan edip başarısız olmuştur. Bu gelişme üzerine Büveyh kardeşler ona karşı olan Gilânlı Merdâvic'in yanında yer almışlardır. Merdâvic ise Taberistan ve Cürcân'da Ziyârilere hanedanını kurmuştur (Merçil, 2014: 27; Merçil, 1992: 496-500). Bir süre sonra Ziyârilere'in Hazar Denizi kıyılarındaki toprakların büyük bir kısmı Büveyh kardeşlerin eline geçmiştir. Büveyhîler, Fars, Hûzistan, Kirman, Cibâl ve Irak olmak üzere dört farklı yerde hâkimiyet kurmuşlardır (Merçil, 1992: 496-500).

Tarihi süreçte hânedân üyeleri arasındaki taht kavgalarından istifade eden Kâkûyîler, Cibâl kolunun Hemedan ve İsfahan'daki şubelerini ortadan kaldırmışlardır (Merçil, 2014: 30). Gazneli Mahmûd ise Büveyhîler'in Cibâl koluna son vermiştir (Yılmaz, 2021a: 74). Büveyhîler'in Irak, Fars ve Kirman kolları da Ebû Kâlicâr tarafından tek çatı altında toplanmıştır. Ancak bu esnada Selçuklular Büveyhîler'in hâkim olduğu yerlere doğru ilerlemiştir. Dandanakan Savaşı'nın ardından toplanan kurultayda Kirman bölgesi Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'a verilmiştir. O da Kirman üzerine yürüyerek bu yerdeki Büveyhî hâkimiyetine 1048'de son vermiştir (Merçil, 2014: 30). Bu tarihlerde Halife Kaim-Biemrillâh'da Büveyhîler'in ve Türk askerlerinin kumandanı olan Arslan el-Besâsirî'nin baskısı altında bulunmuştur. Bundan dolayı Abbâsî Halîfesi, Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiş ve Selçuklu Sultanından kendisini bu güç durumdan kurtarmasını istemiştir. Bunun üzerine Tuğrul Bey 1055 tarihinde Bağdat'a girmiş ve âsileri cezalandırmıştır. Akabinde Selçuklu Sultanı bu mevzu hasebiyle suçlu gördüğü el-Melkû'r-Rahîm'i hapsettirmiştir. Böylece yüz on yıllık Büveyhî hâkimiyeti sona ermiştir (Merçil, 1992: 496-500; Akyol, 2018: 126).

Gazneliler ve Büveyhîler münasebetlerini ele aldığımızda Sultan Mahmûd döneminde Kirman bölgesine onların hâkim olduğu görülmektedir. Büveyhî hânedânına mensup Kirman'a egemen Bahâüddevle Ebû Nasr Fîrûz, Sultan Mahmûd'a karşı tutunamayacağını anlayınca uzlaşmadan yana olmuştur. Bu doğrultuda Sultan Mahmûd'a çeşitli hediyelerle birlikte elçiler yollamıştır. Bu gelişme üzerine Sultan Mahmûd'un Büveyhîlere karşı siyaseti

¹⁰² Büveyhîler, aslen Hazar Denizi'nin Güney-Batı kıyıları ve Kuzey İran mntıkasını kapsayan dağlık ve küçük bir yer olan "Deylem" bölgesinden çıkmıştır. Bu nispetle bu aile "Deylemîler" olarak da bilinmektedir (Güner, 1999: 48; Akyol, 2018: 120)

tam bir müdahale şeklinde olmamıştır (Merçil, 1989: 42; Zeki, 2019: 310; Gençtürk, 2021: 204-205). 1012 tarihinde Ebû Nasr Fîrûz vefat edince yerine devletin başına oğlu Ebû Şûcâ geçmiştir. Nitekim bir müddet geçtikten sonra Kirman vâlisi kardeşi Ebu'l-Fevâris isyan etmiştir. Ebû'l-Fevâris kardeşiyle giriştiği savaşta mağlup olunca Sultan Mahmûd'a sığınmıştır. Böylece Gazneli Sultanına Kirman'a müdahale etme imkânı doğmuştur (Merçil, 1989: 42; Zeki, 2019: 310; Gençtürk, 2021: 205-206).

Sultan Mahmûd, Ebû'l-Fevâris'in geldiğini öğrenince Sîstân vâlisine haber yollayarak onu karşılamasını emretmiştir. Sultan Mahmûd'un talimatını yerine getiren Sîstân valisi Ebû'l-Fevâris'i pek gösterişli bir şekilde karşılamıştır. Akabinde de ona herkesi şaşırtacak ikramlarda bulunmuştur. Bir süre sonra da Ebû'l-Fevâris Gazne'ye gelmiştir. Sultan Mahmûd onu misafir etmiş ve kendisine hediyeler vermiştir. Armağanlar içerisinde altın, gümüş, atlar ile sürüler yer almıştır (Merçil, 1989: 42). Ebû'l-Fevâris, Gazne'de kaldığı sırada atının alnına takılı olan iki mücevheri on bin dinara satmıştır. Ancak Sultan Mahmûd bu iki mücevheri satın alıp Ebû'l-Fevâris'e hediye olarak geri göndererek ona: “Bu mücevherleri atın alnına takmanız büyük bir hatadır, zira bunlar 60 bin dinar değerindedir” demiştir (Gençtürk, 2021: 207).

Ebû'l-Fevâris, üç ay boyunca Sultan Mahmûd'un huzurunda kalmıştır. Bu süre zarfında Gazneli Sultanı kendisine itibar gösterip bol ihsanlarda ve armağanlarda bulunmuştur. Diğer taraftan Büveyhîler'in Rey hâkimi Sultanüddeve idareyi annesine bırakmıştır. Bu gelişme üzerine Sultan Mahmûd, kendi adının sikkelerde yazılmasını istemiştir. Şayet talebinin yerine getirilmemesi durumunda Büveyhîler'in savaşa hazır olmasını bildirmiştir. Buna mukabil olarak Sultanüddeve'nin annesi Seyyide Hatun Sultan Mahmûd'a: “Eğer savaşta beni mağlup edersen kadını mağlup etmiş derler, yenilirsen kadına karşı yenilmiş derler” şeklinde bir mektup göndermiştir. Seyyide Hatun'un bu mektubu üzerine Sultan Mahmûd o sağ olduğu sürece Rey'e saldırmamıştır (Gençtürk, 2021: 310-311; Zeki, 2019: 311). Seyyide Hatun 1028 tarihinde vefat edince Sultan Mahmûd Hâcib Ali Karîb'i Rey'e göndermiş ve Rey'i ele geçirmiştir. (Zeki, 2019: 311).

SONUÇ

Gazneliler Devleti, Türk-İslâm geleneklerine göre kurulmuş bir devlettir. Nitekim birçok konuda kendilerinden önceki Türk Devletlerini örnek almıştır. Bu doğrultuda Türk kültüründe önemli bir yer işgal eden hediye âdetini de devam ettirmiştir. Gaznelilerde hediye bilhassa Halîfe ve komşularıyla olan münasebetlerinde önemli rol oynamıştır. Bu kapsamda hediye geleneği, ilişkilerin düzeltilmesi ile geliştirilmesinde bir nevi aracı olmuştur. Taraflar arasında karşılıklı gönderilen hediyeler bazen de güçlerinin göstergesi olarak ifade edildiğinden hükümdarlar zengin olduklarını ispatlamak adına birbirlerine değerli armağanlar yollamışlardır. Gazneliler Devleti döneminde elçilik müessesesi de devletin komşu devletlerle, müstakil ve vassal devletlerle olan ilişkilerinde önemli bir yer tutmuştur. Bundan dolayı Gazneli elçileri daima çok miktarda değerli armağanlarla karşı tarafa gidip gelmişlerdir.

Hediyeler, elçilik heyetinin taktik ve becerilerinin yanı sıra hedefe ulaşmasında da etkili olmuştur. Ayrıca devletler arası münasebetlerde ve siyasi evliliklerde de hediye geleneğinin önemi hissedilmiştir. Öyle ki Gazneliler Devleti'nin çoğu Sultanları ve şehzadeleri politik amaçlı evlilikler yapıp siyasi menfaatlerini korumuşlardır. Diğer yandan Gazneliler'in devlet yönetiminde mutlak hâkim Sultan olmuş hatta Allah'ın yeryüzündeki gölgesi sayılmıştır. Sultanların tahta çıkış esnasında tertip edilen cülûs merasimi pek ihtişamlı törenlerle kutlanılmıştır. Merasimlerde yeni Sultan Türk örf ve adetlerinde yer alan hediye geleneğini de ihmal etmemiştir. Başa geçen Sultan askerlere, devlet ricaline ve saray memurlarına armağanlar vermiştir. Gazneliler'de Sultanın ardından devletin en yetkili şahsı vezir için de büyük bir merasim yapılmıştır. Törenin bitiminden sonra da devlet erkânı tarafından göreve yeni tayin edilen Hâce'ye pek değerli hediyeler verilmiştir.

Gazneliler Devleti'nde diğer saray memurlarının atamasında da hediye âdeti gözetilmiştir. Bu bağlamda yeni göreve başlayanlara devletin önde gelenleri kıymetli armağanlar yollamışlardır. Gazneliler'de atamaların yanı sıra şenliklerde ve bayram kutlamalarında da hediye adeti ön plânda yer almıştır. Bilhassa Türk kültüründe baharın başlangıcı ve müjdeleyicisi olan Nevrûz Bayramı'nda karşılıklı hediyeleşme fazla olmuştur. Nevrûz Bayramı münasebetiyle Gazneli Sultanlarına komşu devletler ve civar beylerinden çok değerli hediyeler gönderilmiştir. Yine Gazneliler Devleti'nde sonbaharın başlangıcı olan Mihriğân şenliklerinde de hediyeleşme görülmektedir. Ayrıca Sede, Ramazan ve Kurban Bayramları'nda da karşılıklı hediye alınıp verilmiştir. Gazneliler Devleti pek çok konuda olduğu gibi kültürel anlamda da eski Türk devletleri'nin adetlerine bağlı kalmıştır. Türk örf ve

âdetlerinde büyük bir öneme sahip olan hediye geleneği ilimde, edebiyatta ve birçok alanda uygulanmıştır. Gazneli Sultanları pek çok âlimi himaye edip desteklemiş ve onlara bolca ihsanlarda bulunmuşlardır. Gazneli hükümdarları çoğu şâiri de kollayıp ilmî çalışmalarına destek olmuş ve onlara hediyeler vermiştir. Nihayetinde hediye Türk kültüründeki önemini İlk Müslüman Türk devlerinden biri olan Gazneliler zamanında muhafaza etmiştir.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, O. (1978), *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Açıkgöz, F, Ü. (2012), *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ahmed b. Yahya el-Belâzuri. (2013), *Fütûhu'l Büldan Memleketlerin Fetihleri*, Mustafa Fayda (Çev.), İstanbul: Siyer Yayınları.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2001), *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2018), "Avrupa Hunlar'ı", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Osman Karatay ve Serkan Acar (Ed.), İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2019), Tarihi Kaynaklardaki Hun ve Attila Algısı Üzerine Değerlendirme, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 121 (238), 11-20.
- Akkuş, M. (2019), Gazneli Mahmûd'un Mutasavvıflarla İlişkisi, *Sutad*, (45), 353-369.
- Akkuş, M; Zeki, İ. (2016), Târih-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 5 (5), 181-204.
- Akpınar, A. (2020), Hediye'nin Dini Temelleri, *İslami İlimler Dergisi*, S. 34, 1-14.
- Aksu, A. (2010), Karahanlılar Devleti'nin Gaznelilerle Siyasi İlişkileri, (389-536/999-1141) *İstem, Yıl:8*, (15), 291-319.
- Akyol, E. (2018), Büveyhîler'in Bağdat Hâkimiyeti (334/945-447/1055), *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3 (3), 119-130.
- Akyol-Kara, H. E. (2016), "Fetret Devri (1092-1117)", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Refik Turan (Ed.), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî. (2013), *Tarih-i Cihan Güşa*, Mürsel Öztürk (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aliev, S. M. (1999), İbn Fadlân, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XIX, 477-479), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Altıngök, A. (2016), İslam Tarihi Klasik Kaynaklarında Mitolojik Dönem İran Hükümdarları, *Tarih Okulu Dergisi*, (28), 657-696.
- Arabacı, U. (2022), *Orta Çağ İslâm Dünyasında Değerli Taşlar: İnci, Mercan, Yâkut, Yeşim Taşı, Fildişi, Safir*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya.
- Armutlu, S. (2015), Erken Dönem Farsça Mesnevilerde Bezm I, *Doğu Esintileri*, (3), 57-132.

- Atalay, M. (2001), Ebu'l-Feth el-Bustî'nin Kasîde-i Nûniyye'sinin, Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (27), 145-154.
- Ayan, E. (2005), Karahanlı Hânedân Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla Sihriyeti, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (5), 393-408.
- Aydın, M. (2017), *Dinler Tarihine Giriş*, 8. Baskı, İstanbul: Literatürk Yayınları.
- Balaban, A. (2006), *İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bardakoğlu, A. (1998), Hediye, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXXII, 151-155), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Baykara, T. (2000). Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler, *Erdem*, 12 (36), 867-898.
- Bayraktar, İ. (1992), Bayram, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. V, 259-261), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1987), *Hindistan Tarihi, I. Cilt, İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, II. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bozkurt, N. (1995), Eman, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XI, 79-81), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Buniyatov, Z. M. (1993), Çağâniyân, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. VIII, 166-167), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cinkara, A. (2019), Uygurlar ve İpek Yolu, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2), 329-345.
- Coşkun, K. (2017), Türk Mitolojisi Penceresinden Orhun Abidelerine Dair Değerlendirmeler, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (20), 17-28.
- Coşkun, E. (2013), Harezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041), *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), 143-180.
- Çandarlıoğlu, G. (2003), *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Çavuşoğlu, A. (2008), Çevgen/Çöğen Oyunu Kültürü ve Edebi, Tasavvufi Metinlerde Yansıması, *İstem*, (11), 159-174.
- Çakır, S. (2021), *Orta Çağ İslâm Dünyasında Koku: Misk Amber Kâfur*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya.
- Çeçen, A. (1986), *Türk Devletleri*, I. Basım, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

- Çerçi, F. (2003), Hunlar'da Sosyal, Siyasî Hayat ve Devlet-Halk İlişkileri, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 59-98.
- Çetin, O. (2010), *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, II. Baskı, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları.
- Çog, M. (2007), Emeviler ve Abbasiler Dönemi Hazar-Arap İlişkileri, *Türkoloji Araştırmaları*, 2 (2), 151-160.
- Dalkılıç, M. (2002), *Sâmânîler Devleti*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Demirayak, K. (2017), *Arap Edebiyatı Tarihi-II*, III. Baskı, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Demirayak, K. (2019), *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, IV. Baskı, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Demiroğlu, A. (1994), Devletşah, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. IX, 244-245), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Devletşah. (1977), *Devletşah Tezkiresi I*, Necati Lugal (Çev.), İstanbul: 1001 Temel Eser.
- Duman, A. (2012), Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır'ın Sâmânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gaznelilerle İlişkileri, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 531-553.
- Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî. (2013), *Târih-i Buhârâ*, Erkan Göksu (Farsça Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî. (2019), *Târih-i Beyhakî*, Necati Lugal (Tercüme.), Hicabi Kırlangıç (Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurum Yayınları.
- Ebû'l-Fidâ. (2017), Ebû'l Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Buldan), Ramazan Şeşen (Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Elizabeth A., T. (2001), *Hunlar*, M. Sibel Dinçel (Çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Emin, K. M. (2020), Türk Kültüründe Yağmal Toy: Timurlular Örneği (1370-1405), *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 153-169.
- Erdem, S. (1992), Bayram, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. V, 257-259), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erdoğan, C. (2010), *Selçuklu Devletleri Teşkilatında Gulâm Sistemi (Tarihsel Gelişimi, Özellikleri ve Uygulanışı)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Erdoğan, C. (2013), Harezmi'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), 143-180.
- Ergin, M. (1969), *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ergin, M. (2011), *Orhun Abideleri*, 45. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Erkal, M. (1992), Beytülmâl, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. VI, 90-94), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Fatma, A. T., Meral, O. (2018), Türk Mitolojisine Giriş, *Türk Mitolojisinde At*, Gülten Küçükbasmacı (Ed.), 4. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Fayda, M. (1988), Ahidnâme, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. I, 535-536), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fehd, T. (2000), İlm-i Ahkâm-ı Nücûm, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXII, 124-126), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Firdevsî. (1956) *Şehname I*, Necati Lugal-Kenan Akyüz (Çev). İstanbul: MEB Şark İslâm Klasikleri.
- Genç, G. (2002), *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gençtürk, C. (2021), *İran Büveyhîleri, (322-448/ 934-1056), (Siyaset, İdarî Teşkilat ve Sosyo-Kültürel Hayat)*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Gençtürk, C. (2021), Kâkûyîler ve Alâüddevle Muhammed Dönemi (1007-1041), *History Studies*, 14, (2), 313-334.
- Gökalp, Z. (1991), *Türk Uygarlığı Tarihi*, Yusuf Çotuksöken (Haz.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Göksu, E. (2017), *Selçuklu'nun Mirası Gulâm ve İktâ (Kölelik mi, Efendilik mi?)*, I. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap.
- Göksu, E. (2011) Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 96 (191), 97-116.
- Göksu, E. (2021), *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler (963-1186)*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gömeç, S. (2009), Divanû Lûgat-İt-Türk'de Geçen Yer Adları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (46), 1-34.
- Grousset, R. (1980), *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/ Timur*, M. Reşat Özmen (Çev.), I. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güç, A. (2002), Kurban, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXVI, 436-400), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güner, A. (1999), Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik, *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (XII), 47-72).
- Günaltay, Ş. (1991), *İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, İstanbul: Endülüs Yayınları.

- Gülensoy, T. (2003), Manas Destanı, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXVII, 557-558), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gülensoy, T. (2011), *MÖ. 4500-MS. XII. Yüzyıllar Arasında Barbar Türkler, Dil, Sanat, Kültür, Bilim, Sanat ve Uygarlık*, II. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2003), Maniheizm, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXVII, 575-577), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güzay, A. (2014), *Türk Devlet Geleneğinde Hediyeleşme*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvîni. (2018), *Târihi Güzide*, Mürsel Öztürk (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurum Yayınları.
- Hunkan, Ö. S. (2011), *Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş-Gelişme-Çöküş (766-1212)*, III. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hunkan, Ö. S. (2007), Mâverâünnehir’de Ali Tegin Oğulları: Kutlug Ordu Devleti (1020-1041), *Bilig*, (40), 35-77.
- Hunkan, Ö. S. (2016), Yûsuf Hâs Hâcib ve Kutadgu Bilig’de Elçilik Mansıbı, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13 (4), 102-122.
- Işıl, S. C. (2006), *Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İbadi, M. Q. (2011), Sultan Mahmud’un Vefatına Kadar Gazneli-Karahanlı İlişkisi, *İstem*, Yıl:9, (18), 161-180.
- İbadi, M. Q. (2018), *Bir İslâmi Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- İbn Fazlan. (2010), *İbn Fadlan Seyahatnâmesi ve Ekleri*, Ramazan Şeşen (Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İbn Havkal. (2014), 10. Asırda İslâm Coğrafyası, Ramazan Şeşen (Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Kesîr. (1994), *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII. Cilt, Mehmet Keskin (Çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbnü’l Esîr. (1991), *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi’t-Târîh Tercümesi IX.Cilt*, Abdülkerim Özaydın (Çev.), İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü’l Esîr. (1991), *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi’t-Târîh Tercümesi VIII.Cilt*, Ahmet Ağırakça (Çev.), İstanbul: Bahar Yayınları.
- İşpirli, M. (1995), Elçi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XI, 3-15), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- İzgi, Ö. (1986), *Çin elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İzgi, Ö. (1986), *Kutluk Bilge Kül Kağan Böğü Kağan ve Uygurlar*, I. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (1994), Dîvânü Lugati't-Türk, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. IX, 446-449), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1972), *Selçuklu Tarihi*, I. Baskı, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1998), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken.
- Kafkasyalı, A. (2005), Türk Dünyasında Nevruz Geleneğine Toplu Bakış, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 6 (2), 149-172.
- Kalemkaş, F. (2019), *Büyük Selçuklu-Gazneli İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kapağan, E. (2019), Gelenekten Geleceğe “Nevruz”, *Karabük Türkoloji Dergisi*, 1, (1), 46-60.
- Karaman H. (1995), Fakih, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XII, 126-127), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karatay, O. (2010), Suvarlar: Doğu Avrupa'nın Esrarengiz Kavmi, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* X (1), 99-116.
- Karatay, O. (2018), “Hazarlar”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Osman Karatay ve Serkan Acar (Ed.), İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (1985). *Dîvânü Lügâti't-Türk*. Besim Atalay (Çev.), C. I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kıldıroğlu, M. (2013), *Kırgızlar ve Kıpçaklar IX Asrın İkinci Yarısından XVI. Asra Kadar Kırgızlar ve Kıpçakların Etno-Siyasi İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kırpık, G. (2016), “İlk Türk İslam Devletlerinde Eğitim”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Refik Turan (Ed.), III. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kitapçı, Z. (2005), Hazarlar Hakkında Yeni Tarihi Gerçekler Müseviliğe Mahkum Edilmiş Müslüman Türk Kavmi, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 155, 111-164.
- Koca, S. (2002), Eski Türklerde Bayram ve Festivaller, *Türkler (İlk Çağ)* C. III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 79-89.
- Koç, D. (2010), *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Koç, D. (2018), “İtil Bulgarları”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Osman Karatay ve Serkan Acar (Ed.), İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Koesler, A. (2006), *13. Kabile The Thirteenth Tribe*, Dişbudak Belkıs (Çev.), İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Konukçu, E. (1996), Gazne, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XIII, 479-480), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kök, B. (1998), Gazneli Mahmûd’la Abbâsî Halîfesi el-Kadir Arasındaki İlişkiler, *Ekev Akademi Türklük Dergisi*, 1 (2), 117-126.
- Kunt, İ. (2012), Menûçihri Dîvânı’nda Gazneli Yöneticiler ve Türkler, *İstem*, (19), 137-146.
- Kurat, A. N. (1972), *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurat, A. N. (2011), Avarlar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26 (1), 81-110.
- Kurtuluş, R. (1995), Menûçihri, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXIX, 156-157), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurtuluş, R. (2010), Şebânîkârî, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXXVIII, 390-391), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mandaloğlu, M. (2004), *İskit, Hun ve Göktürklerde Dini Hayat ve Birbirleriyle Mukayesesi*, Yayınlanmamış Master Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mandaloğlu, M. (2012), İslamiyetten Önce Türklerde Toplantı ve Törenler, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 162 (162), 211-232.
- Mangaltepe İ. (2018), “Avarlar”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Osman Karatay ve Serkan Acar (Ed.), İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Merçil, E. (1975), Sebüktegin’in Pendnamesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçeye Tercümesi), *İslam Tetkikleri Dergisi*, 6 (0), 204-233.
- Merçil, E. (1987), *Gazneli Mahmûd*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Merçil, E. (1989), Alp Tegin, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. II, 525-526), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (1989), *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Merçil, E. (1993), *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, II. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merçil, E. (1996), Gazneliler, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XIII, 484-486), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2003), Mahmûd-ı Gaznevî, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXVII, 362-365), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Merçil, E. (2004), Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXIX, 346-347), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2004), Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXIX, 431-432), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2009), Sebük Tegin, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXXVI, 262-263), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2012), Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C.XLII, 236-237), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2014), *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilât, Kültür)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mesudî. (2014), *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Ahsen Batur (Çev.), III. Baskı, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Mevdûdî. (1971), *Selçuklular Tarihi I*, Ali Genceli (Çev.), Ankara: Hilal Yayınları.
- Mevhibe, C. A. (2012), Türk Kültüründe Hediye'nin Algılanışı, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 38 (38), 34-48.
- Muhammed b. Ali b.Muhammed-i Şebânkâreî. (2021), *Mecma'u'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*, Fahri Unan (Çev), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând. (2019), *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, Erkan Göksu (Çev.), İstanbul: Kronik Yayınları.
- Mustafayev, B. (2013), Adriyatik'ten Çin Seddine Uzanan Nevruz Geleneği, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2, (3), 61-73.
- Narçin, D. (2019), *Akhaimenid Dönemi Siyasi Tarihinin Kallias Barışı'na kadar Değerlendirilmesi: M.Ö. 550-449*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nizâmî Arûzî Semerkandî. (2016), Çehâr Makâle, Esin Eren Soysal (Çev). İstanbul: Demavend Yayınları.
- Nizâmü'l-Mülk. (1999), *Siyâset-Nâme*, Mehmet Altay Köymen (Haz), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nuhoğlu, G. (1995), *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nuhoğlu, G. (2013), Gaznelilerde Evlilikler ve Evlilik Adetleri, *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, (23), 91-113.

- Okudan, G. (2020), *Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Politikalarıyla Bir Gazneli Hükümdarı Sultan Mahmûd*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Onat, A. (1987), Han Döneminde Hun-Çin Ekonomik İlişkileri (M.Ö. 206-M. S. 220), *Belleten*, 51 (200), 611-624.
- Onay, İ. (2013), Türk Kültür Tarihi Bakımından Oğuz Kağan Destanı ve Önemi, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 171 (171), 29-44.
- Onay, İ. (2018), Uygurlar ve T'ang Henadanlığı Arasındaki Diplomatik İlişkiler ve Elçiler, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 501-519.
- Ögel, B. (1971), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*, I. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (2015), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önal, S. (2008), Edebi Metinlere Yansıyan Yönüyle Osmanlı Toplumunda Hediyeleşme, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 103-113.
- Özaydın, A. (1992), Büveyhîler, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. VI, 496-500), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (2009), Selçuklular, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXXVI, 507-511), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (1989), Alamut, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. II, 336-337), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (2001), Karahanlılar, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXIV, 404-412), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (2001), el-Kâmil, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C.XXIV, 281-283), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan A. (1993), Cülûs, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. VII, 108-114), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2009), Sind, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C.XXXVII, 242-243), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. T. (2019), *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Özen, G. Ç. (2020), Kurban Bayramı İbadeti: İstanbul'da Bir Saha Çalışması Örneği, *Araştırma Makalesi*, 6, (1), 49-69.
- Özgüdenli, O. G. (2016), "Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Refik Turan (Ed.), Ankara: Grafiker Yayınları.

- Özgüdenli, O. G. (2016), “Selçukluların Kökeni”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Refik Turan (Ed.), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özgüdenli, O. S. (2020), Hüseyinî, Ali b. Nâsr, Diyanet İslam Ansiklopedisi, (DİA), (II. Basım-EK-C.I, 572). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgün, P. (2013), *Hazarlar Kayıp Kavim*, I. Baskı, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Özkul, O. (2015), Türk Kimliğini Oluşturan Ortak Kültürel Değerler, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4 (8), 166-185.
- Öztürk, M. (2013), Zâhir el-Fâtımî, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XLIV, 88-89), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Palabıyık, H. (2002), *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- Palabıyık, M. H. (2001), Gaznelilerde İlmi Faaliyetler, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmalar Dergisi*, 1, (1), 47-72.
- Palabıyık, M. H. (2007), Gaznelilerin Hindistan Seferleri, *Ekev Akademi Dergisi*, (322), 139-152.
- Paydaş, K. (2013), Bilge Bir Hükümdar Gazneli Sultanı İbrahim B. Mesud (450-492/1059-1099), *Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, (5), 455-475.
- Peacock, A.C.S. (2010), *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu Yeni Bir Yorum*, Zeynep Rona (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2010), Gazneliler ve Selçuklular'da Bayramlar ve Bayram Kutlamaları, *Turkish Studies*, 5, (4), 1412-1420.
- Polat, K. (2013), Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları Türkistan'dan Anadolu'ya Gelenek ve İnanışlarımız, *Yeni Türkiye Dergisi*, 53 (53), 1056-1068.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah. (2010), *Cami'üt-Tevârih Selçuklu Devleti*, Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş (Çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.
- S. Sipahioğlu, H. (1998), Manas Destanı'nda Evlenme Adetleri ve Günümüze Akisleri, *Folkloristik Prof. Dr. Dursun Armağanı*, 439-448.
- Salman, F. (2006), Gaznelilerde Giyim Kuşam Özellikleri, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0 (16), 111-126.
- Sanal, H. (2002), Kös, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXVI, 270-272), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sarıtaş, Eyüp. (1996), *Çin Kaynaklarına Göre Türkişler Boyu ve Hakimiyeti*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Selim A., Ümit, E. (2020), Erken Dönem İslâm Diplomasisinde Hediye, *İslâmî İlimler Dergisi*, 15 (1), 57-94.
- Sevim, A. (1993), Çağrı Bey, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. VIII, 183-186), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevim-Merçil, A-E. (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Seyfi, Y, O. (1992), Belkıs, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. V, 420-421), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009), Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (45), 1-12.
- Sümer, F. (2009), Selçuklular, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXXVII, 365-371), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şadrüddîn Ebu’l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseyni. (1943), *Ahbâr Üd-Devlet İs-Selçukıyye*, Necati Lügal (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahbaz, M. (2018), Eski Türklerde Hediyeleşme, *Uluslararası Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 141-155.
- Şahin, M. (2013), *Orta Çağ’da Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Şahin, Ö. (2019), *Siyasetnamelere Göre Karanlıklar ve Gazneli Devletlerinde Hukuk Anlayışını Temelleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Şengül, A. (2008), Türk Kültüründe Nevruz ve Anadolu’da Nevruz Kutlamaları, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (26), 61-73.
- Talay, M. S. (2019), *Gaznelilerin Hindistan Politikası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Târîh-i Sîstân. (2018), I. Baskı, Vural Öntürk (Çev.), İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Taşagıl, A. (1988), *Gök-Türk ülkesine gelen Çinli elçilerin Raporlarına Göre Gök-Türk-Çin İlişkileri (552-630)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taşagıl, A. (1999), *Göktürkler II (Fetret Devri 630-681)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagıl, A. (2003), *Gök-Türkler I*, II. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagıl, A. (2004), *Göktürkler III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Taşagıl, A. (2012), Türk, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XLI, 467-474), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taşagıl, A. (2014), Töles Boylarının Stratejik Önemi (6. ve 7. Yüzyıllar), *FSM İlmi Araştırmalar ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (3), 311-322.
- Tezcan, M. (1989), Folklorik ve Antropolik Yönleriyle Hediye Geleneği ve Türk Kültüründeki Yeri, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 29-36.
- Tezcan, M. (2012), Yabgu Unvanı ve Kullanımı (Kuşanlardan İlk Müslüman Türk Devletlerine Kadar), *A. Ü. Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, (48), 305-342.
- Togan, N. (1964), Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistanı Ziyaret Eden Çinli Budist Rahibi Hüen-Çang'ın Bu Ülkelerin Siyasi ve Dini Hayatına Ait Kayıtları, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, (4), 22-64.
- Tural, M. (2020), Büyük Selçukluların İnhitâtında Nizâmü'l-Mülk'ün Oğulları Faktörü, *Tarih Araştırmalar Dergisi*, 39 (67), 99-116.
- Turan, O. (1965), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 7, Seri: III- Sayı: A I.
- Türkoğlu, İ. (2019), Kırgızlar, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. II, 62-64) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uca, A. (2007), Türk toplumunda Nevruz-ı, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 137-170.
- Unat, Y. (2007), Ömer Hayyâm, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXXIV, 66-68), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Usta, A. (2009), Sâ mânîler, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXXVI, 64-68), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Usta, A. (2019), Sâlâr, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. II, 452-453), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Usta, A. (2021), Türkler ve İslamiyet İlk Müslüman Türk Devleti: Sâ mânîler, II. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Uslu, R. (1997), *Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Utbî. (trhsz), *Târîh-i Yeminî*, A.R. Yelgar (Çev.), Yayımlanmamış Eserler Bölümü, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uyar, G. (2006), Nakib, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XXXII, 321-322), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- V. Minorsky. (2008), *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, Abdullah Duman-Murat Ağarı (Çev.), İstanbul: Kitabevi.
- V, V, Barthold. (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hakkı DursunYıldız (Haz). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vardan, N. (2012), *İslâm Öncesi Türk Kültüründe Elçi ve Elçilik Müessesesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Wolfram, E. 1996, *Çin'in Şimal Komşuları Bir Kaynak Kitabı*, Nimet Uluğtuğ (Çev.), II. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yakupoğlu, C. (2016), "Sultan Sancar Devri", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Refik Turan (Ed.), III. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yazıcı, A, M. (2012), Unsurî, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XLII, 162-163), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazıcı, N. (1992), *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yazıcı, N. (2017). *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, 17. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakıfları Yayınları.
- Yazıcı, T. (2011), Târih-i Beyhakî, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XL, 74-75), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazıcı, T. (1995), Ferruhî-yi Sîstânî, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XII, 410-411), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, N. (2008), İran Kültüründe Ateş , *Doğu Araştırmaları*, 2 (2), 5-20.
- Yıldırım, N. (2020), *Fars Edebiyatında Kaynak Bilim*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Yıldırım, K. (2015), *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juan'lar*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yıldız, H. D. (1988), Abbâsîler, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. I, 31-48), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, A. (2017), *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Yılmaz, A. (2018), Tohâristan'ın Adı, Coğrafyası ve Genel Sınırları, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (62), 337-344.
- Yılmaz, A. (2020), Türk Kültüründeki Hediyeleşme Geleneğinin Gazneliler'e Yansıyan Uygulamaları, *IV. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 277-289.

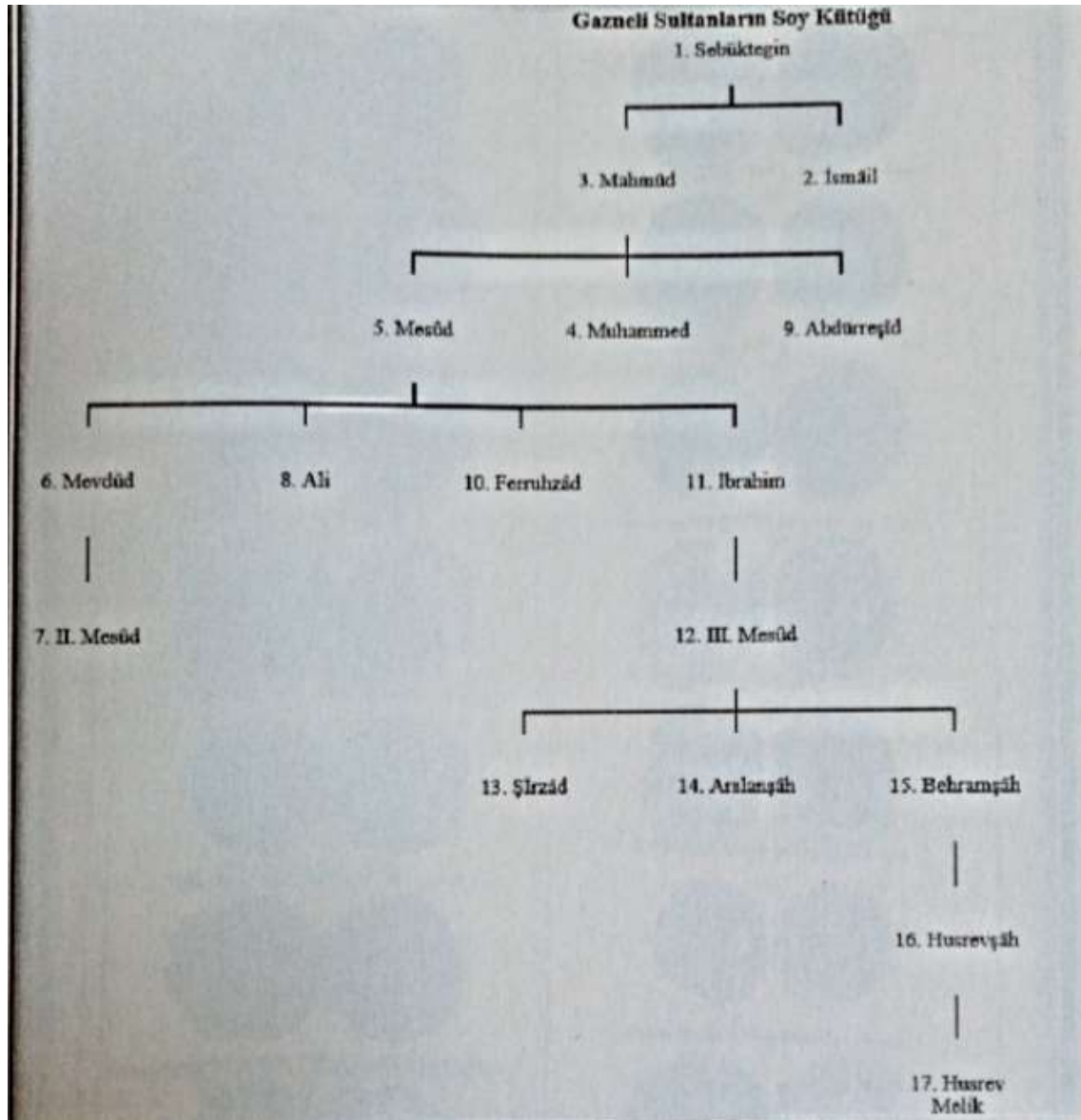
- Yılmaz, A. (2021a), *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Yılmaz, A. (2021b), Gazneli Sultanı I. Mesûd'un Evlilikleri, *Sosyal ve Beşeri Değerlendirmeler-II*, 15-30.
- Yılmaz, A. (2021c), Ahmed Yinaltegin'in Hindistan Sâlârlığı ve İsyanı, *Sosyal Bilimler Alanında Güncel Çalışmalar*, Ankara: Duvar Yayınları, s. 7-19.
- Yılmaz, M. (2019), *Çağdaş Türk Dünyası Tarihi*, Konya: Palet Yayınları.
- Yılmaz, Ö. S. (2009), Tevârih-i Âl-i Selçuk'ta Hediyeleşme ve Hediye Sözleri, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2 (3-4), 309-321.
- Yılmaz, S. (2013), Veliâht, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (C. XLII, 28-30), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yücel, M. U. (2018), "Kumanlar (Kıpçaklar)", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Osman Karatay ve Serkan Acar (Ed.), İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Yücel, M. U. (2018), "Peçenekler", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Osman Karatay ve Serkan Acar (Ed.), İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Yüksel, A. T. (2001), İlk Müslüman Türk Devletlerinin Siyasi, Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine, *Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, (11), 67-99.
- Yürekli, T. (2002), *Sâmânîler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Zebîhullâh-i Safâ, (2002), *İran Edebiyatı Tarihi (Târîh-i Edebiyat der Îrân'ın I-II Cilt özeti)*, I. Cilt, Hasan Almaz (Çev.), Ankara: Nüşa Yayınları.
- Zeki, İ. (2019), *Gazneli Mahmûd'un Din Politikası*, Ankara: Çizgi Kitapevi.
- Ziyai, A. (2010), Orijinal Çin Kaynaklarına Göre Hun-Türk tarihi I. Bölüm: Kudretli Büyük Hun Tanrıcutluğu (Türk Halkının Ataları Hunlar ve Hunların Ortaya Çıkışı), *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30 (3), 895-912.

EKLER

Ek 1.

Gazneli Sultanlarının Soy Kütüğü

(Yılmaz, 2021a: 341).

Ek 2.

Gazneli Devleti Haritası

(Merçil, 1996: 480-484).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Saliha BİLGİNCİ

Doğum Yeri:

Doğum Tarihi:

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: Amasya Üniversitesi 2016-2020

Yüksek Lisans Öğretimi: Amasya Üniversitesi

Bildiği Diller: Farsça